

ปัจจัยสมุปปาทจากพระโอบุช

หมวดที่ ๑๑

ว่าด้วย ลัทธิหรือทฤษฎีที่ขัดกันกับปัจจัยสมุปปาท
(: มิฉนทฤษฎี)

**สัมมาทิฐิ คือทฤษฎีที่ปราศจาก
อคติตาและนัตติตา^๑**

ครั้งหนึ่ง ที่พระเชตะวัน ท่านพระกัจจายนโคตม ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ แล้วทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ที่กล่าวกันว่า สัมมาทิฐิ – สัมมาทิฐิ ดังนี้ สัมมาทิฐิ ย่อมมิได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระเจ้าข้า?”

ทูลตอบว่า! สัตว์โลกนี้ อาศัยแล้วซึ่ง **ส่วนสุดทั้งสอง** โยมมาก คือ ส่วนสุดว่า **อคติตา** (ความมี) และส่วนสุดว่า **นัตติตา** (ความไม่มี).

๑. สูตรที่ ๕ ยาวรรวรก นิทานสังยุตต์ นิทาน. ๘. ๑๖/๒๑/๕๓, ทวีตแก่ภิกษุจัจจายนโคตม ที่เชตะวัน.

ลูก่อนกัจจนะ ! ส่วนสุดท้าย นัตติตา ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่แท้จริง ซึ่งธรรมอันเป็นเหตุให้เกิดขึ้นแห่งโลก.

ลูก่อนกัจจนะ ! ส่วนสุดท้าย อตติตา ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นอยู่ด้วยปัญญาอันชอบตามที่แท้จริง ซึ่งธรรมคือความดับไม่เหลือแห่งโลก.

ลูก่อนกัจจนะ ! สัตว์โลกนี้โดยมาก ถูกผูกพันแล้วด้วยตัณหา ด้วยอุปาทาน ด้วยทัญญู (อุปายุปาทานาภินเวสวินิพนฺโธ). แก่อริยสาวกนี้ ไม่เข้าถึง ไม่ถือเอา ไม่ถึงกับ ซึ่งตัณหาและอุปาทาน อันเป็นเครื่องดึงพันแห่งใจ อันเป็นอนุสัยแห่งทัญญูว่า “อัตตาของเรา” ทั้งนี้; ย่อมไม่สงสัย ย่อมไม่ลังเลในข้อที่ว่า “เมื่อจะเกิด ทุกข์เท่านั้น ย่อมเกิดขึ้น; เมื่อจะดับ ทุกข์เท่านั้น ย่อมดับ” ทั้งนี้. ญาณในข้อนี้ ย่อมมีแก่อริยสาวกนั้น โดยไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่น. ลูก่อนกัจจนะ ! สันนาทัญญู ย่อมมิได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

ลูก่อนกัจจนะ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทัญญูว่า “สิ่งทั้งปวง มีอยู่” ทั้งนี้ เป็นส่วนสุดที่หนึ่ง (ไม่ใช่ทางสายกลาง); คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทัญญูว่า “สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่” ทั้งนี้ เป็นส่วนสุดที่สอง (ไม่ใช่ทางสายกลาง). ลูก่อนกัจจนะ ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือตถาคตย่อมแสดงถึงว่า “เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ... ฯลฯ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ขรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นกปรกถวน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคล้ายกับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชาหนึ่งนั่นเทียว, จึงมีความคับ
แห่งสังขาร; เพราะมีความคับแห่งสังขาร จึงมีความคับแห่งวิญญาณ; ... ฯลฯ...
... ฯลฯ...; เพราะมีความคับแห่งชาตินั้นแล ชวามรณะ ไสกะปวิเทาะทุกชะโหมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงกับสิ้น : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ค้ำยอาการ
อย่างนี้, ดังนี้ แล.

ปฏิจจสมุปบาท มีหลักว่า “ไม่มีตนเอง ไม่มีคู่อื่น ที่ก่อทุกข์”^๑

ครั้นอเจตกัสสปะ ได้รับพุทธานุญาตให้ทูลถามปัญหาได้ จากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ทูล
ตามปัญหาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำ
เองหรือ พระเจ้าข้า?” ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสตอบว่า “อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ!” ดังนี้.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้หรือ
พระเจ้าข้า?”

อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ!

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย และ
บุคคลอื่นกระทำให้ด้วยหรือ พระเจ้าข้า?”

๑. สูตรที่ ๘ อาหารวรรค นิทานลักขุคค์ นิทาน. ร. ๑๖/๒๓/๔๘, ครั้นแก้อเจตกัสสปะ ที่เวฬุวัน.

อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ !

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้เกิดขึ้นได้หรือ พระเจ้าข้า ?”

อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ !

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความทุกข์ไม่มีหรือ พระเจ้าข้า ?”

ดูก่อนกัสสปะ ! มิใช่ความทุกข์ไม่มี ที่แท้ ความทุกข์มีอยู่.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าอย่างนั้น พระโคตมผู้เจริญย่อมไม่รู้ไม่เห็นความทุกข์ กระมัง ?”

ดูก่อนกัสสปะ ! เราจะไม่รู้ ไม่เห็นความทุกข์ ก็หาไม่ได้. เราแล ชอมนรู้ ชอมนเห็น ซึ่งความทุกข์

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! พระองค์, เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือ พระเจ้าข้า ?’ ดังนี้, ทรงตอบว่า ‘อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ !’ ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความทุกข์เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้หรือ พระเจ้าข้า ?’ ดังนี้, ทรงตอบว่า ‘อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ !’ ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วย และบุคคลอื่นกระทำให้ด้วยหรือ พระเจ้าข้า ?’ ดังนี้, ทรงตอบว่า ‘อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ !’ ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ความทุกข์ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้เกิดขึ้นได้หรือ พระเจ้าข้า ?’ ดังนี้, ทรงตอบว่า ‘อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย กัสสปะ !’ ดังนี้; เมื่อ

ข้าพระองค์ทูลถามว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ความทุกข์ไม่มีหรือ พระเจ้าข้า?’ ดังนี้, ทรงตอบว่า ‘ดูก่อนกัสสปะ! มิใช่ความทุกข์ไม่มี; ที่แท้ ความทุกข์มีอยู่’ ดังนี้; ครั้น ข้าพระองค์ทูลถามว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ถ้าอย่างนั้น พระโคตมผู้เจริญย่อมไม่รู้ ไม่เห็นความทุกข์ กระมัง?’ ดังนี้, ก็ยังทรงตอบว่า ‘ดูก่อนกัสสปะ! เราจะไม่รู้ ไม่เห็น ความทุกข์ ก็หาไม่ได้; เราแล ย่อมรู้ ย่อมเห็น ซึ่งความทุกข์’ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ! ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงตรัสบอกซึ่ง (เรื่องราวแห่ง) ความทุกข์; จงทรงแสดง ซึ่ง (เรื่องราวแห่ง) ความทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด”.

ดูก่อนกัสสปะ! เมื่อบุคคลเริ่มมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้นว่า “ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย (ผล)” ทั้งนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันทนอยู่) ว่า “ความทุกข์ เป็นสิ่งที่ บุคคลกระทำเอง” ดังนี้ : นั้นย่อมแล่นไปสู่ (ตลอดแห่ง) ด้สสคะ (ทฤษฎีที่ถือว่าเที่ยง). ดูก่อนกัสสปะ! เมื่อบุคคลถูกเวทนาสะกิดให้มีความสำคัญมั่นหมายว่า “ผู้อื่นกระทำผู้อื่น เสวย (ผล)” ทั้งนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนยันทนอยู่) ว่า “ความทุกข์ เป็นสิ่งที่ บุคคลอื่นกระทำให้” ดังนี้ : นั้นย่อมแล่นไปสู่ (ตลอดแห่ง) ลุจเจหะ (ทฤษฎี ที่ถือว่า ขาดสูญ).

ดูก่อนกัสสปะ! ทถาคตย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุด ทั้งสองนั้น ก็อทถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า “เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ... ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ; เพราะมี ชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบ ถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชาอันนั้นเกี่ยว, จึงมีความดับ แห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; ... ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะ-

โขนมัสสุปายาสทั้งหลาย จึงทูลขึ้น : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสินนี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
อย่างนี้ ดังนี้.

พระภคินีเสนาบดี กล่าวสรรเสริญพระบรมโขนมัสสุแล้ว ทูลขอพระราชอุปสมบทพระผู้มี
พระภาคเจ้า ตรัสได้อุปสมบทแล้ว ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งอริยมรรคอันยิ่งที่สุดแห่งพระบรมจริย ให้เป็น
พระอรหันตองค์หนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย, ดังนี้ แล.

แม่ทูลในลัทธิทั้งหลายอัน กมตสละเป็นจุดตั้งตน

ตูก่อนอาณนที! คราวหนึ่ง เราอยู่ที่บ้านไผ่ เป็นที่ไผ่เหยือกแก่กระแทก ใกล้
กรุงราชกฤห์ นี้เอง. ครั้นนั้น เวลาเช้า เราครองจีวรถือบาตร เพื่อไปบิณฑบาตใน
กรุงราชกฤห์ คิดขึ้นมาว่า ยังเข้าเฝ้าไปสำหรับภจรบิณฑบาตในกรุงราชกฤห์ ถ้าใด
เราเข้าไปสู่อารามของปริพพาชก ผู้เป็นเคียรติย์เหล่าอื่นเด็ก.

ตูก่อนอาณนที! เราได้เข้าไปสู่อารามของปริพพาชก ผู้เป็นเคียรติย์เหล่าอื่น
กระทำสมโมทนิยยกถากถำกันและกัน นุ่งลง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. ตูก่อนอาณนที! ปริพพาชก
ผู้เป็นเคียรติย์เหล่าอื่น ได้กล่าวแก่เราผู้หนึ่งแล้ว อย่างนี้ว่า “ท่านโคตมะ! มีสมณ-
พราหมณ์บางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่คนทำเอาด้วย
ตนเอง; มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อม บัญญัติความทุกข์
ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นกระทำให้; มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อม

๑. สูตรที่ ๔ ทศพลวรรค นิทานสังยุตต์ นิทาน. ๕. ๑๖/๔๑/๒๖, ภคินีเสนาบดี ที่เวฬุวัน.

บัญญัติความทุกข์ว่า เป็นสิ่งที่คนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ; มีสมณพราหมณ์
 อีกบางพวก ที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อม บัญญัติความทุกข์ว่าไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้
 เกิดขึ้นได้. ในเรื่องนี้ ท่านโคตมะของพวกเรา จะพูดว่าอย่างไร จะกล่าวอย่างไร ;
 และพวกเรากล่าวอยู่อย่างไร จึงจะเป็นอันกล่าวตามคำที่ท่านโคตมะกล่าวแล้ว, ไม่เป็น
 การกล่าวด้วยคำไม่จริง แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้อง และสหธรรมิกบางคนก็กล่าวตาม
 จะไม่พลอยเป็นผู้ควรถูกติเตียนไปด้วย” ดังนี้.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย! เราเมื่อถูกถามอย่างนี้แล้ว ได้ตอบแก้ปริพหพกเหล่านั้นว่า
 “ดูก่อนท่านทั้งหลาย! ทุกชั้นนี้เรากล่าวว่า เป็นเพียงสิ่งที่อาศัยปัจจัยอันไกลห่าง
 นั้นแล้วเกิดขึ้น (เรียกว่า ปฏิจสम्ปันนธรรม). ทุกชั้นนี้ อาศัยปัจจัยอะไรเล่า
 ทุกชั้นนี้ อาศัยปัจจัยคือผัสสะ. ผู้กล่าวอย่างนี้แล ชื่อว่า กล่าวตรงตามที่เรากล่าว,
 ไม่เป็นการกล่าวด้วยคำไม่จริง แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้อง และสหธรรมิกบางคน
 ก็กล่าวตาม ก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกติเตียนไปด้วย.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย! ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งหลาย
 นั้น : สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่คนทำ
 เอาด้วยตนเอง ; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังคงอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย จึง
 เกิดมีได้. สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่
 ผู้อื่นทำให้ ; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังคงอาศัยผัสสะเป็นปัจจัยจึง
 เกิดมีได้. สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่
 คนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยัง
 ต้องอาศัยผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดมีได้. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวก
 ใด บัญญัติความทุกข์ ว่าไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้เกิดขึ้นได้ ก็ตาม ; แม้ความทุกข์ที่
 พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังคงอาศัยผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดมีได้ อย่างนั้นเอง.

คู่ก่อนท่านทั้งหลาย! ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งสี่ พวกนั้น : สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเอง; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัดสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ ดังนั้นหรือ : **มันไม่ใช่ฐานะที่จัดมีได้**. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้ ก็ตาม; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัดสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ ดังนั้นหรือ : **มันไม่ใช่ฐานะที่จัดมีได้**. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ตาม; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัดสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ ดังนั้นหรือ : **มันไม่ใช่ฐานะที่จัดมีได้**. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้เกิดขึ้นได้ ก็ตาม; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัดสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ ดังนั้นหรือ : **มันไม่ใช่ฐานะที่จัดมีได้**, ดังนี้.

พวกกัมมวาทีทุกคน กับหลักปัจฉิมปาฐก

คู่ก่อนอาณนที! คราวหนึ่ง เราอยู่ที่บักไผ่ เป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต ไก่ลักรุงราชคฤห์ นี่เอง ครั้นนั้น เวลาเช้า เราครองจีวรถือบาตร เพื่อไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ คิดขึ้นมาว่าอย่าเข้าเกินไปสำหรับการบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ถ้าไหน เราเข้าไปสู่อารามของปริพาชก ผู้เป็นเคียรถีย์เหล่าอื่นเถิด.

๑. สูตรที่ ๕ ทสพวรรค นิทานสังยุตต์ ฉิทธาน. จ. ๑๖/๔๘/๗๖, ตรัสแก่พระอาณนที ที่เวฬุวัน. ข้อความตอนต้นแห่งเรื่องนี้ เหมือนกับข้อความในหัวข้อที่แล้วมา คือหัวข้อว่า “แม้ทุกข์ในสิ่งที่ทั้งหลายอื่นก็มีผัดสะเป็นเหตุทั้งนั้น” ทุกด้วยอักษร; แต่จำไว้ต้องยกมาใส่ไว้ในที่นี้ อีก ก็เพื่อสะดวกแก่การศึกษาในประเด็นแห่งหัวข้อนี้ ซึ่งมุ่งจะเปรียบเทียบสัทธรรมนอกพระพุทธศาสนา กับหลักปัจฉิมปาฐกแห่งพระพุทธศาสนา.

ลูก่อนอาณนที! เราได้เข้าไปสู่อารามของปริพพาชก ผู้เป็นเกียรติยศเหล่าอื่น กระทำสัมโมทนียกถาแก่กันและกัน นั่งสงวน ที่ควรข้างหนึ่ง. ลูก่อนอาณนที! ปริพพาชก ผู้เป็นเกียรติยศเหล่านั้น ได้กล่าวแก่เราผู้หนึ่งแล้ว อย่างนี้ว่า “ท่านโคตมะ! มีสมณ-
พราหมณ์บางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วย
ตนเอง; มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อม บัญญัติความทุกข์ว่า
เป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้; มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อม บัญญัติ
ความทุกข์ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอา ด้วยตนเองด้วย. ผู้อื่นทำให้ด้วย; มีสมณพราหมณ์อีก
บางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อม บัญญัติความทุกข์ว่าไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก่อก
ขึ้นได้. ในเรื่องของท่านโคตมะของพวกเราจะพูดว่าอย่างไร จะกล่าวอย่างไร; และ
พวกเรากล่าวอยู่อย่างไร จึงจะเป็นอันกล่าวตามคำที่ท่านโคตมะกล่าวแล้ว, ไม่เป็นการ
กล่าวที่ด้วยคำไม่จริง แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้อง และสหธรรมิกบางคนก็กล่าวตาม
จะไม่พลอยเป็นผู้ควรถูกติเตียนไปด้วย” ดังนี้.

ลูก่อนอาณนที! เราเมื่อถูกถามอย่างนี้แล้ว ได้ตอบแก่ปริพพาชกเหล่านั้นว่า
“ลูก่อนท่านทั้งหลาย! ทุกชั้นนั้นเรากล่าวว่า เป็นเพียงสิ่งที่อาศัยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง
แล้วเกิดขึ้น (เรียกว่า ปฏิจสมุปันนธรรม). ทุกชั้นนั้น อาศัยปัจจัยอะไรเล่า? ทุกชั้นนั้น
อาศัยปัจจัยคือผัสสะ. ผู้กล่าวอย่างนี้แต่ ชื่อว่า กล่าวตรงตามที่เรากล่าว, ไม่เป็น
การกล่าวที่เราด้วยคำไม่จริง แต่เป็นการกล่าวโดยถูกต้องและสหธรรมิกบางคนก็กล่าวตาม
ก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูกติเตียนไปด้วย.

ลูก่อนท่านทั้งหลาย! ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งสิ้น
พวกนั้น : สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกใด บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่
ตนทำเอาด้วยตนเอง; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยัง ต้องอาศัยผัสสะเป็น

บังอัยจึงเกิดมีได้. สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นบังอัยจึงเกิดมีได้. สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยังต้องอาศัยผัสสะเป็นบังอัยจึงเกิดมีได้. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้ ก็ตาม; แม้ความทุกข์ที่พวกเขาบัญญัตินั้น ก็ยัง ต้องอาศัยผัสสะเป็นบังอัยจึงเกิดมีได้ อย่างแน่นอน.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย! ในบรรดาสมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมทั้งสี่พวกนั้น : สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเอง; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ กังนัหรือ : นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้ ก็ตาม; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ กังนัหรือ : นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ตนทำเอาด้วยตนเองด้วย ผู้อื่นทำให้ด้วย ก็ตาม; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ กังนัหรือ : นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้. ถึงแม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวสอนเรื่องกรรมพวกโต บัญญัติความทุกข์ ว่าไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้ ก็ตาม; สมณพราหมณ์พวกนั้นหนา เว้นผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อความทุกข์นั้นได้ กังนัหรือ : นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้”.

“นำอัคจรรยั พระเจ้าข้า! ไม่เคยมีแล้ว พระเจ้าข้า! คือข้อที่ ในกาลใด บรรดาทั้งปวง จักเป็นอรุณะที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วด้วยบทเพียงบทเดียว (ว่าผัสสะ) และ

อรรถนะ จะพึงเป็นอรรถนะ เมื่อกล่าวโดยพิสดารแล้ว จะพึงเป็นของลักขังด้วย มีลักษณะ
คลึงขังด้วยใหม่ พระเจ้าข้า”

ทูก่อนอานนท์! ถ้าอย่างนั้น คำตอบในกรณีนี้ จงแจ้งแจ้งกะเธอเองเถิด.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่
ท่านอานนท์! ชรามรณะ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไร
เป็นเครื่องกำเนิด? มีอะไรเป็นแดนเกิด?’ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ถูก
ถามอย่างนี้ จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า ‘ตูก่อนท่านทั้งหลาย! ชรามรณะ มีชาติเป็นเหตุให้
เกิด มีชาติเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีชาติเป็นเครื่องกำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด’ ดังนี้. ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบแก่เขาอย่างนี้”.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามข้าพระองค์ (ต่อไป) อย่างนี้ว่า
‘ข้าแต่ท่านอานนท์! ก็ชาติเล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไร
เป็นเครื่องกำเนิด? มีอะไรเป็นแดนเกิด?’ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ถูกถาม
อย่างนี้ จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า ‘ตูก่อนท่านทั้งหลาย! ชาติ มีภพเป็นเหตุให้เกิด มีภพ
เป็นเครื่องก่อให้เกิด มีภพเป็นเครื่องกำเนิด มีภพเป็นแดนเกิด’ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ!
ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบแก่เขาอย่างนี้”.

... ฯลฯ ... ภพมีอุปาทาน เป็นเหตุให้เกิด ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... อุปาทานมีตัณหา เป็นเหตุให้เกิด ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... ตัณหา มีเวทนา เป็นเหตุให้เกิด ... ฯลฯ ...

... ฯลฯ ... เวทนามีสัมผัส เป็นเหตุให้เกิด ... ฯลฯ ...

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถ้าคนทั้งหลาย จะพึงถามข้าพระองค์ (ต่อไปอีก) อย่างนี้
ว่า ‘ข้าแต่ท่านอานนท์! ก็ผัสสะเล่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด?

มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? มีอะไรเป็นแดนเกิด? ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ จะตอบแก่เขาอย่างนี้ว่า 'ดูก่อนท่านทั้งหลาย! **ผัสสะ** มีสฬายตนะเป็นเหตุ **ให้เกิด** มีสฬายตนะเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีสฬายตนะเป็นเครื่องกำเนิด มีสฬายตนะเป็นแดนเกิด.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย! เพราะ ความจางกลายเข้าไปโดยไม่วิถีอันหนึ่ง **ผัสสา-
ยตนะทั้งหก** นั้นแหละ, จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับ
แห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับ
แห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่ง
ภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล
ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกอง
ทุกข์ทั้งสิ้น ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ถูก
ถามอย่างนี้แล้ว จะพึงตอบแก่เขาอย่างนี้, ดังนี้.

เงื่อนไขที่อาจนำไปสู่สังสัคคิยปฏิทิตหรืออุจเฉทปฏิทิต ในอาการหนึ่ง ๆ ของปฏิจสมุปปาต^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะ
มีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย,

๑. สูตรที่ ๕ อพราหมณ์กัณฐก นันทนัตถก นันทน. ส. ๑๖/๗๒/๑๒๘. ถัดตอบแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในหมู่
ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. ความหมายได้ถึง ความจางกลายแห่งอุปาทาน ที่มีต่ออัสสาสะ ในผัสสาชยตนะ.

ชวามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า สัตว์อย่างนี้แล้ว, ภิกขุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ชวามรณะ เป็นอย่างไรหนอ? และชวามรณะนี้ เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า “นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : ชุก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า ‘ชวามรณะ เป็นอย่างไร และชวามรณะนี้ เป็นของใคร’ ทั้งนี้กิตติ; หรือว่าบุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า ‘ชวามรณะเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างนี้, ตามนัยแรก) และชวามรณะนี้ เป็นของผู้อื่น^๑ (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างนี้, ตามนัยแรก)’ ทั้งนี้กิตติ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมาย เพื่อการขียนั้นเหมือนกัน) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ชุก่อนภิกษุ! เมื่อทฎฐิว่า ‘ชวัระกัณณัน สวัระกัณณัน’ ทั้งนี้กิตติ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ชุก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทฎฐิว่า ‘ชวัระกัณณัน สวัระกัณณัน’ ทั้งนี้กิตติ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี.^๒ ชุก่อนภิกษุ!

๑. คำว่า “อื่น” ในที่นี้ หมายความว่าตรงกันข้ามจากความเป็นตัวมันเอง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็ว่า มิใช่ชวามรณะนั้นเอง จึงเกิดเป็นของผู้อื่นมา ว่าสิ่งนี้เป็นอย่างนี้ และสิ่งอื่นเป็นอย่างอื่นจากความเป็นอย่างนี้. พุทธศาสนา ไม่ยอมกล่าวว่า “อย่างนี้” หรือ “อย่างอื่น” ทั้งสองอย่าง แต่จะกล่าวโดยผกผันตรงว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งใดจึงมี เป็นลำดับๆ ไป ไม่มีลักษณะเป็นตัวมันเอง หรือไม่เป็นตัวมันเองเสียเลย.

ศรวรรวม.

๒. “การประพฤติพรหมจรรย์ก็ไม่มี” นี้หมายความว่า การประพฤติกระทำของชนเหล่านั้น ไม่มีอยู่ ก็ไม่เรียกว่า การประพฤติพรหมจรรย์, เพราะว่า การกระทำของเขานั้น มิได้เป็นไป เพื่อคัมภีร์นั้นเอง.

ทศกถา ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือทศกถา ย่อมแสดงถึงเห็นว่า ‘เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีปารมณะ’ ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ชาติเป็นอย่างไรหนอ? และชาตินี้ เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คุณก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “ชาติเป็นอย่างไร และชาตินี้เป็นของใคร” ดังนี้ก็ดี; หรือว่าบุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “ชาติเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และชาตินี้ เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ดังนี้ก็ดี : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการชักชวนถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

คุณก่อนภิกษุ! เมื่อทฎฐิว่า “ชีวิตกัณฺณํ สรรวักกัณฺณํ” ดังนี้ก็ดี มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คุณก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทฎฐิว่า “ชีวิตกัณฺณํ สรรวักกัณฺณํ” ดังนี้ก็ดี มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คุณก่อนภิกษุ! ทศกถาย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือทศกถาย่อมแสดงถึงเห็นว่า “เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ภพเป็นอย่างไรหนอ? และภพนี้ เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คุณก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “ภพ เป็นอย่างไร และภพนี้เป็นของใคร” ดังนี้ก็ดี; หรือว่า บุคคลใด

จะฟังกล่าวเช่นนี้ว่า “ภพ เป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และภพนี้เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ทั้งนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการยืนยันถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ทูก่อนภิกษุ! เมื่อทูลฐาว่า “ชีวิตก็อันนั้น สวรรค์ก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ทูก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทูลฐาว่า “ชีวิตก็อันนั้น สวรรค์ก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ทูก่อนภิกษุ! ทถากถก ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือทถากถกย่อมแสดงถึงว่า “เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อุปาทาน เป็นอย่างไรหนอ? และอุปาทานนี้เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : ทูก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะฟังกล่าวเช่นนี้ว่า “อุปาทาน เป็นอย่างไร และอุปาทานนี้เป็นของใคร” ทั้งนี้ก็; หรือว่า บุคคลใดจะฟังกล่าวเช่นนี้ว่า “อุปาทานเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และอุปาทานนี้เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ทั้งนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการยืนยันถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ทูก่อนภิกษุ! เมื่อทูลฐาว่า “ชีวิตก็อันนั้น สวรรค์ก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ทูก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทูลฐาว่า “ชีวิตก็

อันอื่น สรรพกันอื่น” ทั้งนี้ก็มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี, ตุก่อน
ภิกษุ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสาวกกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือตถาคต
ย่อมแสดงทั้งนี้ว่า “เพราะมีคณาเป็นปัจฉิม จึงมีอุปาทาน” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! คณาเป็นอย่างไรหนอ? และคณานี้ เป็นของใคร?
พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : ตุก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะฟัง
กล่าวเช่นนั้นว่า “คณาเป็นอย่างไรและคณานี้เป็นของใคร” ทั้งนี้ก็มี; หรือว่าบุคคลใด
จะฟังกล่าวเช่นนั้นว่า “คณาเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างอื่น, ความ
น้อยแรก) และคณานี้เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่า เป็นของใคร, ความน้อย
แรก)” ทั้งนี้ก็มี : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการอธิบาย
ถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพจน์ฐานะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ตุก่อนภิกษุ! เมื่อทูลรู้ไว้ว่า “ชีวิตอันนั้น สรรพกันนั้น” ทั้งนี้ก็มีอยู่,
การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี, ตุก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทูลรู้ไว้ว่า “ชีวิตอันอื่น
สรรพกันอื่น” ทั้งนี้ก็มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี, ตุก่อนภิกษุ!
ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสาวกกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือตถาคตย่อม
แสดงทั้งนี้ว่า “เพราะมีเวทนาเป็นปัจฉิม จึงมีคณา” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เวทนา เป็นอย่างไรหนอ? และเวทนานี้ เป็นของใคร?
พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คุณก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “เวทนา เป็นอย่างไร และเวทนามัน เป็นของใคร” ทั้งนี้ก็; หรือว่า บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “เวทนา เป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และเวทนามัน เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ทั้งนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการสนับสนุน) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

คุณก่อนภิกษุ! เมื่อทูลรู้ไว้ว่า “ชีวิตก็อันนั้น สวรรค์ก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คุณก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทูลรู้ไว้ว่า “ชีวิตก็อันอื่น สวรรค์ก็อันอื่น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คุณก่อนภิกษุ! ทถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสาธกกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น ก็ตถาคตย่อมแสดงดังนั้นว่า “เพราะมีผัสสะเป็นปัจเจก จึงมีเวทนา” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ผัสสะเป็นอย่างไรหนอ? และผัสสะนี้ เป็นของใคร, พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คุณก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “ผัสสะ เป็นอย่างไร และผัสสะนี้เป็นของใคร” ทั้งนี้ก็; หรือว่า บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “ผัสสะ เป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และผัสสะนี้ เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ทั้งนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการสนับสนุน) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

คู่ก่อนภิกษุ! เมื่อทูลฐิติว่า “ชีวิตก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คู่ก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทูลฐิติว่า “ชีวิตก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คู่ก่อนภิกษุ! ทถาคค ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือทถาคค ย่อมแสดงทั้งนี้ว่า “เพราะมีสฬายคณะเป็นบัจฉัย จึงมีผลสละ” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! สฬายคณะ เป็นอย่างไรหนอ? และสฬายคณะนี้เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คู่ก่อนภิกษุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “สฬายคณะ เป็นอย่างไร และสฬายคณะนี้ เป็นของใคร” ทั้งนี้ก็; หรือว่าบุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “สฬายคณะเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างอื่น, ความนัยแรก) และสฬายคณะนี้ เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างอื่น, ความนัยแรก)” ทั้งนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการอันหนึ่งอันหนึ่ง) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

คู่ก่อนภิกษุ! เมื่อทูลฐิติว่า “ชีวิตก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คู่ก่อนภิกษุ! หรือว่า เมื่อทูลฐิติว่า “ชีวิตก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ทั้งนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คู่ก่อนภิกษุ! ทถาคค ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือทถาคคย่อมแสดงทั้งนี้ว่า เพราะมีนามรูปเป็นบัจฉัย จึงมีสฬายคณะ” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! นามรูปเป็นอย่างไรรหนอ? และนามรูปนี้เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คุณก่อนนิกขุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “นามรูป เป็นอย่างไร และนามรูปนี้เป็นของใคร” ดังนี้ก็; หรือว่า บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “นามรูปเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไรร, ตามนัยแรก) และนามรูปนี้เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไรร, ตามนัยแรก)” ดังนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการอธิบายถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

คุณก่อนนิกขุ! เมื่อทฎฐิว่า “สวัระกัณณัณ สวัระกัณณัณ” ดังนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คุณก่อนนิกขุ! หรือว่า เมื่อทฎฐิว่า “สวัระกัณณัณ สวัระกัณณัณ” ดังนี้ก็ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. คุณก่อนนิกขุ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า “เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป” ดังนี้.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! วิญญาณ เป็นอย่างไรหนอ? และวิญญาณนี้เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : คุณก่อนนิกขุ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “วิญญาณ เป็นอย่างไร และวิญญาณนี้เป็นของใคร” ดังนี้ก็; หรือว่า บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนั้นว่า “วิญญาณเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไรร, ตามนัยแรก) และวิญญาณนี้เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไรร, ตามนัยแรก)” ดังนี้ก็ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการอธิบายถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

นัยแรก)” ทั้งนิกัถิ : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการยืนยัน
ถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ต่อก่อนนิกัถิ! เมื่อทูลฐิติว่า “ธวัระกัถิณัณ สวัระกัถิณัณ” ทั้งนิกัถิ มีอยู่,
การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ต่อก่อนนิกัถิ! หรือว่า เมื่อทูลฐิติว่า “ธวัระกั
ถิณัณ สวัระกัถิณัณ” ทั้งนิกัถิ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ต่อก่อน
นิกัถิ! ทถาคท ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น ก็ทถาคท
ย่อมแสดง ทั้งนัว่า “เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ” ทั้งน.

“ข้าแต่พระองค์ผู้มีเจริญ! สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรหนอ? และสังขาร
ทั้งหลายเหล่านั้น เป็นของใคร? พระเจ้าข้า!”

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : ต่อก่อนนิกัถิ! บุคคลใดจะฟัง
กล่าวเช่นนั้นว่า “สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไร และสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็นของใคร”
ทั้งนิกัถิ; หรือว่าบุคคลใดจะฟังกล่าวเช่นนั้นว่า “สังขารทั้งหลายเป็นอย่างอื่น (: ตรง
กันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็นของผู้อื่น
(: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ทั้งนิกัถิ : คำกล่าวของบุคคล
ทั้งสองนั้น มีอรรถ (ความหมายเพื่อการยืนยันถ้อยคำ) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่
เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ต่อก่อนนิกัถิ! เมื่อทูลฐิติว่า “ธวัระกัถิณัณ สวัระกัถิณัณ” ทั้งนิกัถิ มีอยู่,
การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ต่อก่อนนิกัถิ! เมื่อทูลฐิติว่า “ธวัระกัถิณัณ
สวัระกัถิณัณ” ทั้งนิกัถิ มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ต่อก่อนนิกัถิ!

ศกาทศ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น คือศกาทศย่อมแสดงดังนี้ว่า “เพราะมีอริยชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย” ดังนี้.

ต่อก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลาญกลับไปไม่เหลือแห่งอริยชาอันนั้นเอง, ทิฏฐิทั้งหลาย บรรดาที่มีว่าชนิกโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ตันรนไปผิดแล้ว ว่า “ชราวมณะ เป็นอย่างไร และชราวมณะนี้ เป็นของใคร” ดังนี้ก็ติ; หรือว่า “ชราวมณะเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และชราวมณะเป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ดังนี้ก็ติ; หรือว่า “ชวัระกัณณัน สรรวะกัณณัน” ดังนี้ก็ติ; หรือว่า “ชวัระกัณณัน สรรวะกัณณัน” ดังนี้ก็ติ; ทิฏฐิทั้งหลายนี้เป็นธรรมอันบุคคลอนันละได้แล้ว มีรากเง้าอันเขาคัดขาดแล้ว อันเขาทำให้เหมือนตาลมีขั้วออกอันแน่นแล้ว ถึงซึ่งความมีไม่ได้แล้ว ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้ตลอดไป.

ต่อก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลาญกลับไปไม่เหลือแห่งอริยชาอันนั้นเอง, ทิฏฐิทั้งหลาย บรรดาที่มีว่าชนิกโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ตันรนไปผิดแล้ว ว่า “ชาติ เป็นอย่างไร และชาตินี้ เป็นของใคร” ดังนี้ก็ติ; หรือว่า “ชาติเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และชาตินี้ เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ดังนี้ก็ติ; หรือว่า “ชวัระกัณณัน สรรวะกัณณัน” ดังนี้ก็ติ; หรือว่า “ชวัระกัณณัน สรรวะกัณณัน” ดังนี้ก็ติ; ทิฏฐิทั้งหลายนี้เป็นธรรมอันบุคคลอนันละได้แล้ว มีรากเง้าอันเขาคัดขาดแล้ว อันเขาทำให้เหมือนตาลมีขั้วออกอันแน่นแล้ว ถึงซึ่งความมีไม่ได้แล้ว ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้ตลอดไป.

ดูก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งวิชานันนั้นเอง, ติฏฐิทั้งหลาย บรรดา มีว่าชนโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ก็นรนไปผิดแล้ว ว่า “ภพ เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ให้อีกต่อไป. (ถ้าที่ละเปะยาดนี้ พึงเทียบกับข้อที่แคว้นมา)

ดูก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งวิชานันนั้นเอง, ติฏฐิทั้งหลาย บรรดา มีว่าชนโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ก็นรนไปผิดแล้ว ว่า “อุปาทน เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ให้อีกต่อไป.

ดูก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งวิชานันนั้นเอง, ติฏฐิทั้งหลาย บรรดา มีว่าชนโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ก็นรนไปผิดแล้ว ว่า “คณหา เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ให้อีกต่อไป.

ดูก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งวิชานันนั้นเอง, ติฏฐิทั้งหลายบรรดา มีว่าชนโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ก็นรนไปผิดแล้ว ว่า “เวทนา เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ให้อีกต่อไป.

ดูก่อนภิกษุ! เพราะความจางคลายดับไปไม่เหลือแห่งวิชานันนั้นเอง, ติฏฐิทั้งหลายบรรดา มีว่าชนโคชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ก็นรนไปผิดแล้ว ว่า “ผัสสะ เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ให้อีกต่อไป.

ลูกก่อนภิกษุ ! เพราะความจางคล้ายดับไปไม่เหลือแห่งวิชชาอันนั้นเอง, ทิฏฐิทั้งหลายบรรดา มีว่าชนโคโชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ค้นรนไปผิดแล้ว ว่า “สหายตะ เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป,

ลูกก่อนภิกษุ ! เพราะความจางคล้ายดับไปไม่เหลือแห่งวิชชาอันนั้นเอง, ทิฏฐิทั้งหลายบรรดา มีว่าชนโคโชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ค้นรนไปผิดแล้ว ว่า “นามรูป เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป,

ลูกก่อนภิกษุ ! เพราะความจางคล้ายดับไปไม่เหลือแห่งวิชชาอันนั้นเอง, ทิฏฐิทั้งหลายบรรดา มีว่าชนโคโชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ค้นรนไปผิดแล้ว ว่า “วิญญาณ เป็นอย่างไร ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... เขาทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป,

ลูกก่อนภิกษุ ! เพราะความจางคล้ายดับไปไม่เหลือแห่งวิชชาอันนั้นเอง, ทิฏฐิทั้งหลายบรรดา มีว่าชนโคโชนิกหนึ่ง ที่ดำเนินไปผิดทาง อันบุคคลเสพผิดแล้ว ค้นรนไปผิดแล้ว ว่า “สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไร และสังขารทั้งหลายเหล่านี้เป็นของใคร” ดังนี้; หรือว่า “สังขารทั้งหลายเป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร, ตามนัยแรก) และสังขารทั้งหลายเหล่านี้ เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่า เป็นของใคร, ตามนัยแรก)” ดังนี้; หรือว่า “สัตว์ก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ดังนี้; หรือว่า “สัตว์ก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ดังนี้; ทิฏฐิทั้งหมดนั้น เป็นธรรมอันบุคคลนั้น ละได้แล้ว มีราแฉอันเขาคัดขาดแล้ว อันเขาทำให้เหมือนศาลาห้วยออกอันน้ำแล้ว ถึงซึ่งความที่ไม่ได้แล้ว ทำให้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป, ดังนี้ แล,

หมายเหตุผู้รวบรวม : ยังมีสูตรถัดไปอีกสูตรหนึ่ง (สูตรที่ ๖ แห่งกฬาร-
ชัตติยวรรคกัณหาณสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๕/๑๓๗) มีเนื้อความตรงเป็นอันเดียวกันทุกตัว
อักษร มีดังนี้แล้ว ในสูตรหลังนี้ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยพระองค์เอง ไม่มีภิกษุรูปใด
ทอดตาม เหมือนในสูตรข้างบนนี้.

โลกาตะ ๔ ชนิด ที่ทรงปฏิเสธ^๑

โลกาติกพรหมณ์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตม
ผู้เจริญ! สิ่งทั้งปวง มีอยู่หรือหนอ?”

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า “ดูก่อนพรหมณ์! คำกล่าวที่ยืนยันลงไป
ด้วยทิวฏีว่า ‘สิ่งทั้งปวง มีอยู่’ ดังนี้ : นี้ เป็นลัทธิโลกาตะชั้นสุดท้าย.”

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ก็สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่หรือ?”

ดูก่อนพรหมณ์! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฏีว่า ‘สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่’
ดังนี้ : นี้ เป็นลัทธิโลกาตะอย่างที่สอง.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! สิ่งทั้งปวง มีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือ?”

ดูก่อนพรหมณ์! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฏีว่า ‘สิ่งทั้งปวง มีสภาพ
เป็นอย่างเดียวกัน’ ดังนี้ : นี้ เป็นลัทธิโลกาตะอย่าง之三.

๑. สูตรที่ ๔ กฬปคิวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๒/๑๗๖, ตรัสแก่โลกาติกพรหมณ์ ที่เชทวัน.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ก็สิ่งทั้งปวง มีสภาพต่างกันหรือ?”

ดูก่อนพราหมณ์! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทฤษฎีว่า ‘สิ่งทั้งปวง มีสภาพ
ต่างกัน’ ดังนี้; นี้ เป็น ลัทธิโลกายตะ อย่างที่สี่.

ดูก่อนพราหมณ์! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยฉายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุด
ทั้งสองนั้น คือตถาคต ย่อมแสดงดังนี้ว่า “เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ... ฯลฯ เพราะมีชาติ
เป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน;
ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชาในนั้นเทียว, จึงมีความ
ดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; ... ฯลฯ
... ฯลฯ เพราะมีความดับแห่งชาติในนั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเหวะทุกขะ-
โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น: ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วย
อาการอย่างนี้, ดังนี้.

พราหมณ์นั้น กล่าวสรรเสริญพระธรรมโอวาทนั้นแล้ว มรรคากณนั้นผู้รับนับถือพระพุทธ-
ศาสนา จนตลอดชีวิต, ดังนี้ แล.

ทฤษฎีนี้หน้า ๑๔ อย่าง
ล้วนแต่ปรารถนาธรรมที่เป็นฐานะ ๖ อย่าง^๑

[ทฤษฎีที่ ๑ : เหตุการณ์วิฤตต์สททฤษฎี^๑]

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่นั่น เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
 บังใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์
 ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่างๆ เป็นของคง
 อยู่อย่างนั้นคง การคงอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้ :

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้มีเจริญ! บรรพทั้งหลายของพวก
 ข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมุต มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระ-
 องค์ผู้มีเจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้พระองค์ทรงฟังภาษิตนี้. จงแจ้งแจ้งพระผู้มีพระภาคเองเถิด. ภิกษุ
 ทั้งหมดได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเตือนให้ภิกษุ
 ทั้งหมดเหล่านั้นจงฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแล มีอยู่; เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
 เพราะบังใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์
 ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างนั้นคง
 อยู่อย่างนั้นคง การคงอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีถ้อยคำที่
 ทร้อยอย่างเกี่ยวกันทุกตัวอักษรกับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่อกันแต่เพียงชื่อแห่งชั้นอันแต่ละชั้นเท่านั้น).

๑. สูตรที่ ๑ โสทปัสสกิจวรรค ทฤษฎีสังยุตต์ ขนฺธ. ส. ๑๗/๖๔๘/๕๑๗, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชกวัน.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สังขไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สังขไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่เข้าไปยึดถือ ซึ่งสิ่งนั้นแล้วไซ้ ทุฏฐิอย่างนี้จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงจากการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้? (“ข้อนั้นหาไม่ ได้ พระเจ้าข้า”) (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีตัณหาที่คร่ำครวญและพวกภิกษุทุสศอบ อย่างเดียวกันทุกตัวอักษร กับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งชั้นแต่ละชั้นเท่านั้น).

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้สังขที่บุคคลได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้สึกลแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว ครุ่นถืออยู่ด้วยใจแล้ว เหล่านี้เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สังขไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สังขไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่เข้าไปยึดถือ ซึ่งสิ่งนั้นแล้วไซ้ ทุฏฐิอย่างนี้จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงจากการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้? (“ข้อนั้นหาไม่ ได้ พระเจ้าข้า”).

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลใดแล ความสงสัย (กังขา) ในฐานะทั้งหลาย ๖ ประการเหล่านี้^๑ เป็นสิ่งที่ควรยสวละขาดแล้ว; ในกาลนั้น ก็เป็นอันว่า ความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ แม้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ แม้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ก็เป็นสิ่งที่ควรยสวละขาดแล้ว.

๑. ในฐานะ ๖ ประการ คือ ขันธ์ ๕ และสิ่งที่ได้เห็นแล้วเป็นกัน; ดังที่กล่าวแล้วข้างบน.

ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็น **อริยสาวกผู้เป็นโสคณัน** มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น, ^๕ทั้งนี้.

[ทิวรีที่ ๒ : อคตา—อคคณินทิวรี]^๑

ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ **ปักใจเข้าไปสู่อะไร** ทิวรีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “**นั่นของเรา; นั่นเป็นเรา; นั่นเป็น** **ตัวตนของเรา;**” ^๕ทั้งนี้? ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่จะแปลได้มี มีการตรัส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทิวรีที่ ๑ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์...” ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสคณัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น ๕ ทั้งนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกับทุกตัวอักษร จะตลอดข้อความ ท่านนั้นแต่เพียงวิชฌนทิวรี เท่านั้น.);

[ทิวรีที่ ๓ : สัตตทิวรี (ทั่วไป)]^๒

ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ **ปักใจเข้าไปสู่อะไร** ทิวรีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “**อคตา (ตน) ก็อันนั้น; โลกก็อันนั้น; เรานั้น** **ละไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน เที่ยงแท้ มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา**” ^๕ทั้งนี้? ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่จะแปลได้มี มีการตรัส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทิวรีที่ ๑ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพวก

๑. ดูทิวรี ๒ โสคณันทิวรี ทิวรีสังยุตต์ ขนฺธ. ตี. ๑๘/๒๕๐/๔๑๔, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. ดูทิวรี ๓ โสคณันทิวรี ทิวรีสังยุตต์ ขนฺธ. ตี. ๑๘/๒๕๐/๔๒๑, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสคาปน มีอันไม่ตกทำเป็นธรรมคา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า ดังนี้” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ท่านกันแต่เพียงชื่อแห่งทฤษฎี เท่านั้น.);

[ทฤษฎีที่ ๔ : อุดมคติทฤษฎี (ทั่วไป)]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “เราไม่พึ่งมีด้วย; ของเราไม่พึ่งมีด้วย; เราจักไม่มี ของเรจักไม่มี” ดังนี้ ... ฯลฯ ..

(ข้อความทรงที่ละเอียดอย่างไว้มี มีการตรัส การตาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฤษฎีที่ ๑ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบกล่าวยวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสคาปน มีอันไม่ตกทำเป็นธรรมคา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า ดังนี้” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ท่านกันแต่เพียงชื่อแห่งทฤษฎี เท่านั้น.);

[ทฤษฎีที่ ๕ : นัตถิกทฤษฎี]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ไม่มีทานอันบุคคลบริจาตแล้ว, ไม่มีขันธ์อันบุคคลประกอบแล้ว, ไม่มีโคธระอันบุคคลบูชาแล้ว, ไม่มีผลวิบากแห่งกรรมอันบุคคลกระทำแล้วกระทำแล้วแล้ว, ไม่มีโลกนี้, ไม่มีโลกอื่น, ไม่มีมารดา, ไม่มีบิดา, ไม่มีสัตว์ทั้งหลายอันเป็นอุปปาสิกะ, ไม่มีสมณะและพรหมณ์ ผู้ไปแล้วถูกต้อง ผู้ปฏิบัติแล้วถูกต้อง ผู้ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ และโลกอื่น ด้วยปัญญา

๑. สูตรที่ ๔ โสตามัชฌิมวรรค ทิฎฐิสังยุตต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๕๒/๔๒๓, ทริสภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. สูตรที่ ๕ โสตามัชฌิมวรรค ทิฎฐิสังยุตต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๕๔/๔๒๕, ทริสภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

อันยิ่งเอง แล้วประกาศอยู่ในโลก, คนเรานี้ เป็นแต่การประทุษของมหาภูตทั้ง ๔; เมื่อกินน้ำตาละ, เมื่อกินดิน ย่อมเข้าไปสู่หมู่แห่งดิน, น้ำย่อมเข้าไปสู่หมู่แห่งน้ำ, ไฟย่อมเข้าไปสู่หมู่แห่งไฟ, ลมย่อมเข้าไปสู่หมู่แห่งลม, อินทรีย์ทั้งหกละ ย่อมหายไปในอากาศ; บุรุษทั้งหลายมีเดื่องว้างศบเป็นทศรพหุ จะพาเขาผู้ตายแล้วไป; ร่องรอยทั้งหลายปรากฏอยู่เพียงแต่บ่าเข้า เป็นเพียงกระดูกทั้งหลาย มีสีเพชรดั่งสีแดงนอกลีลา; การบูชาเช่นสรวงมิชเฒ่าเป็นที่สุด; สิ่งที่เราเรียกว่าทานนั้น เป็นขมขื่นอยู่ตักของคณเฒ่า; คำของพวกที่กล่าวว่าอะไรๆ มีอยู่นั้น เป็นคำเปล่า (จากความหมาย) เป็นคำเท็จ เป็นคำเพ้อเจ้อ; ทั้งคนพาลและบัณฑิต ครั้นก่อนแสดงท่าละแล้ว ย่อมบาทสุมุ พินาศไป มิได้มีอยู่ ภายหลังแต่กาลชาติ”^๑.
 กิ่งนี้! ... ๖๕๖...

(ข้อความตรงที่เขียนว่า “กึ่งนี้” มีการทวิส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐิที่ ๑ ซึ่งแก้กันว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้ การทวิสจะว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ตลอดทั้งหลายของพวกข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโศภิต์ มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นแต่เพียงแท้ (คืออินทพหุ) มีการลวิสพร้อมในเบื้องต้นนี้” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร จนกลดขริความ คำกันแต่เพียงชื่อแห่งทฎฐิ เท่านั้น);

[ทฎฐิที่ ๖ : อธิบายทฎฐิ]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่เหนือ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “เมื่อกระทำเองหรือยังบุคคลอื่นให้กระทำกต, เมื่อศกเองหรือยังบุคคลอื่นให้ศกต, เมื่อถ้าฉกเองหรือยังบุคคลอื่นให้ถ้าฉกต, เมื่อทำสัตว์ให้เศร้าโศกเองหรือยังบุคคลอื่นให้ทำสัตว์ให้เศร้าโศกต,

๑. สุตวที่ ๖ โสคาปคัตถวรรค ทฎฐิสังขยัคค์ ๒๓๕. ๑๗/๒๕๖/๔๒๗, ครุติแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

เมื่อทำตัวให้ลำบากเองหรือยังบอกคนอื่นให้ทำตัวให้ลำบากก็, เมื่อทำตัวให้
 คนอื่นเองหรือยังบอกคนอื่นให้ทำตัวให้คนอื่นยาก, เมื่อยังสวดมนต์ไปทั่วทั้งไป
 กติ, เมื่อถือเอาสิ่งของของคนอื่นไม่ได้ไปแล้วก็, เมื่อตัดขังขัง (ตัดขังของเข
 กติ, เมื่อปล้นทั้งหมู่บ้านก็, เมื่อปล้นเฉพาะเรือนก็, เมื่อขโมยปล้นอยู่ตาม
 ทนทางก็, เมื่อล่วงเกินสรวลของผู้อื่นก็, เมื่อกล่าวเท็จก็; บาบย่อมไม่เข
 อันกระทำสำหรับสุกกระทำ. แม้ว่าผู้ใดจะกระทำซึ่งสิ่งทั้งหลายในแผ่นดิน
 ด้วยจักรอันคนตั้งผิดก็, ให้กล่าวเป็นลานเนอสนาหนึ่งก็, บาบเพราะการ
 กระทำอย่างนั้น ย่อมไม่มี; การมาแห่งบาบ ย่อมไม่มี. แม้ว่าบุตรจะไปทศ
 แห่งแม่น้ำคงคา มาเองอยู่ ให้ผู้อื่นมาอยู่, ตักเองอยู่ ให้ผู้อื่นตักอยู่, กำจัดเอง
 อยู่ ให้ผู้อื่นกำจัดอยู่; บาบเพราะการกระทำอย่างนั้น ย่อมไม่มี; การมาแห่ง
 บาบ ย่อมไม่มี. แม้ว่าบุตรจะไปตักน้ำแห่งแม่น้ำคงคา ให้ทานเองอยู่ก็,
 ยังบอกคนอื่นให้ให้ทานอยู่ก็, บุชาเองอยู่ก็, ยังบอกคนอื่นให้บูชาอยู่ก็; บุญ
 เพราะการกระทำอย่างนั้น ย่อมไม่มี; การมาแห่งบุญ ย่อมไม่มี. เพราะการ
 ให้ทานก็ตาม เพราะการตักน้ำก็ตาม เพราะการสวดมนต์ก็ตาม เพราะการกล่าว
 คำสั่งก็ตาม บุญย่อมไม่มี; การมาแห่งบุญ ย่อมไม่มี ถึงนี้? ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงกลางย่อมาไว้ มีการทวิ การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฤษฎี ๑
 ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเถลิงเถลิง การบวชจึงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! บรรพทั้งหลาย ระงับ
 ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโศกานัน มีอันไม่ตกกันเป็นธรรมมา เป็นผู้เที่ยงแท้
 (คือนิพพาน) มีการตรัสพร้อมในเบื้องต้น ดังนี้” เป็นข้อความที่เหมือนกันทุกคำอักษร จนเคยตรัส
 ความ คำกันแต่เพียงชื่อแห่งทวิ เท่านั้น);

[ทฤษฎี ๗ : อเหตุทวิ]

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
 บัดใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนั้นว่า “เหตุไม่มี, บัจฉิไม่มี, เพลความเศร้า

๑. สูตรที่ ๗ โสตามัตถวรรค ทฤษฎีจตุรคต อนุช. ตี. ๑๗/๒๕๖/๔๒๕, ถัดจากภิกษุทั้งหลาย ที่เขตรวัน.

หมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย. ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายก็เศร้าหมอง. เหตุ
ไม่มี ปัจจัยไม่มี, เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย. ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย
สัตว์ทั้งหลายก็บริสุทธิ์. กำลังไม่มี, ความเพียรไม่มี, เรี่ยวแรงแห่งบุรุษไม่มี,
ความบากบั่นของบุรุษไม่มี. สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง นีละทั้งปวง
ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีมีความเพียร; ย่อมแปรปรวนไปตามสภาวะ นิยติ
และสังคิ; ย่อมสลายซึ่งสุขและทุกข์ในโลกิชาติทั้งหลาย ๖ ประการ นั้นเอง”.
ดังนี้ ? ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่ละเอียดได้มี การตรัส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในปฏิปจน์ที่ ๑
ทั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบคลั่งวุ่นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีเจริญ! สรรพทั้งหลายของพวก
ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสมคณ มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้
(ลือเลื่อง) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น ดังนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกข้อกับร ต่างกันแต่เพียง
ชื่อแห่งปฏิปจน์ เท่านั้น.);

[ปฏิปจน์ที่ ๘ : สัตกกายปฏิปจน์]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่อะไร ปฏิปจน์เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “กาย (หมู่แห่งอรรคมบัติ) ทั้งหลาย ๗
หมู่เหล่านั้น ไม่มีใครทำ ไม่มีใครจัดระเบียบ ไม่มีใครนฤมิต ไม่มีระเบียบ
อันใครนฤมิต ไม่ตลอดผลใด ๆ ตั้งอยู่อย่างยถาภูมิกะ ตั้งอยู่อย่างมั่นคงคงการตั้งอยู่
ของเสาระเนียด. กายทั้งหลายเหล่านั้น ไม่หวนไหว ไม่แปรปรวน ไม่กระทบ
กระทบซึ่งกันและกัน ไม่อาจกระทำซึ่งสุขและทุกข์แก่กันและกัน. กายทั้งหลาย ๗
หมู่เป็นอย่างไรเล่า? กาย ๗ หมู่ คือ ปฐวีกาย อาโปกาย เตโชกาย วาโยกาย

๑. สูตรที่ ๘ โสมคณสูตรกถา ปฏิปจน์สูตร ขนธ. ส. ๑๘/๒๕๘/๔๖๑, สัตกกายปฏิปจน์ทั้งหลาย ที่เขาควัน.

สุข (กาย) ทุกข์ (กาย) ชั่ว (กาย) กาย ๗ พมฺเหตํ เป็น กาย ๗ ไม่มีใครทำ
 ไม่มีใครจะเบียดเบียน ไม่มีใครจะกดขี่ ไม่มีใครจะเบียดเบียนใคร ไม่มีใครจะกดขี่ใคร
 ตั้งอยู่อย่างมั่นคง เจริญอย่างมั่นคง การตั้งอยู่อย่างมั่นคง เจริญอย่างมั่นคง
 เหล่านี้ ไม่พัวพัน ไม่แปรปรวน ไม่กระทบกระทั่งซึ่งกันและกัน ไม่อาจ
 กระทำซึ่งสุขและทุกข์แก่กันและกัน แม้ผู้ใดจะคิดด้วยใจว่า สวรรค์อันใด
 ที่คิดว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแต่เพียงสัจธรรมผ่านไปตามช่องในระหว่างแห่งกาย
 ๗ พมฺเหตํ เหล่านี้ มี โสณ ประมุขแห่งเหล่าเหล่านี้ มีอยู่ ๑,๕๐๐,๐๐๐;
 มีอยู่ ๖,๐๐๐; มีอยู่ ๖๐๐; กรรม ๕๐๐; กรรม ๕; กรรม ๓; กรรมเต็มกรรม
 ด้วย; กรรมกึ่งกรรมด้วย; ปฏิภา ๖๒; อันตรปี ๖๒; สกิชาติ ๖;
 ปริณามิ ๕; อาชีวก ๕,๕๐๐; ปริณามก ๕,๕๐๐; นาควาส ๕,๕๐๐;
 อินทรี ๒,๐๐๐; นร ๓,๐๐๐; โรธาค ๓๖; ศัพฺพธรรม ๗; อศัพฺพ
 ธรรม ๗; นิครนฺตธรรม ๗; เทพ ๗; มนุส ๗; ปีศาจ ๗; สรร ๗;
 ปวฺภู ๗ ด้วย, ๗๐๐ ด้วย, ปาตะ ๗ ด้วย, ๗๐๐ ด้วย, สุนิยะ ๗ ด้วย,
 ๗๐๐ ด้วย; มหาปี ๕,๕๐๐,๐๐๐; เหล่านี้ เป็นสังสารวัฏซึ่งพ้นคนพาลและ
 บัณฑิตแล้วไปแล้ว พองเหวไปแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้; ในสังสารวัฏ
 นั้น ไม่มีกฎเกณฑ์ที่ใครจะหวังได้ว่า กรรมที่ชังไม่แก้รอบ เราจักกระทำให้แก้รอบ,
 หรือว่า จักเสวยผลแห่งกรรมที่แก้รอบแล้ว กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้, ด้วยข้อ
 ปฏิบัติคือ ด้วยศีลหรือด้วยวัตร ด้วยตบะ ด้วยพรหมจรรย์; สุขและทุกข์ที่
 หมกไปสิ้นไป ราวค่างคางคกด้วยจะนาน จึงไม่มี. ในสังสารวัฏนั้น ไม่มี
 อะไรที่ชื่อว่าความดีหรือความเจริญ, ความสุขหรือความเลวลง, เปรี๊ยะ
 เหมือนกลุ่มคำอันบุคคลคิดไปไกลออกไป ย่อมคล้อยลง ๆ จนหมกกลุ่มแล้วก็หลุดลง,
 ฉะนั้น; ทั้งคนพาลและบัณฑิต แล่นไปในสังสาร ย่อมมีสุขและทุกข์อันคล้อย
 จนหมกไปเอง, ฉะนั้น” ดังนี้ ...

(ข้อความตรงที่ละเภยชาติไว้^๑ มีการครัด การตาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐิที่ ๑ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบหุดวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อธรรมทั้งหลายของพวกเขา ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสครบ้น มีอันไม่ตกค่าเป็นขรรคดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (คือนิพพาน) มีการครัดพร้อมในเมืองหน้า ดังนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งทฎฐิแต่ละทฎฐิ เท่านั้น.);

[ทฎฐิที่ ๘ : สัสสโลกทฎฐิ]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะโรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะโร เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่อะโร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกเที่ยง” ดังนี้ ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่ละเภยชาติไว้^๑ มีการครัด การตาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐิที่ ๑ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบหุดวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อธรรมทั้งหลายของพวกเขา ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสครบ้น มีอันไม่ตกค่าเป็นขรรคดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (คือนิพพาน) มีการครัดพร้อมในเมืองหน้า ดังนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งทฎฐิแต่ละทฎฐิ เท่านั้น.);

[ทฎฐิที่ ๑๐ : อสัสสโลกทฎฐิ]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะโรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะโร เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่อะโร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกไม่เที่ยง” ดังนี้ ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่ละเภยชาติไว้^๑ มีการครัด การตาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐิที่ ๑ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบหุดวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อธรรมทั้งหลาย ของพวกเขา

๑. สุตที่ ๘ โสคาปัติวรรค ทฎฐิสังยหต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๖๑/๔๓๓, ทวิตถ์ภิกษุทั้งหลาย ที่เชชวนัน.

๒. สุตที่ ๑๐ โสคาปัติวรรค ทฎฐิสังยหต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๖๓/๔๓๕, ทวิตถ์ภิกษุทั้งหลาย ที่เชชวนัน.

ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโศกนาฏ มีอันไม่ตกค่าเป็นธรรมดา เป็นผู้ที่เที่ยงแท้ (ก่อนนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้นนี้” ... เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งทฤษฎีแต่ละทฤษฎี เท่านั้น.);

[ทฤษฎีที่ ๑๑ : ยนัควันตโลกทฤษฎี]

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือสิ่งอะไร เพราะ
บังใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกมีที่สิ้นสุด” ดังนี้ ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่จะแปลว่านี้ มีการตรัส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฤษฎีที่ ๑
ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น การพบดวงวราว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระองค์ทั้งหลาย ของพวก
ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโศกนาฏ มีอันไม่ตกค่าเป็นธรรมดา เป็นผู้ที่เที่ยงแท้
(ก่อนนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้นนี้” ... เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียง
ชื่อแห่งทฤษฎีแต่ละทฤษฎี เท่านั้น.);

[ทฤษฎีที่ ๑๒ : ยนัควันตโลกทฤษฎี]

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือสิ่งอะไร เพราะ
บังใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกไม่มีที่สิ้นสุด” ดังนี้ ... ฯลฯ...

(ข้อความตรงที่จะแปลว่านี้ มีการตรัส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฤษฎีที่ ๑
ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น การพบดวงวราว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระองค์ทั้งหลาย ของพวก
ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโศกนาฏ มีอันไม่ตกค่าเป็นธรรมดา เป็นผู้ที่เที่ยงแท้
(ก่อนนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้นนี้” ... เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียง
ชื่อแห่งทฤษฎีแต่ละทฤษฎี เท่านั้น.);

๑. สูตรที่ ๑๑ โสกปิตักขวรรค ทิฏฐิสังยุตต์ ขน.ศ. ๑๗/๒๖๓/๔๓๖, ทวิตถ์ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. สูตรที่ ๑๒ โสกปิตักขวรรค ทิฏฐิสังยุตต์ ขน.ศ. ๑๗/๒๖๓/๔๓๘, ทวิตถ์ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

[ปฏิฐิติ ๓๓ : กังซังกังตริทฎฐิติ]^๑

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
 บักรใจเข้าไปสู่อะไร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น” ดังนี้
 ... วลี ...

(ข้อความทรงที่ระลึกย้อนหลังไว้ มีการคร่ำครวญ การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐิติ ๓
 ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหตุนี้หนอ การบเลวจึงจวนแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อธรรมทั้งหลาย ของพวก
 ข้าพระองค์” ... ไปจนถึงข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสคาปน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผืนที่องแท
 (คือนิพพาน) มีการคร่ำครวญพร้อมในเบื้องหน้า ดังนี้” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียง
 ชื่อแห่งทฎฐิติ เท่านั้น.);

[ปฏิฐิติ ๓๔ : อัญญังชิวตญญวสตริทฎฐิติ]^๒

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
 บักรใจเข้าไปสู่อะไร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น” ดังนี้
 ... วลี ...

(ข้อความทรงที่ระลึกย้อนหลังไว้ มีการคร่ำครวญ การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐิติ ๓
 ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหตุนี้หนอ การบเลวจึงจวนแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อธรรมทั้งหลาย ของพวก
 ข้าพระองค์” ... ไปจนถึงข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสคาปน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผืนที่องแท
 (คือนิพพาน) มีการคร่ำครวญพร้อมในเบื้องหน้า ดังนี้” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียง
 ชื่อแห่งทฎฐิติ เท่านั้น.);

[ปฏิฐิติ ๓๕ : โสคิตถากโกทฎฐิติ]^๓

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะบักร
 ใจเข้าไปสู่อะไร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “คตาคกายหลังแต่คตาคแล้ว ออมมมิก” ดังนี้
 ... วลี ...

๑. สุตที่ ๓๓ โสคาบถกัตถวรรค ทฎฐิสังยุตต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๖๔/๔๓๘, ทวิสมภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
 ๒. สุตที่ ๓๔ โสคาบถกัตถวรรค ทฎฐิสังยุตต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๖๔/๔๓๘, ทวิสมภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
 ๓. สุตที่ ๓๕ โสคาบถกัตถวรรค ทฎฐิสังยุตต์ ขนธ. ส. ๑๗/๒๖๔/๔๓๘, ทวิสมภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

(ข้อความตรงที่ละเนยชาโลวี่นี้ มีการครัด ธรรมตาม การชอบ เหมือนกับข้อความในทฤษฎีที่ ๑
ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเถลานั้น กราบพุทธวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพวก
เจ้าพระองค์” ... ไปจนถึงข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสดาบัน มีอินไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้
(ก่อนนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า ดังนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกข้อกัษร ต่างกันแต่เพียง
ชื่อแห่งทฤษฎี เท่านั้น.);

[ทฤษฎีที่ ๑๖ : นโศตถลาคโคทฤษฎี]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มี
อีก” ดังนี้! ... ฯลฯ

(ข้อความตรงที่ละเนยชาโลวี่นี้ มีการครัด ธรรมตาม การชอบ เหมือนกับข้อความในทฤษฎีที่ ๑
ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเถลานั้น กราบพุทธวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพวก
เจ้าพระองค์” ... ไปจนถึงข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโสดาบัน มีอินไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้
(ก่อนนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องหน้า ดังนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกข้อกัษร ต่างกันแต่
เพียงชื่อแห่งทฤษฎี เท่านั้น.);

[ทฤษฎีที่ ๑๗ : โศคางนโศทฤษฎี]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก
กัมม ย่อมมีมอถกม” ดังนี้! ... ฯลฯ

๑. สูตรที่ ๑๖ โศกูปกัตถวรรค ทฤษฎีตั้งยุคที่ จ.น.ธ. ต. ๑๗/๒๖๔/๔๔๑, ครุสัทภิกษุทั้งหลาย ที่เชยวัน.

๒. สูตรที่ ๑๗ โศคูปกัตถวรรค ทฤษฎีตั้งยุคที่ จ.น.ธ. ต. ๑๗/๒๖๔/๔๔๒, ครุสัทภิกษุทั้งหลาย ที่เชยวัน.

เชื้อความทรงจำระยะยาวได้นี้ มีการตรัส การถาม การตอบ เหมือนกับข้อความในทฎฐีที่ ๖ ตอนแรกที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบอุสสวักขณว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! รวมทั้งหลาย ของพวก ข้าพระองค์” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “เป็นโศกามัน มีอันไม่ยกค่าให้ธรรมตา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ท่อนิพพาน) มีการคร่ำครวญในเบื้องหน้า ดังนี้.” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร ต่างกันแค่เพียง ชื่อแห่งทฎฐีแต่ละทฎฐี เท่านั้น.);

[ทฎฐีที่ ๑๘ : เพรโศกามันโศกิตฎฐี]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ บังใจเข้าไปสู่อะไร ทฎฐีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอภิกขัมมิได้ ย่อมไม่มีอภิกขัมมิได้” ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบอุสสวักขณว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! รวมทั้งหลาย ของพวก ข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมุล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พัก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ รอให้อรอดแห่งภานิคเนจแงแจ่มแจ้งจะพระผู้มีพระภาคของเกิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเตือนให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปเป็นแล้ว มีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะ บังใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอภิกขัมมิได้ ย่อมไม่มีอภิกขัมมิได้” ดังนี้. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีอัยยาคำที่ตรัส อย่างเดียวกันทุกตัวอักษรกับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแค่เพียงชื่อแห่งรัตนธัมมแต่ละธัมม เท่านั้น.)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอจะสำคัญความขึ้นนี้ว่าอย่างไร? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้า

๑. สุตที่ ๑๑ โศกามันนิวรรค ทฎฐีสังยุตต์ ขนุธ. ตี. ๑๑/๒๖๔/๔๔๓, ตวัธมภ์ิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ไม่เข้าไปยึดถือ ซึ่งสิ่งนั้นแล้วไซ้ ทุกรู้อย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่
ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ ได้ ย่อมไม่มีอีกก็หาไม่ ได้” ทั้งนี้ ? (“ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”)
(แม้ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีลัทธิคำที่ควรตามและพวกภิกษุทูลตอบ อย่างเดียวกัน
ทุกตัวอักษร กับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงข้อแห่งชนชั้นวรรณะเท่านั้น.)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้สิ่งใดที่บุคคลได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้สึกแล้ว
รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว กรณกิจอยู่ด้วยใจแล้ว เหล่านี้ เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?
 (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า!”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? (“เป็นทุกข์
พระเจ้าข้า!”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่เข้า
ไปยึดถือซึ่งสิ่งนั้นแล้วไซ้ ทุกรู้อย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว
ย่อมมีอีกก็หาไม่ ได้ ย่อมไม่มีอีกก็หาไม่ ได้” ทั้งนี้ ? (“ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลใดแล ความสงสัย (กังขา) ในฐานะ
ทั้งหลาย ๖ ประการเหล่านี้^๑ เป็นสิ่งที่อริยสาวกละขาดแล้ว; ในกาลนั้น ก็เป็น
อันว่า ความสงสัยไม่ในทุกข์ แม้ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์ แม้ในความดับไม่เหลือ
แห่งทุกข์ แม้ในทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ก็เป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้น
ละขาดแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก^๒ เราเรียกว่า เป็น อริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน
มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้พร้อมในเบื้องต้น,
ดังนี้ แล.

ปฏิรูปทั้ง ๑๘ ประการนี้ เกิดขึ้นเพราะไม่ปฏิบัติตามปาป หรือปฏิบัติจะละ ที่เกี่ยวข้องกัน
อยู่กับฐานะทั้ง ๖; กล่าวคืออุปาทานอันทั้ง ๕ และสิ่งที่มีสติทางอายตนะทั้งหลาย; หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง
ก็ว่า ถ้ายังมีปฏิรูปเหล่านี้อยู่เพียงใด ก็ไม่อาจจะรู้แจ้งในปฏิจตุสมุปบาท อยู่เพียงนั้น. — *ผู้รวบรวม*

๑. ฐานะ ๖ ประการคือ อารมณ์ ๕ และสิ่งที่ได้เห็นแล้ว เป็นต้น; ทั้งที่กล่าวแล้วข้างบน.

ทฎฐิ ๒๖ อย่าง ล้วนแต่ปวารณันธพำ

[ทฎฐิที่ ๑ : เสนิกัฏฐายิตฎฐิทฎฐิ]^๑

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะบังใจเข้าไปสู่อะไร ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้ :

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพระข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้อรอดแห่งภวีกั้น จงแจ้งแจ้งพระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเตือนให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อควรน้อมไปนี้ :-

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑) เมื่อรูปนั้นแล มีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะบังใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ลมก็ไม่พัด แม่น้ำก็ไม่ไหล สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ละอย่างๆ เป็นของตั้งอยู่อย่างมั่นคงการตั้งอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า!”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า!”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่เข้าไปยึดถือ ซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทฎฐิอย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ไหมว่า “ลมก็

๑. สุตกรที่ ๑ ทคิยเปยยาล ทฎฐิสังยถกั จนุช. ๕ ๑๗/๒๖๖/๔๔๕, กรัตถกัภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

ไม่พัด แม่ไม่ไห้ สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ทุกอย่าง ๆ เป็นของทั้งอยู่อย่างมีแห่งการดำรงอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้ (“ข้อห้ามได้ พระเจ้าข้า”).

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ด้วยอาภาวอย่างนั้นแล: เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งทุกข์ เพราะนึกใจเข้าไปสู่ทุกข์ ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “สมกับไม่พัด แม่ไม่ไห้ สตรีมีครรภ์ก็ไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่ขึ้นไม่ตก แต่ทุกอย่าง ๆ เป็นของทั้งอยู่อย่างมีแห่งการดำรงอยู่ของเสาระเนียด” ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเจตนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีกัณฐะ ภาวะกัณฐะ และการทูลถาม อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ ซึ่งเริ่มตั้งแต่คำว่า “ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแล มีอยู่... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... แต่ทุกอย่าง ๆ เป็นของทั้งอยู่อย่างมีแห่งการดำรงอยู่ของเสาระเนียด ดังนี้.” ซึ่งควรเป็นคำสุดท้ายในวาทะแห่งรูป; เป็นข้อความที่เหมือนกันทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ต่างกันแต่เพียงข้อแห่งนัยแต่ละอันเท่านั้น.

ในทิวฎีที่ ๒ ที่ ๓ ค่อยไปจนถึงทิวฎีที่ ๒๖ มีข้อความนำเรื่องเหมือนกับตอนต้นของทิวฎีที่ ๑ ทุกตัวอักษร คือตั้งแต่คำว่า “ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร ... จนไปถึงคำว่า... พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเตือนให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-” ในทิวฎีข้อ ๆ ไป ข้อความเหล่านี้จะไม่เขียนไว้ จะเริ่มที่ทิวฎีข้อที่เกี่ยวข้อง.

แต่จะข้ความค่อนข้างคล้ายของเรื่องทิวฎีหนึ่ง ๆ ตั้งแต่คำว่า “ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? ... ไปจนจบเรื่องทิวฎีนั้น ๆ ก็มีข้อความเหมือนกันทุกทิวฎี: ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ข้อแห่งทิวฎีแต่ละทิวฎีเท่านั้น: ดังนั้น ข้อความตอนสรุปท้ายเช่นนี้ ในทิวฎีข้อ ๆ ไป จะไม่เขียนไว้ เป็นอันว่ารู้กันไต่เอง. สำหรับทิวฎีที่ ๒๖ ได้นำมาใส่ไว้แล้ว ดังที่กล่าวไว้ในทิวฎีที่หนึ่ง.

อนึ่ง ผู้ศึกษาต้องไม่ลืมสังเกตว่า ทิวฎีทั้ง ๒๖ นี้ แม้แต่ละทิวฎี ล้วนเป็นไปในปัญจอุปทาน-นัยแต่ละอันด้วยกับแห่งนั้น.)

[ปฏิฐิติที่ ๒ : อัสสา-อัสสนิธานปฏิฐิติ]^๑

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๒) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะบ่กใจเข้าไปสู่รูป ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “นั่นของเรา; นั่นเป็นเรา; นั่นเป็นตัวคนของเรา” ดังนี้. ...

[ปฏิฐิติที่ ๓ : สลลสทฏฐิติ (ทั่วไป)]^๒

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๓) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะบ่กใจเข้าไปสู่รูป ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “อัสสา (สข) ก็อันนั้น; โลกก็อันนั้น; เรานั้นละไปแล้ว จักเป็นผู้ต้อง ยังชน ที่ต้องแท้ ที่ความไม่ปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้. ...

[ปฏิฐิติที่ ๔ : อุนเนทฏฐิติ (ทั่วไป)]^๓

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๔) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะบ่กใจเข้าไปสู่รูป ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “เราไม่พึงมีตัวต; ของเราไม่พึงมีตัวต; เราจักไม่มี ของเราจักไม่มี” ดังนี้. ...

[ปฏิฐิติที่ ๕ : นคตทฏฐิติ]^๔

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๕) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะบ่กใจเข้าไปสู่รูป ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ไม่มีทานอันบุคคลบริจาคแล้ว, ไม่มี

๑. สูตรที่ ๒ ทุกุณเปยยาส ทัฏฐิตังยุตฺถ์ จนฺท. ตี. ๑๗/๒๕๐/๔๖๙, ทวิสเสกภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. สูตรที่ ๓ ทุกุณเปยยาส ทัฏฐิตังยุตฺถ์ จนฺท. ตี. ๑๗/๒๕๑/๔๖๑, ทวิสเสกภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๓. สูตรที่ ๔ ทุกุณเปยยาส ทัฏฐิตังยุตฺถ์ จนฺท. ตี. ๑๗/๒๕๒/๔๖๓, ทวิสเสกภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๔. สูตรที่ ๕ ทุกุณเปยยาส ทัฏฐิตังยุตฺถ์ จนฺท. ตี. ๑๗/๒๕๔/๔๖๕, ทวิสเสกภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ให้คนรบนเองหรือยังบุคคลอื่นให้ทำสวัให้คนรบนกต, เมื่อสงสวัมปรวนให้ทักลวง
ไปกต, เมื่อถอเอาสิ่งของที่บุคคลไม่ให้ให้แล้วกต, เมื่อตักขึงทอ (คือขึงของ
เขา) กต, เมื่อปล้นทรัพย์บ้านกต, เมื่อปล้นเฉพาะเรือนกต, เมื่อขโมยปล้นอยู่ตาม
พนทางกต, เมื่อลวงเกินภรรยาของผู้อื่นกต, เมื่อกล่าวเท็จ; ขาปยอมไม่
เป็นอันกระทำถ้าหวัญกระทำ, แม้ว่ามีใครจะกระทำซึ่งสวัทงหลายในแผ่นดิน
ด้วยจักรอันคณคณนี้โคณ ให้กลายเป็นลานเนอลานพนงกต, ขาปเพราะการกระทำ
อย่างนั้น ย่อมไม่มี; การมาแห่งขาป ย่อมไม่มี, แม้ว่ามีบุรุษจะไปตั้งขวา
แห่งแม่น้ำคงคา ขาเองอยู่ ใช้ศ้อนฆ่าอยู่, คคเองอยู่ ใช้ศ้อนตคอยู่, ถ้าอค
เองอยู่ ใช้ศ้อนถ่าจคอยู่; ขาปเพราะการกระทำอย่างนั้น ย่อมไม่มี; การมา
แห่งขาป ย่อมไม่มี, แม้ว่ามีบุรุษจะไปตั้งขวแห่งแม่น้ำคงคา ให้ทานเองอยู่กต,
ยังบุคคลอื่นให้ให้ทานอยู่กต, ขาเองอยู่กต, ยังบุคคลอื่นให้ฆ่าอยู่กต; บญ
เพราะการกระทำอย่างนั้นย่อมไม่มี; การมาแห่งบญย่อมไม่มี, เพราะการให้ทาน
กตตาม เพราะการสีกจคคตตาม เพราะการถ่ารวมกตตาม เพราะการกล่าวคำสคคตตาม
บญย่อมไม่มี; การมาแห่งบญย่อมไม่มี, ทั้งนี้, ...

[ทฎฐิติ ๗ : ๔ เหตุทฎฐิติ]

... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๗) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
เพราะมักใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนั้นว่า “เหตุไม่มี, บัจจยไม่มี, เพื่อความ
เสร้างของแห่งสวัทงหลาย, ไม่มีเหตุ ไม่มีบัจจย สวัทงหลายกตเสร้างของ,
เหตุไม่มี, บัจจยไม่มี, เพื่อความบริสุทธแห่งสวัทงหลาย, ไม่มีเหตุ ไม่มี
บัจจย สวัทงหลายกตบริสุทธ, ถ้าสิ่งไม่มี, ความเพียรไม่มี, เรี่ยวแรงแห่ง

๑. สุขขรที่ ๗ ฤทธิยเปยยาล ทฎฐิสังสุทท์, ขนุ.ธ. ๕. ๑๗/๒๕๘/๔๖๗, ครุสแกภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

บุรุษไม่มี, ความยากจนของบุรุษไม่มี, สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง
ชีวะทั้งปวง ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีพลังอำนาจ; ย่อมแปรปรวนไปตาม
สภาวะ นิยติ และสังคติ; ย่อมเสวยซึ่งสุขและทุกข์ ในอภิชาติทั้งหลาย ๖ ประการ
นั่นเอง” ดังนี้. ....

[ทิวติ ๘ : สหคตทิวติ]

...ก่อนอภิชาติทั้งหลาย! (๘) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
เพราะมกใจเข้าไปสู่รูป ทิวติจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “กาย (หมู่แห่งธรรมชาติ) ทั้งหลาย
๘ หมู่เหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีใครจัดระเบียบ ไม่มีใครนฤมิต ไม่มีระเบียบ
อันใครนฤมิต ไม่ตลอดผลใด ๆ ตั้งอยู่อย่างยลคณฺหา ตั้งอยู่อย่างมั่นคงคงการตั้งอยู่
ของเสาระเนียด. กายทั้งหลายเหล่านี้ ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่กระทบ
กระทบซึ่งกันและกัน ไม่อาจกระทำซึ่งสุขและทุกข์แก่กันและกัน. กายทั้งหลาย
๘ หมู่ เป็นอย่างไรเล่า? กาย ๘ หมู่ คือ ปฐวีกาย อโปกาย เตโชกาย วาโยกาย
สุภ (กาย) หกข (กาย) ชีว (กาย). กาย ๘ หมู่เหล่านี้ เป็นกายที่ไม่มีใครทำ ไม่มี
ใครจัดระเบียบ ไม่มีใครนฤมิต ไม่มีระเบียบอันใครนฤมิต ไม่ตลอดผลใด ๆ
ตั้งอยู่อย่างยลคณฺหา ตั้งอยู่อย่างมั่นคงคงการตั้งอยู่ของเสาระเนียด. กายทั้งหลาย
เหล่านี้ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่กระทบกระทบซึ่งกันและกัน ไม่อาจกระทำ
ซึ่งสุขและทุกข์แก่กันและกัน. แม้ผู้ใดจะคิดสรีระใดด้วยศาสตราอันคม ก็ไม่
ชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร : เป็นแต่เพียงศาสตราอันไปตามช่องในระหว่างแห่งกาย
ทั้งหลาย ๘ หมู่เท่านั้น. ก็โยนีประนพบทั้งหลายเหล่านี้แลมีอยู่ ๑,๔๐๐,๐๐๐;
มีอยู่ ๖,๐๐๐; มีอยู่ ๖๐๐; กรรม ๔๐๐; กรรม ๕; กรรม ๑; กรรมเต็ม

๑. สูตรที่ ๘ ทักขปเตยยาท ทิวติสังยุตต์ ขนธ. พ. ๑๗/๒๕๗/๔๓๑, ตวัตนกถิกนุทังคทาย ที่เขตนัน.

กรรมด้วย; กรรมถึงกรรมด้วย; ปฏิปทา ๖๒; อันตรัปปี ๖๒; อภิชาติ ๖;
 ปุริสภูมิ ๘; อาชีวล ๘,๘๐๐; ปริพาชก ๘,๘๐๐ นาสวาส ๘,๘๐๐;
 อินทรีย์ ๒,๐๐๐; นรค ๓,๐๐๐; วิชิตาตุ ๓๖; สัตยยุติรรัก ๗; อสัตยยุติรรัก;
 นิตรณณรรัก ๗; เทพ ๗; มนุษย์ ๗; ยี่สิบ ๗; สวรร ๗; ปุณฺณะ ๗ ด้วย,
 ๗๐๐ ด้วย; ปาตะ ๗ ด้วย, ๗๐๐ ด้วย; สุนัน ๗ ด้วย, ๗๐๐ ด้วย; มหาภิ
 ๘,๘๐๐,๐๐๐; เหล่านี้ เป็นสังสารวัฏซึ่งคนพาลและบัณฑิตแล่นไปแล้ว
 ห่องเหวไปแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้; ในสังสารวัฏนี้ ไม่มีกฎเกณฑ์
 ที่ใครจะหวังได้ว่า กรรมหนึ่งไม่แก้รอบ เราจักกระทำให้แก้รอบ, หรือว่าแก้แล้ว
 ผลแห่งกรรมที่แก้รอบแล้ว กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้, ด้วยข้อปฏิบัติชนิด ด้วยศีล
 หรือด้วยวัตร ด้วยตบะ ด้วยพรหมจรรย์; สู้และทุกข์ทั้งหมดไปสิ้นไป รวบรวม
 ดวงของสัตว์เหล่านั้น จังใหม่. ในสังสารวัฏนี้ ไม่มีอะไรที่ชื่อว่าความเลื่อน
 หรือความเจริญ, ความสิ้นหรือความเลวลง, เปรี๊ยะเหมือนกลุ่มด้ายอันบุคคล
 ชาติให้ลงไป ส้อมตลอดจนหมดกลุ่ม แล้วก็หยุคเอง, ฉั่นไค; ทั้งคนพาล
 และบัณฑิต แล่นไปในสงสาร ส้อมมีสู้และทุกข์อันกลีกลาย จนหมดไปเอง,
 ฉั่น. ...

[ปฏิฐิติ ๘ : สัตตทตฺตปฏิฐิติ]^๑

...ก่อนนิภิชทุทหลาย! (๔) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
 เพราะบังใจเข้าไปสู่รูป ทุฐฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกเที่ยง” ดังน. ...

๑. สุตตที่ ๘ พุคฺคิเปยยาด ทุฐฐิสังยุตฺต วน.ศ. ๘๗/๒๖๔/๔๓๓, ตวิธแกนิภิชทุทหลาย ที่เชตวัน.

[ทฤษฎีที่ ๑๐ : อสังสกลโลกทฤษฎี]^๑

... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๐) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือ
ซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกไม่เที่ยง” ดังนี้. ...

[ทฤษฎีที่ ๑๑ : อันตวันตโลกทฤษฎี]^๒

... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๑) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือ
ซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกมีที่สุด” ดังนี้. ...

[ทฤษฎีที่ ๑๒ : อนันตวันตโลกทฤษฎี]^๓

... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๒) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “โลกไม่มีที่สุด” ดังนี้. ...

[ทฤษฎีที่ ๑๓ : กังขาทังสรวทฤษฎี]^๔

... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๓) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ขีระก่อนนนิ สรีระก่อนนนิ” ดังนี้. ...

-
๑. สูตรที่ ๑๐ ทุคฺคยเนยฺยชาล ทิฏฐิสังยุตฺตํ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๓/๔๓๕, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
๒. สูตรที่ ๑๑ ทุคฺคยเปยฺยชาล ทิฏฐิสังยุตฺตํ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๓/๔๓๖, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
๓. สูตรที่ ๑๒ ทุคฺคยเนยฺยชาล ทิฏฐิสังยุตฺตํ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๓/๔๓๗, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
๔. สูตรที่ ๑๓ ทุคฺคยเปยฺยชาล ทิฏฐิสังยุตฺตํ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๔/๔๓๘, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

[ทฎฐิติ ๑๔ : อัญญังชาว์อัญญังรวิทฎฐิติ]^๑

...ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๔) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ขีวะก่อนนอน สรีระก่อนนอน” ดังนี้. ...

[ทฎฐิติ ๑๕ : โภคิตถาคโภทิตฎฐิติ]^๒

...ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๕) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคคภายหลังแต่คายแล้ว ย่อมมีผล” ดังนี้. ...

[ทฎฐิติ ๑๖ : นโหติคคตโภทิตฎฐิติ]^๓

...ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๖) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคคภายหลังแต่คายแล้ว ย่อมไม่ผล” ดังนี้. ...

[ทฎฐิติ ๑๗ : โหติจเรโภทิตฎฐิติ]^๔

...ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๗) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทฎฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตถาคคภายหลังแต่คายแล้ว ย่อมมีอกกม ย่อมไม่ผลกม” ดังนี้. ...

๑. สูตรที่ ๑๔ ทุกียเปยยาล ทฎฐิสังยุคตฺถ์ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๔/๔๓๙, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

๒. สูตรที่ ๑๕ ทุกียเปยยาล ทฎฐิสังยุคตฺถ์ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๗/๔๔๖, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

๓. สูตรที่ ๑๖ ทุกียเปยยาล ทฎฐิสังยุคตฺถ์ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๗/๔๔๖, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

๔. สูตรที่ ๑๗ ทุกียเปยยาล ทฎฐิสังยุคตฺถ์ ขนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๗/๔๔๖, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

[ทฤษฎีที่ ๑๘ : แนวโศกนโศกทฤษฎี]^๑

... ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๘) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมกใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “ตลาดคมาหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกหาไม่ได้ ย่อมไม่มีอีกหาไม่ได้” ดังนี้. ...

[ทฤษฎีที่ ๑๙ : รูปอักษาทฤษฎี]^๒

... ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๑๙) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมกใจเข้าไปสู่รูป ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อักษารูป” (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอักษาทาโรคมิได้ (อโรโค)^๓ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

[ทฤษฎีที่ ๒๐ : อรูปอักษาทฤษฎี]^๔

... ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๒๐) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมกใจเข้าไปสู่อะไร ทฤษฎีจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อักษารูป” (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอักษาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

๑. สูตรที่ ๑๘ ทุกขเปยยาธ ทฤษฎีสงฺกตฺ ชนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๗/๔๔๗, ทวิสเสภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. สูตรที่ ๑๙ ทุกขเปยยาธ ทฤษฎีสงฺกตฺ ชนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๘/๔๔๘, ทวิสเสภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๓. อักษารูป คืออักษารูปที่มีรูปสมบัติเป็นนิทานสัมมาธะ.

๔. อโรโค หรืออาโรคมิได้ หมายถึงความที่ยั่งยืน ไม่มีอะไรกระทบกระทั่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้.

๕. สูตรที่ ๒๐ ทุกขเปยยาธ ทฤษฎีสงฺกตฺ ชนฺธ. ตี. ๑๗/๒๖๘/๔๔๘, ทวิสเสภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๖. บัณฑิไม่มีรูป คืออักษาทามีรูปสมบัติ เป็นนิทานสัมมาธะ.

[ปฏิฐิติที่ ๒๑ : รูปารูปปัจฉิมปฏิฐิติ]^๑

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๒๑) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมักใจเข้าไปสู่รูป ปฏิฐิติกเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “อตฺตมามีรูปได้ มิใช่มีรูปได้ เป็นอตฺตมามีรูปได้หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

[ปฏิฐิติที่ ๒๒ : เนวรูปีนารูปปัจฉิมปฏิฐิติ]^๒

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๒๒) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมักใจเข้าไปสู่รูป ปฏิฐิติกเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อตฺตมามีรูปได้ มิใช่มีรูปได้ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตมามีรูปได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

[ปฏิฐิติที่ ๒๓ : เสถนคฺคฺชฺชิตฺตาทิปฏฐิติ]^๓

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๒๓) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมักใจเข้าไปสู่รูป ปฏิฐิติกเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อตฺตมามีรูปโดยส่วนเดียว (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตมามีรูปได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

[ปฏิฐิติที่ ๒๔ : เสถนคฺคฺชฺชิตฺตาทิปฏฐิติ]^๔

... ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๒๔) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะมักใจเข้าไปสู่รูป ปฏิฐิติกเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อตฺตมามีรูปโดยส่วนเดียว (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตมามีรูปได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

๑. สูตรที่ ๒๑ ทุคฺคิเยยฺยาล ทิฏฐิตฺตํยุตฺตํ จนฺธ. ส. ๑๗/๒๖๗/๔๕๒, ครุสํแมกฺกิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
 ๒. สูตรที่ ๒๒ ทุคฺคิเยยฺยาล ทิฏฐิตฺตํยุตฺตํ จนฺธ. ส. ๑๗/๒๖๗/๔๕๓, ครุสํแมกฺกิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
 ๓. สูตรที่ ๒๓ ทุคฺคิเยยฺยาล ทิฏฐิตฺตํยุตฺตํ จนฺธ. ส. ๑๗/๒๖๗/๔๕๔, ครุสํแมกฺกิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.
 ๔. สูตรที่ ๒๔ ทุคฺคิเยยฺยาล ทิฏฐิตฺตํยุตฺตํ จนฺธ. ส. ๑๗/๒๖๗/๔๕๕, ครุสํแมกฺกิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

[ปฏิวัติ ๒๕ : ชุทุกชื้ออัททาทิฏฐิ]^๑

... ชุก่อนนิกษุทั้งหลาย (๑๔) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อัตถามีทั้งสุขและทุกข์ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัทธาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้. ...

[ปฏิวัติ ๒๖ : ชุทุกชื้ออัททาทิฏฐิ]^๒

ชุก่อนนิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อัทธามีทั้งสุขและทุกข์ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัทธาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้.

นิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวาทว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมุต มีพระผู้มีพระภาคเป็นคณา มีพระผู้มีพระภาคเป็นทั้งที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นถวรถอบแล้วหนอ ขอให้อรรถแห่งภาษิตนั้นจงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเองเถิด นิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเตือนให้นิกษุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

ชุก่อนนิกษุทั้งหลาย! (๒๖) เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อัทธามีทั้งสุขและทุกข์ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัทธาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้.

๑. สูตรที่ ๒๕ ทุคิยเปยยาล ทิฏฐิสังยุตต์ ขนฺธ. ต. ๑๗/๒๖๕/๔๕๖, ทวิสแก้ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. สูตรที่ ๒๖ ทุคิยเปยยาล ทิฏฐิสังยุตต์ ขนฺธ. ต. ๑๗/๒๖๕/๔๕๗, ทวิสแก้ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ทำไมเข้าไปยึดถือ ซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทัฏฐียोगิ์นี้ จะเกิดขึ้นอีกใหม่ว่า “(ต้องเป็น) อตฺตาไม่มีทั้งทุกข์และสุข (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”)

ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทวยอาการอย่างนี้แล: เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งทุกข์ เพราะปักใจเข้าไปสู่ทุกข์ ทัฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “(ต้องเป็น) อตฺตาไม่มีทั้งทุกข์และสุข (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว” ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีการตรัส การตรัสถาม และการทูลตอบอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ ซึ่งเริ่มตั้งแต่คำว่า “ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่” ... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “อตฺตาไม่มีทั้งทุกข์และสุข หาโรคมิได้หลังจากตายแล้ว ดังนี้.” ซึ่งตรัสเป็นคำสุดท้ายในกรณีแห่งรูป เป็นข้อความที่เหมือนกันทุกถ้อยคำ จนตลอดข้อความ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ์แต่ละขันธ์ เท่านั้น).

มหาเหตุรวบรวม: ทัฏฐิทั้ง ๒๖ ทัฏฐินี้ ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า

เพราะไม่รู้ไม่เห็นปัจจุสมุปบาท จึงเกิดทัฏฐิทั้งหลายเหล่านั้นขึ้น โดยเห็นอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ พร้อมกับความทุกข์อันเนื่องด้วยขันธ์ ๕ นั้น ไปในแง่ใดแง่หนึ่ง ตามลักษณะแห่งทัฏฐินั้น ๆ ทั้ง ๒๖ ทัฏฐิ ครั้นเกิดทัฏฐิเหล่านั้นแล้ว ก็กลับไปกบฏการรู้การเห็นปัจจุสมุปบาทยิ่งขึ้นไปอีก; ดังนั้น จึงถือว่า ทัฏฐิทั้งหลายเป็นเครื่องบดบังการเห็นปัจจุสมุปบาททุกทัฏฐิที่เกี่ยว นับว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับเรื่องปัจจุสมุปบาท ในส่วนลึก ซึ่งบางทัฏฐิได้กล่าวไว้ชัด โดยทวยอภิสรรัง.

อันตลาหิกทฤษฎี สิบ ๒,๒๐๐ นัย
ล้วนแต่เป็นไปในขั้นห้า
ล้วนแต่ปิดบังการเห็นปฏิจางอุปบาท^๑

ปริพพาชกชื่อวจนโคตต์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตม
ผู้เจริญ! อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ทฤษฎีทั้งหลายมีประการต่าง ๆ เป็นอนก
เหล่านี้ จึงเกิดขึ้น (๑) ว่า โลกเที่ยง ดังนี้บ้าง; (๒) ว่า โลกไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง;
(๓) ว่า โลกมีที่สุด ดังนี้บ้าง; (๔) ว่า โลกไม่มีที่สุด ดังนี้บ้าง; (๕) ว่า ชีวะก็
อันนั้น สรรพก็อันนั้น ดังนี้บ้าง; (๖) ว่า ชีวะก็อันอื่น สรรพก็อันอื่น ดังนี้บ้าง;
(๗) ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก ดังนี้บ้าง; (๘) ว่า ตถาคตภายหลัง
แต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก ดังนี้บ้าง; (๙) ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี
ย่อมไม่มีอีกก็มี ดังนี้บ้าง; (๑๐) ว่า ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้
ย่อมไม่มีอีกก็หาไม่ได้ ดังนี้บ้าง?”

- (๑) ทูก่อนท่านผู้วจนโคตต์! เพราะ ความไม่รู้ (อญฺเฎณ) ... ฯลฯ...
- (๒) ทูก่อนท่านผู้วจนโคตต์! เพราะ ความไม่เห็น (ยทสฺสม) ... ฯลฯ...
- (๓) ทูก่อนท่านผู้วจนโคตต์! เพราะ ความไม่ถึงพร้อมเฉพาะ
(อนภิสมย) ... ฯลฯ...
- (๔) ทูก่อนท่านผู้วจนโคตต์! เพราะ ความไม่รู้ โดยลำดับ
(อนนฺโพร) ... ฯลฯ...

๑. วจนโคตตฺถุยกั ธนฺธ. ตี. ๑๗/๓๑๕/๕๕๔, ทรงแสดงปริพพาชกชื่อวจนโคตต์ ที่เชตวัน.

- (๕) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะ ความไม่เที่ยงตลอด
(อุปปฏิเวธ) ... ว ล ...
- (๖) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะ ความไม่กำหนดทั่วถึง
(อสนุลักษณะ) ... ว ล ...
- (๗) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะ ความไม่เข้าไปกำหนด
(อุปลักษณะ) ... ว ล ...
- (๘) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะ ความไม่พึงพิณอย่างสม่ำเสมอ
(อสนเปกขณะ) ... ว ล ...
- (๙) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะ ความไม่พิจารณาโดยเจาะจง
(อุปปัจจุขณะ) ... ว ล ...
- (๑๐) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะ ความไม่เข้าไปกำหนดโดยเฉพาะ
(อุปปัจจุปลขณะ) ... ว ล ...

(๑๑) คุณก่อนท่านผู้วิจิตรโกศล! เพราะการไม่ทำให้ประจักษ์ (อุปปัจจุขณะขมม)

- (๑) ในรูป   (๒) ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป   (๓) ในความดับไม่เหลือแห่งรูป
(๔) ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป, วิญญูทั้งหลายมีประการ
ต่างๆ เป็นอเนกเหล่านี้ จึงเกิดขึ้นว่า “โลกเที่ยง” ดังนี้บ้าง;   ว่า “โลกไม่เที่ยง”
ดังนี้บ้าง;   ว่า “โลกมีที่สุด” ดังนี้บ้าง;   ว่า “โลกไม่มีที่สุด” ดังนี้บ้าง;   ว่า “ชีวิต
ก็อันนั้น สรรพก็อันนั้น” ดังนี้บ้าง;   ว่า “ชีวิตก็อันอื่น สรรพก็อันอื่น” ดังนี้บ้าง;
ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก” ดังนี้บ้าง;   ว่า “ตถาคตภายหลังแต่
ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก” ดังนี้บ้าง;   ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี
ย่อมไม่มีอีกก็มี” ดังนี้บ้าง;   ว่า “ตถาคตภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้
ย่อมไม่มีอีกก็หาไม่ได้” ดังนี้บ้าง.

ก่อนท่านผู้จริงใจใด! อันนั้นแลเป็นเหตุ อันนั้นเป็นปัจจัย ทฤษฎีทั้งหลาย มีประการต่างๆ เป็นอเนกเหล่านี้ จึงเกิดขึ้นว่า “โลกเที่ยง” ดังนี้บ้าง; ว่า “โลกไม่เที่ยง” ดังนี้บ้าง; ว่า “โลกมีที่สุด” ดังนี้บ้าง; ว่า “โลกไม่มีที่สุด” ดังนี้บ้าง; ... ฯลฯ... ฯลฯ... ว่า “ตลาดกลางหลังแก่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่มีอีกก็หาไม่ได้” ดังนี้บ้าง, ดังนี้ แล.

ข้างบนนี้ เป็นการถามและการตอบแก่ปัญหาที่ว่า อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการเกิดขึ้นของอภิปุทธิทฤษฎี ๑๐ ประการ ในกรณีนี้เกี่ยวกับรูปธรรม ซึ่งมีลักษณะ ๔ ประการ ตามนัยแห่งอริยสัจสี่. แม้ในการนี้แห่งเวทนามันส์ สัญชาตญาณ สัจธรรม ญาณ ญาณ ญาณ ก็มีคำถามและการตอบโดยนัยอย่างเดียวกันทุกข้อเกี่ยวกับในกรณีแห่งรูปธรรม ต่างกันแต่เพียงชื่อของชัณท์และชัณท์ เท่านั้น. ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า วิธีการกำหนดธรรมัน มีถึง ๑๑ อย่าง กำหนดครุลงไปทั้งสิ้นถึง ๔ ชัณท์ ในชัณท์หนึ่งๆ ยังต้องกำหนดรู้ถึง ๔ นัย จึงกลายเป็นการกำหนดธรรมันถึง ๒๒๐ นัย และนัยหนึ่งๆ สามารถให้เกิดทฤษฎีได้ถึง ๑๐ ทฤษฎี; ดังนั้นทางเกิดหรือไม่เกิดแห่งทฤษฎี จึงมีได้ถึง ๒,๒๐๐ อย่าง ทั้งนี้ ส่วนแต่เป็นเครื่องบ่งชี้จริยสัจสี่ ซึ่งได้แก่ปฏิจรรยาสุภาพ ทั้งฝ่ายสมุททวารและฝ่ายนิโรธวาร นั้นเอง. — *ผู้รวบรวม*.

ผัสสะ คือปัจจัยแห่งทฤษฎี ๖๒^๑

ก่อนนักทฤษฎีทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกสัสสะวาท ย่อมบัญญัติยักยอกและโลกว่าเที่ยง ถ้ายัตถุ ๔ ประการ; เหตุการณ์นั้นมิได้ เพราะผัสสะ เป็นปัจจัย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ เว้นจากผัสสะเสียแล้ว จจะรู้สึก

๑. พระมหาธาตุพรต ส.ท. ๕/๕๓-๕๔/๖๔-๖๕, ข้อความในพระปาติกถาอันนี้ แยกกล่าวเป็นสองกลุ่ม ต่างกันแต่คำสำคัญท้ายกลุ่ม (คำสำคัญท้ายกลุ่มที่หนึ่ง คือคำว่า “เหตุการณ์นั้นมิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย”; ท้ายกลุ่มที่สอง ทั้งแต่คำว่า “สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ” เป็นต้นไป จนจบข้อแต่ละข้อ.) ในที่นี้ นำมารวมเป็นกลุ่มเดียว โดยนำข้อความสำคัญท้ายกลุ่มที่สอง มาต่อท้ายข้อความสำคัญท้ายกลุ่มที่หนึ่ง แต่ใช้ถ้อยคำไว้ให้เห็นด้วย... ขอให้สังเกตด้วย. ข้อความนี้ เป็นข้อความที่ควรแก่การศึกษาทั้งหลาย ที่ส่วนอัมพปฎติกา.

ก่อนเวณาทามทฎฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมา (ปฏิสเวทตฺตฺนคฺคิ) ได้ ทั้งนี้ : บ่อนมิไปฐานะที่จะมีได้โดย.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกเอกัจฉสสติก-
เอกัจฉสสสติกวาท ย่อม บัญญัติอรรถาและโลกว่า เทียงบางอย่าง ไม่เทียงบางอย่าง
ด้วยวัตถุ ๔ ประการ; เหตุการณณ์มิได้ เพราะตัสสะเป็นบัจฉย, ... สมณพราหมณ์
ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ เว้นจากตัสสะ เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวณาทามทฎฐิเฉพาะอย่าง ๆ
ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ทั้งนี้ : บ่อนมิไปฐานะที่จะมีได้โดย.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกอนันตานิ-
ติกวาท ย่อม บัญญัติความมีที่สุดหรือความไม่มีที่สุดแห่งโลก ด้วยวัตถุ ๔ ประการ;
เหตุการณณ์มิได้ เพราะตัสสะเป็นบัจฉย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ
เว้นจากตัสสะ เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวณาทามทฎฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ทั้งนี้
นี้ : บ่อนมิไปฐานะที่จะมีได้โดย.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกอนนราวิก-
เบนิควาท เมื่อถูกถามปัญหาในที่นั้น ๆ ย่อมถึงความส่ายแห่งวจาอันได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตถุ
๔ ประการ; เหตุการณณ์มิได้ เพราะตัสสะเป็นบัจฉย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้นหนอ เว้นจากตัสสะ เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวณาทามทฎฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ
ขึ้นมาได้ ทั้งนี้ : บ่อนมิไปฐานะที่จะมีได้โดย.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกอิจจสมุ-
ปันนิกวาท ย่อม บัญญัติอรรถาและโลกว่า เกิดเองลอย ๆ ด้วยวัตถุ ๒ ประการ; เหตุการณณ์
มิได้ เพราะตัสสะเป็นบัจฉย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ เว้นจากตัสสะ

เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทฤษฎีเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ทั้งนี้ : **ข้อนี้**
มิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.

(๑๔ พวกนี้ เป็นพวกอุปาทานทฤษฎี)

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุทฺธมาสน-
นิกอสนฺธุวิวาท ย่อม บัญญัติยึดคํามีสัญญาภายหลังแก่กายแล้ว ด้วยวัตถุ ๑๖ ประการ ;
เหตุการณนี้มิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจฉัย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ
เว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทฤษฎีเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ทั้งนี้
นี้ : **ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.**

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุทฺธมาสน-
นิกอสนฺธุวิวาท ย่อม บัญญัติยึดคํามีสัญญาภายหลังแก่กายแล้ว ด้วยวัตถุ ๘ ประการ ;
เหตุการณนี้มิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจฉัย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ
เว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทฤษฎีเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ทั้งนี้
นี้ : **ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.**

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุทฺธมาสน-
นิกเนวอสนฺธุวิวาท ย่อม บัญญัติยึดคํามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ภายหลังจาก
กายแล้ว ด้วยวัตถุ ๘ ประการ ; เหตุการณนี้มิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจฉัย, ...
สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนอ เว้นจากผัสสะเสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทฤษฎี
เฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ทั้งนี้ : **ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.**

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุจเฉทวาท ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความวินาศ ความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ ประการ ; เหตุการณ์นั้นมิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนีหนี เว้นจากผัสสะ เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทิวฏฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ดังนั้น นั้น : ขอนมิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกทิวฏฐิธัมม- นิพพานวาท ย่อมบัญญัตินิพพานอย่างยิ่งในทิวฏฐิธรรมแห่งสัตว์ที่มีอยู่ด้วยวัตถุ ๕ ประการ ; เหตุการณ์นั้นมิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนีหนี เว้นจากผัสสะ เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทิวฏฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ดังนั้น นั้น : ขอนมิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.

(๔๔ พวกนี้ เป็นพวกอปรินตานุญี)

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกปุพพันต- ถปิยวาทกัถิ เป็นพวกอปรินตถปิยวาทกัถิ เป็นพวกปุพพันตอปรินตถปิยวาทกัถิ ล้วนแต่เป็นผู้มี ปุพพันตอปรินตานุญี ปรรวากุพพันตอปรินตจันเธ แล้วกล่าว บัญญัติซึ่งทิวฏฐิอันเป็นอหิมุคคิบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ตามทิวฏฐิแห่ง ตน ๆ) มีอย่างค่าง ๆ เป็นเนก ด้วยวัตถุ (ที่ซึ่งแห่งทิวฏฐิรวมหมดด้วยกัน) ๑๒ ประการ ; เหตุการณ์นั้นมิได้ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย, ... สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นหนีหนี เว้นจากผัสสะ เสียแล้ว จะรู้สึกต่อเวทนาตามทิวฏฐิเฉพาะอย่าง ๆ ของตน ๆ ขึ้นมาได้ ดังนั้น นั้น : ขอนมิใช่ฐานะที่จะมีได้เลย.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตไว้ได้เป็นพิเศษ เฉพาะในกรณีอันสำคัญยิ่งว่า ผัสสะอย่างเดียว เป็นตัวสำคัญอันร้ายกาจ นำให้เกิดสิ่งอันไม่พึงปรารถนาทุกชนิดทุกประการ รวมทั้งกฎ ๖๒ ประการนี้ด้วย ขออย่าได้ศึกษาอย่างเสนา ๆ กับคำว่า ผัสสะ. หรือเมื่อใดอันคำว่า “ผัสสะคือปัจจัยแห่งกฎ ๖๒” ก็อย่าได้ล้าไปว่าเป็นคำพูดขบขันหรือเพ้อเจ้อแล้วก็ไม่สนใจที่จะเข้าใจ เน้นแหละคืออันตรายของความไม่เข้าใจโดยแท้จริงในเรื่องปฏิจรรยาฉบับบาท หรือกฎ ๖๒ ก็ตาม.

คำว่า “ผัสสะ” ในที่นี้ หมายถึง “อวิชชาสัมผัส” คือผัสสะที่มีอวิชชาเข้าผสมอยู่ด้วย มิใช่ผัสสะที่เป็นสภาวะการกระทบระหว่างอายตนะ ; คือในขั้นสุดท้าย ซึ่งถึงถึงในสัมผัสที่มีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นกวีธรรมารมณ์ ; ดังนั้น จึงเป็นช่องทางให้อวิชชาเข้าผสมอยู่ในสัมผัสนั้นได้ ถึงขั้นนั้นจนปลาย ; ด้วยเหตุนี้ จึงมีนามว่า “อวิชชาสัมผัส” เป็นที่เกิดแห่งกฎทั้งหลาย ทุกชนิด โดยผ่านเวทนาทุก ๆ ชั้น จนถึงขั้นที่จิตสัมผัสเวทนามัน ประกอบอยู่ด้วยกฎนั้น ๆ ทุกคราวไป จนเป็นกฎที่มั่นคงแน่นแฟ้นตายตัว.

กฎ ๖๒ เป็นเพียงความรู้สึกผิด ๆ ของผู้ไม่รู้ปฏิจรรยาฉบับบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกสัสสวัตทาย่อม บัญญัติอรรถาและโลกว่า เทียง ทัวยัคค ๔ ประการ ; นั้น เป็นเพียงความรู้สึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียวสั่นคลอนแห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีศรัทธาเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกเอกัจฉลัสสิกเอกัจฉลัสสวัตทาท ย่อม บัญญัติอรรถาและโลกว่า เทียงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง

๑. พระมหาสัทธว ผี.ที. ๔/๕๐/๕๑, ศรัทธาภิกษุทั้งหลาย ที่สวนอัมพตฎฐิกา.

ท้าววิฑู ๔ ประการ ; นั้น เป็นเพียงความรู้ลึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มี
ญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ
ของบุคคลผู้มีศรัทธาเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอโนคานัน-
ติกวาน ย่อม บัญญัติความมีที่สุดหรือความไม่มีที่สุดแห่งโลก ท้าววิฑู ๔ ประการ ;
นั้นเป็นเพียงความรู้ลึกของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็นเหล่านั้น
ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีศรัทธาเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอมรวา-
ณีกวาท เมื่อถูกถามปัญหาในที่นั้น ๆ ย่อมถึงความส่ายแห่งวาทอันค้นได้ไม่ตายตัว
ท้าววิฑู ๔ ประการ ; นั้น เป็นเพียงความรู้ลึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มี
ญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ
ของบุคคลผู้มีศรัทธาเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอธิจลสมุ-
ปบันนิกวาท ย่อม บัญญัติซึ่งอัตตาและโลกว่า เกิดเองลอย ๆ ท้าววิฑู ๒ ประการ ;
นั้น เป็นเพียงความรู้ลึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น
เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีศรัทธา
เท่านั้น.

(๑๘ พวกนี้ เป็นพวกปุพพันตานุคิรี)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกอุทฺทมาสน-
นิกอสังญีวาท ย่อมบัญญัติข้อความมีสัญญาภายหลังแก่กายแล้ว ด้วยวัตถุ ๑๖ ประการ;
นั่น เป็นเพียงความรู้สึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น เหล่า
นั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีทัศนะเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุทฺทมาสน-
นิกอสังญีวาท ย่อมบัญญัติข้อความไม่มีสัญญาภายหลังแก่กายแล้ว ด้วยวัตถุ ๘ ประการ;
นั่น เป็นเพียงความรู้สึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น
เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียงความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจของบุคคลผู้มีทัศนะเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุทฺทมาสน-
นิกอสังญีวาท ย่อมบัญญัติข้อความไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ภายหลัง
แก่กายแล้ว ด้วยวัตถุ ๘ ประการ; นั่น เป็นเพียงความรู้สึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่ง
จิตใจ ของบุคคลผู้มีทัศนะเท่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวกอุจฺเจทวาท
ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความวินาศ ความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๗ ประการ;
นั่น เป็นเพียงความรู้สึก ของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น
เหล่านั้น ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีทัศนะ
เท่านั้น.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวคทิกฐิธัมม-
นิพพานวาท ย่อม บัญญัตินิพพานอย่างยิ่งในทิกฐิธรรม แก่สัตว์ผู้มีอยู่ ด้วยวัตถุ ๕ ประการ ;
นั่น เป็นเพียงความรู้สึกของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็นเหล่านั้น
ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีศรัทธาเท่านั้น.

(๔๔ พหานี้ เป็นพวคอปรัณทานทิกฐิ)

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็น พวคปุพฺพหัตถกัป-
ปิตวาท กัตติ เป็น พวคอปรัณคัปปิตวาท กัตติ เป็น พวคปุพฺพหัตถกัปปิตวาท กัตติ
ล้วนแต่เป็นผู้มี ปุพฺพหัตถกัปปรัณทานทิกฐิ ปรัณคปุพฺพหัตถกัปปรัณคหัตถิ แล้วกล่าว
บัญญัติซึ่งทิกฐิอันเป็นอริยคตัมภ (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ตามทิกฐิแห่ง
ตนๆ) มีอย่างต่างๆ เป็นอนนิก ด้วยวัตถุ (ที่ทั้งแห่งทิกฐิรวมหมดด้วยกัน) ๖๒ ประการ ;
นั่น เป็นเพียงความรู้สึกของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ไม่มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็นเหล่านั้น
ซึ่งเป็นเพียง ความหวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิตใจ ของบุคคลผู้มีศรัทธาเท่านั้น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทิกฐิ ๖๒ ประการ
เป็นเพียงความรู้สึก (เวทียติ) ของจิตที่ไม่รู้ปัจฉิมปาฐก ในเมื่อกระทบอารมณ์ ก็เกิด
ความสั่นไหว พึงช้าน หวาดเสียว สั่นคลอน แห่งจิต, จากความรู้สึกนั้นๆ ผู้นั้น สรุป
ความเห็นของตนว่าสิ่งนั้นๆเป็นอย่างไร ได้ตามความรู้สึกของตน แล้วก็ถือเอาเป็นทิกฐิ
ของตน ว่านั่นเท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ เป็นเหตุให้เกิดมีทิกฐิขึ้นต่างๆ นานา แปลก
กันไปตามลักษณะของอารมณ์ที่กระทบ หรือตามลักษณะของจิตที่มีภาวะต่างๆ กัน ของ
ผู้เป็นเจ้าของทิกฐิ. ถ้าเป็นผู้มีญาณเครื่องรู้เครื่องเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจฉิม-
ปาฐกแล้ว ทิกฐิเหล่านี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นได้เลย.

ศิลปะ (แห่งปัจเจกสมุทฺต)

คือที่มาของกฎหมาย ๖๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บรรดาสมณะทั้งหลายเหล่านั้น สมณะเหล่านั้น
ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นพวกสัตสวาท ย่อมบัญญัติคทาและโลกว่าเที่ยง ดังนี้ (๔ จำพวก)
ก็ติ,

สมณะเหล่านั้นทั้งหลาย เป็นพวกที่บัญญัติว่า เที่ยงแต่บางอย่าง ไม่
เที่ยงบางอย่าง ดังนี้ (๔ จำพวก) ก็ติ,

สมณะเหล่านั้นทั้งหลาย เป็นพวกที่บัญญัติว่า มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ดังนี้
(๔ จำพวก) ก็ติ,

สมณะเหล่านั้นทั้งหลาย เป็นพวกที่บัญญัติด้วยคำอื่นใดไม่ตายตัว ดังนี้
(๔ จำพวก) ก็ติ,

สมณะเหล่านั้นทั้งหลาย เป็นพวกที่บัญญัติว่า เกิดเองลอยๆ ดังนี้
(๒ จำพวก) ก็ติ,

(รวมเป็น) สมณะเหล่านั้นทั้งหลาย ที่บัญญัติกฎหมาย ปรากรบุพพันคชนัน
(๑๕ จำพวก ทั้งกล่าวแล้วข้างบน) ก็ติ;

๑. พรหมชาลสูตร จี.ที. ๙/๕๗/๔๐, ๔๙ แก่ภิกษุทั้งหลาย ที่สวนอัมพลวัฏฏิกา.

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกที่ **บัญญัติว่า** คายแล้ว มีสัญญา ดังนั้น (๑๖ จำพวก) ก็ดี,

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกที่ **บัญญัติว่า** คายแล้ว ไม่มีสัญญา ดังนั้น (๘ จำพวก) ก็ดี,

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกที่ **บัญญัติว่า** คายแล้ว มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ดังนั้น (๘ จำพวก) ก็ดี,

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกที่ **บัญญัติว่า** (คายแล้ว) ชาติสูญ ดังนั้น (๗ จำพวก) ก็ดี,

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกที่ **บัญญัติ**นิพพานในภวิธรรม (๕ จำพวก) ก็ดี,

(รวมเป็น) สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่ **บัญญัติ**ทิฏฐิปรารภอปรันตชนันท์ (๔๔ จำพวก ทั้งที่กล่าวแล้วข้างบน) ก็ดี;

(รวมทั้งหมดเป็น) สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่ **บัญญัติ**ทิฏฐิปรารภปุพ-
พันตชนันท์ ก็ดี ปรารภอปรันตชนันท์ ก็ดี ปรารภทั้งปุพพันตและอปรันตชนันท์ ก็ดี ส่วนแต่
เป็นผู้มี **ปุพพันตปรันตานุทิฏฐิ** ปรารภชนันท์ทั้งที่เป็นปุพพันตและอปรันตะ ดังนั้น
แล้ว กล่าว **บัญญัติ**ทิฏฐิอันเป็นอหิมุคตนิพ (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ความ
ทิฏฐิแห่งตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ กันเป็นอนนถ กัวยวักถุ (ที่ทั้งแห่งทิฏฐิ) ทั้งหลาย
๒๒ ประการก็ดี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด รู้สึกต่อ
 เวทนาความทรมานเฉพาะอย่างๆ ของคนๆ นั้นมา (ปฏิเสธเวทนา)^๑ เพราะการถูกต้อง
 แล้วๆ ด้วยผัสสาสนะทั้งหลาย ๖ ประการ. เพราะเวทนาแห่งสมณพราหมณ์ทั้งหลาย
 เหล่านั้นเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะ
 มีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็น
 ปัจจัย, จึงมี ปริวารณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลใดแล ภิกษุย่อมรับรู้คัดค้านที่เป็นจริงซึ่ง
 ความเกิดขึ้น (สมุทัย) ซึ่งความคงอยู่ไม่ได้ (อัตถังคมะ) ซึ่งรสอร่อย (อัสสาหะ)
 ซึ่งโทษอันล้ำทรมาน (อาทิมะ) ซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น (นิสสรณะ) แห่ง
 ผัสสาสนะทั้งหลาย ๖ ประการ; ภิกษุนี้ ชื่อว่ายกนรู้ชัด (ซึ่งเรื่องอันเกิดดับ
 ผัสสาสนะ ๖ ประการนั้น) ยิ่งกว่าสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมดที่เคย
 ในกาลนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติ
 ทฤษฎีปรารภอุปพันชนันท์บ้าง ปรารภอุปรัณชนันท์บ้าง ปรารภทั้งอุปพันชนันท์และอุปรัณ-
 ชนันท์บ้าง ล้วนแต่เป็นผู้มีอุปพันชนันท์ปรารภทฤษฎี ปรารภชนันท์ทั้งที่เป็นอุปพันชนันท์และ
 อุปรัณชนันท์ ทั้งนี้แล้ว กล่าวบัญญัติทฤษฎีอันเป็นอธิมุตตปิพ (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่ง

๑. คำว่า “รู้สึก” (ปฏิเสธเวทนา) ในที่นี้ เป็นความรู้สึกต่อสมณพราหมณ์ด้วยใจ เมื่อคนมีทฤษฎีอยู่อย่างใด ว่า
 เสวยเวทนาของเขา ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกนึกที่เป็นไปตามอำนาจแห่งทฤษฎีที่เขามีอยู่; ดังนั้นเมื่อมี
 ทฤษฎีอย่างนั้น แม้กรรมใดก็ตามที่จะเป็นอย่างเดียวกัน เขาย่อมเกิดความรู้สึกต่อกรรมอย่างนั้นไปโดย
 ทฤษฎีของเขา; ดังนั้น เวทนาที่มาจากอารมณ์เดียวกัน จึงมีความหมายต่างกันไ้ เป็นเหตุให้มีทฤษฎี
 ชนันท์ที่ขัดแย้งทฤษฎีเดิมได้มั่นคงแน่นแฟ้นอยู่เสมอไป : นี้เรียกได้ว่า ผัสสะหรือเวทนาสร้างทฤษฎี แล้วก็
 หลงเลื่อมทฤษฎีนั้นไว้. ถ้าปรารภจากผัสสะหรือเวทนาเสียอย่างเดียวกัน ย่อมไม่มีทางที่จะเกิดทฤษฎีได้.

ของสัตว์ ตามทิวูแห่งตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ กันเป็นเนนเก; สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำแล้วให้ **ตกอยู่ภายในแห่งข้าย คัวยัตถุ** (ที่ตั้งแห่งทิวู) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อใจหวัชอยู่เดียว ก็**ใจหวัชอยู่ในขายนั้** เมื่อเทียว ใจหวัชอยู่ที่ทั่ว ๆ ไป ก็**ใจหวัชอยู่ในขายนั้**.

คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนชาวประมงและลูกมือของชาวประมงผู้ เชียวชาญ ไล่ล้อมแหล่งน้ำน้อยไว้ด้วยอวนตาถี่ เมื่อเป็นอย่างนี้ สัตว์มีชีวิตทั้งหลายเป็น อันมากเหล่าหนึ่งเหล่าใด ในแหล่งน้ำนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น แม้ทั้งหมด ชื่อว่าถูก กระทำไว้แล้วในภายในแห่งอวน เมื่อผู้ตกอยู่เดียว ก็ผู้ตกอยู่ในอวนนั้น เมื่อเทียวผู้ตกอยู่ ในที่ทั่ว ๆ ไป ก็ยังตกอยู่ในอวนนั้นนั่นเอง, นั้ฉนใด; คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ซัั้น ก็ฉนนั้น กล่าวคือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่บัญญัติทิวูปรารภปุพพันตะ- ษัณธ์บ้าง ปรารภอปรันตษัณธ์บ้าง ปรารภทั้งปุพพันตะและอปรันตษัณธ์บ้าง ล้วนแต่เป็น ผู้มีปุพพันตะปรันตานุทิวู ปรารภษัณธ์ทั้งที่เป็นปุพพันตะและอปรันตะ ดังนั้นแล้ว กล่าว บัญญัติทิวูฉนเป็นอธิมุตคิบท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัตว์ ตามทิวูแห่ง ตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ กัน เป็นเนนเก; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ถูกกระทำ แล้วให้ตกอยู่ภายในแห่งข้าย คัวยัตถุ (ที่ตั้งแห่งทิวู) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นเอง เมื่อใจหวัชอยู่เดียว ก็ใจหวัชอยู่ในขายนั้ เมื่อเทียวใจหวัชอยู่ที่ทั่ว ๆ ไป ก็ใจหวัชอยู่ ในขายนั้นั่นเอง.

คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภาย (หมู่แห่งนามรูป) ของตถาคต มีกัณหาคเรื่อนำ ไปสู่ภพถูกกัตชาติแล้ว ยังตั้งอยู่. ภายนั้น ยังตั้งอยู่ตถาคตเพียงใด เทวคาและมนุษย์ ทั้งหลาย จักเห็นซึ่งภายนั้นอยู่เพียงนั้น แต่จักไม่เห็นซึ่งภายนั้น ในที่สุดแห่งชีวิต เพราะ การทำลายแห่งภาย. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนเมื่อพวงแห่งผลมะม่วง ชาติแล้ว

ที่ชั่ว ผลมะม่วงใด ๆ ที่มีขี้เหมือนกัน ย่อมหล่นลงมาด้วยกัน ทั้งหมกทั้งสัน, นั้นนใด; ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นก็ฉันนั้น กล่าวคือ กายของตถาคตมีกำหนดเครื่องนำไปสู่ภพ ถูกตัดขาดแล้ว ยังตั้งอยู่. กายนี้ยังตั้งอยู่ตลอดกาลเพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักเห็นซึ่งกายนี้ยังอยู่เพียงนั้น แต่จักไม่เห็นซึ่งกายนี้ ในที่สุดแห่งชีวิต เพราะการทำลายแห่งกาย.

(เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว พระอนนทฺ์ ไก่ราบทูลว่า “น้าอัครรรยพระ-
เจ้าข้า! ไม่เคยมี พระเจ้าข้า! ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมปริยายนี้ มีนามว่าอะไร
พระเจ้าข้า!” ดังนี้).

ตูก่อนอนนทฺ์! ถ้าอย่างนั้น เธอจงจำธรรมปริยายนี้ไว้ว่า ชื่อว่า “อัคร-
ขาละ” บ้าง “อัมมขาละ” บ้าง “พรหมขาละ” บ้าง “ทฎฐิขาละ” บ้าง “อนุตตร-
สังคามวิชัย” บ้าง ดังนี้เกิด.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นใจความของพระพุทธ-
ภาษิตที่ตรัสไว้ในตอนนั้นว่า ถ้าวัจจกัมมทัม, อักกัสมะ, อัธสาทะ, อาทินะ, และนิสสรณะ
ของผัสสยตนะทั้ง ๖ รวมที่เป็นจริงแล้ว ก็จะเป็นความรู้ที่ยิ่งกว่าทฎฐิ ๖๒ ประการเหล่านั้น.
ข้อนี้แสดงว่าทฎฐิ ๖๒ ประการเหล่านั้น เกิดขึ้นจากการที่ไม่รู้จักผัสส ๖ ประการ อันเกี่ยว
กันผัสสยตนะนั่นเอง. โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ “ไม่รู้ว่ามีผัสสอะไร อะไรเป็นผลของ
ผัสส อะไรเป็นความตั้งอยู่ไม่ใคร่ของผัสส อะไรเป็นระลือระลึงที่ไต่รับจากผัสส อะไรเป็น
โทษที่เสวยทรมานของผัสส อะไรเป็นอุปายที่จะอยู่เหนืออำนาจของผัสส รวมกันเป็นลักษณะ
๖ ประการ. ความรู้ตามเป็นจริงทั้ง ๖ ประการ ที่เกี่ยวกับผัสส ก็คือความรู้ปัจจุสมุปบาท
ทั้งหลายนั่นเอง : ผัสส เกิดมาจากวิชชา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น มีผลให้เกิดเวทนา
คันหา อันเป็นระลือระลึงของผัสส แล้วให้เกิดอุปาทาน ภพ ชาติ อันเป็นทุกข์ ซึ่งเป็น
โทษอันเสวยทรมานของผัสส และปัจจุสมุปบาทส่วนนี้โรจวารทั้งสาม เป็นความตั้งอยู่ไม่
ไต่ หรือเป็นอุปายเครื่องออกไปพ้น จวายนางจะขงผัสสนั่นเอง. ทฎฐิ ๖๒ ประการ
ไม่มีทางที่จะเกิดขึ้น เพราะมีความรู้เกี่ยวกับผัสส ตลอดจนแห่งปัจจุสมุปบาท ดังนี้.
อย่าลืมว่า ผัสสในที่นี้ ก็คือ “อวิชชาสมผัส” ดังที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องก่อน ๆ นั้นเอง.

ทฎฐิ ๖๒ เป็นผลของการ ไม่รู้ปฏิจจนุปบาท^๑

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีธรรม^๒ที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะ
รู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตริภ เป็นของ
ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราตถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอน
ผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณคุณเครื่องนำไปสรรเสริญของผู้ที่เมื่อจะพูดสรรเสริญเราตถาคตให้
ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น เป็นอย่างไรเล่า?

[หมวด ๑ ปุพพันตกับปปีกาท ๑๘ ประการ]

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณเพราะหมณเฬกหนึ่ง เป็นพวกปุพพันตกับปปีกาท
มีปุพพันตานุทฎฐิ [ทฎฐิเป็นไปตามซึ่งชั้นธอนเป็นปุพพันตะ (ชั้นที่มิแล้วในกาลก่อน)]
ปรารภชั้นธอนมีแล้วในกาลก่อน ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอริมุตคิบท (ทางแห่งความหลุดพ้น
อย่างยิ่งของสัตว์ตามทฎฐิแห่งตน ๆ) มีอย่างต่าง ๆ เป็นเนเนก กัวยัตถุ (ที่ทั้งแห่งทฎฐิ)
ทั้งหลาย ๑๘ ประการ. สมณเพราะหมณเฬกเหล่านั้น อาศัยอะไร ปรารภอะไร
จึงบัญญัติอริมุตคิบทกัวยัตถุ ๑๘ ประการเหล่านั้น?

๑. พรหมชาดสูตร ที. ที. ๔/๑๖/๒๖. ถวสันตภิกษุทั้งหลาย: ที่สวนอัมพรฎฐิกา.

๒. คำว่า “ธรรม” (ธมฺมา) ในข้อความต่างนี้ เป็นคำนามนามธรรมภา หมายถึง “เรื่อง” หรือ “สิ่ง”
ตามธรรมชาติตามภูเท่านั้น มิได้หมายความว่า เป็นพระธรรม หรือทักคำสอนใดๆ. ผู้ที่ไม่เคยศึกษา
ภาษาบาลี อาจจะเข้าใจผิดได้ จึงต้องอธิบายไว้ดังนี้. สำหรับในกรณีนี้ คำว่า “ธรรม” หมายถึงเรื่อง
ทฎฐิ ๖๒ เรื่อง ซึ่งพระอรรถกถารู้แจ้งและไม่ถืออยู่ในทฎฐิเหล่านั้น นั่นเอง.

(ก. สัสตทฤษฎี ๔ ประการ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวก **สัสตทวาห** ย่อม **บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง** กัวยัตถ์ทั้งหลาย ๔ ประการ... (ต่อไปนี้จะตัดข้อความอันยืดยาวแห่งทฤษฎีหนึ่งๆ ให้เหลือเฉพาะแต่ใจความ นำมาเรียงลำดับคัดย่อกันไปจนกว่าจะครบทั้ง ๖๒ ทฤษฎี-วัตถุ และจักเป็นหมวดย่อย ๆ ตามลำดับหมวดวัตถุที่มีอยู่ในพระบาติฉบับทั้งหมด ก. ข้างบนนี้ไป) :-

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่านในโลกนี้อาศัยความเพียรเพิกเฉย... จึงมีใจโศมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมระลึกถึงขันธอันเคยอยู่ในกาลก่อน มีประการต่างๆ เป็นอเนก คือระลึกได้ ๑ ชาติบ้าง, ๒ ชาติบ้าง, ... ฯลฯ... **หลายแสนชาติเป็นอเนกบ้าง**; ... แล้วกล่าว (ตามความเห็นของตน) อย่างนี้ว่า “**อัตตาและโลกเป็นของเที่ยง คงตัว ยืนอยู่เหมือนยอดเขา ตั้งอยู่อย่างมั่นคงคงการตั้งอยู่ของเสาระเนียด**; แม้ (ปรากฏการณ์ของ) สัตว์ทั้งหลาย จะเล่นไป ท่องเที่ยวไป เคลื่อนไป บังเกิดไป, แต่สิ่งซึ่งเที่ยงแท้สม่าเสมอ ยังคงอยู่นั่นเอง” ดังนี้; ... เพราะเรา ย่อมระลึกได้ซึ่งขันธอันเคยอยู่ในกาลก่อนมีประการต่างๆ เป็นอเนกได้ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ดังนี้. ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๑ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวก **สัสตทวาห** อาศัยแล้ว ปราปรแล้ว จึง **บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง**.

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน อาศัยความเพียรเพิกเฉย... จึงมีใจโศมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมระลึกถึงขันธอันเคยอยู่ในกาลก่อน มีประการต่างๆ เป็นอเนก คือระลึกได้ ๑ สรรพภูมิจะ - วิวัฏฏกัปป์บ้าง... กระทั่ง **สิบสัรรพภูมิจะ - วิวัฏฏกัปป์ บ้าง** ... แล้วกล่าว (ตามความเห็นของตน) อย่างนี้ว่า “**อัตตาและโลก เป็นของเที่ยง คงตัว ยืนอยู่เหมือนยอดเขา ตั้งอยู่อย่างมั่นคงคงการตั้งอยู่ของเสาระเนียด**; แม้ (ปรากฏการณ์ของ) สัตว์ทั้งหลาย จะเล่นไป ท่องเที่ยวไป

เคลื่อนไป บังเกิดไป แต่สิ่งซึ่งเที่ยงแท้สม่ำเสมอ ยังคงอยู่นั่นเอง” ดังนี้; ... เพราะว่าเราย่อมระลึกได้ซึ่งขั้นชั้นอันเคยอยู่ในกาลก่อน มีประการต่าง ๆ เป็นอเนกได้ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ดังนี้. ... คุณอนภิกขุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๒ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกสัสสทวาท อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงบัญญัติอัสสทาและโลกว่าเที่ยง.

(๓) คุณอนภิกขุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน อาศัยความเพียรเพิกัด... จึงมีจิตสมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมระลึกถึงขั้นชั้นอันเคยอยู่ในกาลก่อน มีประการต่าง ๆ เป็นอเนก คือระลึกได้สิบสังวัฏฐะ – วิวัฏฐกัปป์บ้าง... กระทั่งถึง สิบสังวัฏฐะ – วิวัฏฐกัปป์ บ้าง; ... แล้วกล่าว (ตามความเห็นของตน) อย่างนี้ว่า “อัสสทาและโลก เป็นของเที่ยง คงตัว ยืนอยู่เหมือนยอดเขา ตั้งอยู่อย่างมั่นคง ทุการตั้งอยู่ของเสาระเนียด; แม้ (ปรากฏการณ์ของ) สัตว์ทั้งหลาย จะเล่นไป ท่องเที่ยวไป เคลื่อนไป บังเกิดไป แต่สิ่งซึ่งเที่ยงแท้สม่ำเสมอ ยังคงอยู่นั่นเอง” ดังนี้; ... เพราะว่าเราย่อมระลึกได้ซึ่งขั้นชั้นอันเคยอยู่ในกาลก่อน มีประการต่าง ๆ เป็นอเนกได้ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ดังนี้. ... คุณอนภิกขุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๓ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกสัสสทวาท อาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงบัญญัติอัสสทาและโลกว่าเที่ยง.

(๔) คุณอนภิกขุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน เป็นนักตรึกนักตรอง เขาย่อมกล่าวตามที่ความตรึกพาไป ความตรองแล่นไป ตามปฏิภาณของตนเอง ว่า “อัสสทาและโลก เป็นของเที่ยง คงตัว ยืนอยู่เหมือนยอดเขา ตั้งอยู่อย่างมั่นคง ทุการตั้งอยู่ของเสาระเนียด; แม้ (ปรากฏการณ์ของ) สัตว์ทั้งหลาย จะเล่นไป ท่องเที่ยวไป เคลื่อนไป บังเกิดไป แต่สิ่งซึ่งเที่ยงแท้สม่ำเสมอ ยังคงอยู่นั่นเอง” ดังนี้. ... คุณอน

ภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๔ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกสัสสทวาทอาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงบัญญัติอคคตาและโลกว่าเที่ยง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นพวกสัสสทวาท บัญญัติอคคตา และโลกว่าเป็นของเที่ยง สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ หรือว่าวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคต ย่อมรู้จักว่า ฐานะที่ทั้งแห่งทฤษฎีเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลบล้างแล้ว อย่างนี้ ก็จะมีกิจอย่างนั้น มีอภิสมปรายภพอย่างนั้น: ตถาคต ย่อมรู้จักซึ่งข้อนี้ด้วย รู้ซึ่งธรรมอันสิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ตถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับเย็น (นิพพุติ) ก็เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้แจ้งแล้ว เฉพาะตนนั้นเดียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความคงอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่มีตัณหา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราตถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรวเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูด สรวเสริญเราตถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

พหุสาเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นความสำคัญ ของสิ่งที่เรียกว่า "เวทนา" ทั้งที่พระองค์ได้ตรัสว่า เพราะเหตุใดให้เกิดขึ้น ความคงอยู่ไม่ได้ รสอร่อย โทษคำทรมาน อุปายเครื่องออก ตถาคตจึงรู้แจ้งตลลทฤษฎีเหล่านี้รู้แจ้งซึ่งสิ่งที่ซึ่งร้นไปกว่า ทฤษฎีเหล่านี้ แล้วไม่มีตัณหา จนกระทั่งรู้แจ้งนิพพุติ (ความคับเย็น) อันเป็นภายใน. ความ

รู้แจ้งเวทนาในลักษณะ ๕ ประการ มีรู้แจ้งเหตุให้เกิดรู้เห็นอันนั้น คือรู้แจ้งเวทนาในสภาพ
แต่ปัจจุจฉนุปบาท ทั้งส่วนหน้าและส่วนหลังของเวทนานั้นเอง. ถ้าไม่รู้แจ้งเวทนาใน
ลักษณะอย่างนี้ ย่อมไม่พ้นไปจากข่ายแห่งผัสสคติภูมิ ๔ ประการนี้.

(ข. เอกัจจอสัสสติก - เอกัจจอสัสสติกปฏิภูมิ ๔ ประการ)

กุก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกเอกัจจอสัสติก-
เอกัจจอสัสติกวาท ย่อมบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง
ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการ :

(๑) กุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ... ฯลฯ... ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ คือ สัตว์
ตนใดคนหนึ่ง เคลื่อนจากหมู่ อากัสสเทพ^๑ นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้, ครั้นมาสู่ความเป็น
เป็นอย่างนี้แล้ว ได้ถอนบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือน อาศัยความเพียรเผากิเลส....
มีเจตสมาริ ในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมระลึกถึงขันธอันเคยอยู่ในกาลก่อน
(ชั่วเวลาที่เขายู่ในหมู่ อากัสสเทพ), ที่เกินกว่านั้น เขาระลึกไม่ได้. สัตว์นั้นได้กล่าวว่า
“พราหมณ์ผู้เจริญผู้ใด เป็นมหาพราหมณ์ เป็นผู้ครอบงำสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีสัตว์ใดครอบงำเขา
ได้ เห็นสิ่งทั้งหลายอย่างต้องแท้ เป็นผู้ใช้อำนาจให้เป็นไป เป็นอิศวร เป็นผู้สร้าง
เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นผู้จัดสรร (สิ่งทั้งปวง) ผู้มีอำนาจ เป็นบิดาแห่ง
สัตว์ทั้งหลายทั้งที่เป็นแล้วและจักเป็น. พวกเราทั้งหลายเป็นผู้อันพราหมณ์นั้นนิรมิตแล้ว.
พราหมณ์นี้ เป็นผู้เที่ยง ผู้สูงชัน ผู้เพ่งแท้ ผู้ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
จักคงอยู่อย่างเที่ยงแท้มาเสมอเช่นนันทนเทยว. ส่วนว่าเราทั้งหลายเป็นผู้อัน
พราหมณ์นั้นนิรมิตแล้ว จึงเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ถาวร มีอายุน้อย มีการลุดเป็นธรรมดา
มาสู่ความเป็นอย่างนี้แล้ว” ดังนี้. กุก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๑ อันสมณ-

พรหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกเอกัจฉัสสติกเอกัจฉอสสติกวาทาศัยแล้ว   ปรารภแล้ว
จึง บัญญัติคัดค้านและโลกว่าเที่ยงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง.

(๑) คุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ... ฯลฯ... ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ สัตว์
ทนโคธทนหนึ่ง เคลื่อนจากหมู่ นินทาทปโหสิกะเทพ นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้, ครั้นมา
สู่ความเป็นอย่างนี้แล้ว ได้ถอนบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือน อาศัยความเพียรเพิกกิเลส
... มีจิตสมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตสงบแล้วเขาย่อมระลึกถึงขั้นธัมมคัยอยู่ในกาลก่อนได้,
ที่เกินกว่านั้นเขาระลึกไม่ได้. สัตว์นั้นได้กล่าวว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! เทพทั้งหลาย
เหล่าใด ซึ่งมีใช้พวกนินทาทปโหสิกะ เทพทั้งหลายเหล่านั้น ถึงพร้อมด้วยธรรมคือความ
ยินดีในการร่าเริงและการเล่นหัว ไม่เกินเวลา (ไม่เกินขนาด) เป็นอยู่ เมื่อเทพทั้งหลาย
เหล่านั้น ไม่ยินดีในการร่าเริงการเล่นหัวจนเกินเวลาเป็นอยู่ สัตว์ย่อมไม่หลงลืม เพราะ
ความไม่หลงลืมแห่งสติ เทพทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่เคลื่อนจวกเทพนิกายนั้น
จึงเป็นผู้เพียร ผู้ตั้งตน ผู้เพียรแท้ มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ดังอยู่อย่าง
เที่ยงแท้สม่ำเสมอเช่นนั้นแน่นอน. ส่วนว่าเราทั้งหลายซึ่งเป็นพวกนินทาทปโหสิกะ
ได้เป็นผู้ยินดีในการร่าเริงการเล่นหัว จนเกินเวลา เมื่อพวกเรายินดีในการร่าเริง
การเล่นหัว จนเกินเวลา สัตว์ย่อมหลงลืม เพราะความหลงลืมแห่งสติ พวกเราทั้งหลาย
จึงเคลื่อนแล้วจากเทพนิกายนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีอายุน้อย มีการจุติ
เป็นธรรมดา มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนี้, ดังนี้. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะ
ที่ ๒ อันสมณพรหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกเอกัจฉัสสติกเอกัจฉอสสติกวาทาศัยแล้ว
ปรารภแล้ว จึงบัญญัติคัดค้านและโลกว่าเที่ยงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง.

(๓) คุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ... ฯลฯ... ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ สัตว์
ทนโคธทนหนึ่ง เคลื่อนจากหมู่ นินทาทปโหสิกะเทพ นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้, ครั้นมาสู่

ความเป็นอย่างนั้นแล้ว ได้ถอนขาจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือน อาศัยความเพียรเพิกเลศ ... มีเจโตสมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เขาย่อมระลึกถึงขันธอันเคยอยู่ในกาลก่อนได้, ที่เกินกว่านั้น เขาระลึกไม่ได้. สักวันนั้นได้กล่าวว่า “เทพทั้งหลายที่ไม่ใช่พวกมโนปโหสิกา ย่อมไม่เพ่งโทษซึ่งกันและกันเกินเวลา (เกินขนาด); เมื่อ เทพทั้งหลายเหล่านั้นไม่เพ่งโทษซึ่งกันและกันเกินเวลา จิตก็ไม่ประทุรเวทซึ่งกันและกัน เมื่อมีจิตไม่ประทุรเวทซึ่งกันและกัน ภายหลังไม่บอบช้ำ จิตก็ไม่บอบช้ำ เทพทั้งหลายเหล่านั้น จึงไม่เคลื่อนจากเพณิกาสนัน เป็นผู้ไม่เที่ยง ตั้งมั่น ตั้งเที่ยงแท้ มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ตั้งอยู่อย่างเที่ยงแท้สม่ำเสมอเช่นนั้นนั้นเทอว. ส่วนพวกเราเหล่ามโนปโหสิกา มีปรกติเข้าไปเพ่งโทษซึ่งกันและกันอยู่เกินเวลา, เมื่อเพ่งโทษซึ่งกันและกันอยู่เกินเวลา จิตก็ประทุรเวทในกันและกัน; เมื่อมีจิตประทุรเวทในกันและกัน ภายหลังบอบช้ำ จิตก็บอบช้ำ. พวกเราทั้งหลาย จึงเคลื่อนแล้วจากเพณิกาสนัน เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่อาชุน้อย มีการจุติเป็นธรรมดา มาแล้วสู่ความเป็นอย่างนั้น ดังนี้. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๓ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกเอกัจฉลสัตติกเอกัจฉลสัตติกวาหาอาศัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงบัญญัติสัตตและโอคว่าเที่ยงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง.

(๔) ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน เป็นนักตรึงนักตรอง เขาย่อมกล่าวตามทत्ความตรึกพาไป ความตรองแล่นไป ตามปฏิภาณของตน อย่างนี้ว่า “อิตตาโต ที่เขาเรียกกันว่า ‘จิตฺ’ ดังนั้นบ้าง ‘โสตะ’ ดังนั้นบ้าง ‘มานะ’ ดังนั้นบ้าง ‘ชีวหา’ ดังนั้นบ้าง ‘กายะ’ ดังนั้นบ้าง อิตตานี้ๆ ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่เพียงแท้ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา. ส่วนว่าอิตตาโต ที่เขาเรียกกันว่า ‘จิตฺ’ ก็ดี ‘มโน’ ก็ดี ‘วิญญาน’ ก็ดี อิตตานี้ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน เที่ยงแท้ มีอันไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่อย่างเที่ยงแท้ สม่ำเสมอ เช่นนั้น นั่นเทอว” ดังนี้. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๔

อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกเอกัจฉลตติกเอกัจจอสลตติกวาทอาศัยแล้ว ปราปรกแล้ว จึงบัญญัติศานและโลกว่าเที่ยงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง.

คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นพวกเอกัจฉลตติก-เอกัจจอสลตติกวาท บัญญัติศานและโลกว่าเที่ยงบางอย่าง ไม่เที่ยงบางอย่าง สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ หรือว่าวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้, วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้ชัดว่า ฐานะที่ทั้งแห่งทฎฐิเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลุ่มคล้ำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีคติอย่างนั้น มีอภิสมปรายภพออย่างนั้น: ทถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งข้อนั้นด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับควยไว้ซึ่งสิ่งที่ตกตะกั่วแล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับควยอยู่ ความกับเียน (นิพพุติ) ก็เป็นสิ่งที่ตกตะกั่วแล้วเฉพาะตนนั้นเดียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ไ้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้นแห่งเวทนาทั้งหลาย. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่มีตัณหา. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต...ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรวรเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูดสรวรเสริญเราทถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า แม้ทฎฐิของพวกเอกัจฉลตติกเอกัจจอสลตติกวาท ๔ จำพวกนี้ ก็มีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่า "เวทนา"; มีข้อความอย่างเดียวกับข้อความที่พระองค์ตรัสเกี่ยวกับพวกสลตติกวาท; ขอให้ยั้งใจไปดูหมายเหตุท้ายหมวดสลตติกวาท อีกครั้งหนึ่ง จนเห็นว่า ถ้าไม่รู้แจ้งเวทนา ในลักษณะอย่างนั้น ย่อมไม่พ้นไปจากข่ายแห่งเอกัจฉลตติกเอกัจจอสลตติกทฎฐิ ๔ ประการนี้ได้. นี่แหละคือความสำคัญจริงถึงที่เรียกว่า "เวทนา" เพียงสิ่งเดียว.

(ค. อันตานั้นคตินิภูฏี ๔ ประการ)

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกอันตานั้นคตินิภูฏี ย่อมบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการ :

(๔) ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน อาศัยความเพียรเผา กิเลส... มีเจโตสมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นผู้บัญญัติว่า มีที่สุดอยู่ในโลก สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “โลกอันกลมรอบตัวนี้ มีที่สุด”. เพราะเหตุไร ข้าพเจ้า จึงกล่าวอย่างนี้? เพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเผา กิเลส... มีเจโตสมาธิใน ลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นผู้บัญญัติว่า “มีที่สุดอยู่ในโลก” ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้า จึงรู้ความซื่อว่า “โลกอันกลมรอบตัวนี้ มีที่สุด” ดังนี้. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็น ฐานะที่ ๑ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอันตานั้นคตินิภูฏีอาศัยแล้ว ปราภแล้ว จึงบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด.

(๕) ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน อาศัยความเพียรเผา กิเลส... มีเจโตสมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นผู้บัญญัติว่าไม่มีที่สุดอยู่ในโลก. สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “โลกอันไม่มีที่สุดรอบนี้ ไม่มีที่สุด”; สมณพราหมณ์ ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นพวกที่กล่าวว่า โลกอันกลมรอบตัวนี้ มีที่สุด ดังนั้น คำพูดของ สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นมุสา; เพราะว่า โลกอันไม่มีที่สุดรอบนี้ ไม่มีที่สุด. ซ่อน เพราะเหตุไรเล่า? ซ่อนเพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเผา กิเลส... มีเจโตสมาธิ ในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นผู้บัญญัติว่า “ไม่มีที่สุดอยู่ในโลก”. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้ความซื่อว่า “โลกอันไม่มีที่สุดรอบนี้ ไม่มีที่สุด” ดังนี้. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย!

นี้เป็นฐานะที่ ๒ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอันตานันทิกวาทอาศัยแล้ว ประรภแล้ว จึงบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด.

(๑๑) ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน อาศัยความเพียรเผา กิเลส... มีเจโตสมาธิในลักษณะที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นผู้มึสัญญาว่ามีที่สุดในเบื้องบน และเบื้องต่ำ อยู่ในโลก มีสัญญาว่าไม่มีที่สุดในเบื้องขวาง (รอบตัว) อยู่ในโลก. สมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าวอย่างนี้ว่า “โลกนี้มีที่สุดด้วย ไม่มีที่สุดด้วย”; สมณพราหมณ์ทั้งหลาย เหล่านี้ เป็นพวกที่กล่าวว่า โลกอันกลมรอบตัวนี้ มีที่สุด ดังนั้น คำพูดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นเมสา; ถึงแม้สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นพวกที่พูดว่า โลกอันไม่มีที่สุดรอบนี้ ไม่มีที่สุด ดังนั้น คำพูดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็เป็นเมสา; เพราะเหตุว่า โลกนี้มีที่สุดด้วย ไม่มีที่สุดด้วย. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ข้าพเจ้าอาศัยความเพียรเผา กิเลส... มีเจโตสมาธิในลักษณะที่ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้ว เป็นผู้มึสัญญาว่า “มีที่สุดในเบื้องบนและเบื้องต่ำ อยู่ในโลก” มีสัญญาว่า “ไม่มีที่สุดในเบื้องขวาง (รอบตัว) อยู่ในโลก”. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงรู้ความข้อนี้ว่า “โลกนี้มีที่สุดด้วย ไม่มีที่สุดด้วย” ดังนี้. ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๓ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอันตานันทิกวาทอาศัยแล้ว ประรภแล้ว จึงบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด.

(๑๒) ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน เป็นนักตรึกนักตรอง เขาอ่อนกล้าวตามหิตวาทครึกหาไป ความครองแค้นไป ตามปฏิกายของตนเอง ว่า “โลกนี้มีที่สุดก็หาไม่ได้ ไม่มีที่สุดก็หาไม่ได้. สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นพวกที่กล่าวว่า โลกอันกลมรอบตัวนี้ มีที่สุด ดังนั้น คำพูดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นเมสา; แม้สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นพวกที่กล่าวว่า โลกอันไม่มีที่สุด

รอบนี้ ไม่มีที่สุด ดังนั้น คำพูดของสมณพราหมณ์แม่เหล่านั้น ก็เป็นมธุสา; ถึงแม้สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นพวกที่กล่าวว่าโลกนี้มีที่สุดด้วย ไม่มีที่สุดด้วย ดังนั้น คำพูดของสมณพราหมณ์แม่เหล่านั้น ก็เป็นมธุสา; เพราะว่า โลกนี้มีที่สุดก็หาไม่ได้ ไม่มีที่สุดก็หาไม่ได้” ดังนี้. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๔ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอันตายนัตถิภาวาทาคัยแล้ว ปรารภแล้ว จึงบัญญัติซึ่งโลกว่ามีที่สุดหรือไม่ที่สุด.

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ เป็นพวกอันตายนัตถิภาวาท บัญญัติโลกว่ามีที่สุดหรือไม่ที่สุด สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ หรือว่าวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้จักว่า ฐานะที่กัณฑ์แห่งภิกษุเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลูกปล้ำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีกัณฑ์อย่างนั้น มีอกสัมปรายกพออย่างนั้น; ทถาคตย่อมรู้จักซึ่งข้อนั้นด้วย รู้จักซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ทถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับแค้น (วิพพคติ) ก็เป็นสิ่งที่ทถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะคนนั้นเดียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความคับแค้นอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้นแห่งเวทนาทั้งหลาย. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเงียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความรัก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วต้อนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นกุณเฑาะฐีเครื่องนำไปสรเสรีญ ของผู้ที่เมื่อจะพutschรรเลวิญเราทถาคตให้อุบัติยังตรงตามที่เป็นจริง.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า แลัทธิของพวกอันทานนติกวาท ๔ จำพวกนี้ ก็มีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่า "เวทนา"; มีข้อความอย่างเดียวกันกับข้อความที่พระองค์ตรัสเกี่ยวกับพวกสัสตวาท ขอให้ย้อนไปดูหมายเหตุท้ายหมวดลัทธิสัสตวาทอีกครั้งหนึ่ง จนเห็นว่า ตัวไม้จิ้มฟันเวทนา ในลัทธิแต่ละอย่างนั้น ย่อมไม่พ้นไปจากชายหนึ่งอันคานนติกทฤษฎี ๔ ประการนี้ได้. นี่แหละคือความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่า "เวทนา" เพียงสิ่งเดียว.

(ม. อมราวีกเขปิกทฤษฎี ๔ ประการ)

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวก *อมราวีกเขปิกวาท* เมื่อถูกถามปัญหาในที่นั้น ๆ ย่อมถึงความล่าช้าแห่งวาทอันค้นได้ไม่ตายตัว ด้วยวัตรทั้งหลาย ๔ ประการ :

(๑๑) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน ... มีความคิดว่า เราไม่รู้ชัดตามที่แท้จริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล, เมื่อไม่รู้ตามที่แท้จริงอย่างนี้ ไปพยากรณ์เข้าว่านี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ทั้งนั้นแล้ว นั่นจะเป็นการกล่าวเท็จของเรา; การกล่าวเท็จ เป็นความคับแค้น, ความคับแค้น เป็นอันตราย ทั้งนี้. สมณพราหมณ์ผู้ใดกล่าวคำมุลาวาท ขยะแขยงต่อมุลาวาทอยู่อย่างนี้ ก็ไม่ยอมกล่าวว่า เช่นนี้เป็นกุศล เช่นนี้เป็นอกุศล; เมื่อถูกเขาถามอยู่ด้วยปัญหานี้ ก็ถึงซึ่งความล่าช้าแห่งวาทอันค้นได้ไม่ตายตัว เช่นนั้นว่า "อย่างนี้ ก็มีใช่, อย่างนั้น ก็มีใช่, อย่างอื่น ก็มีใช่, ไม่ใช่ ก็มีใช่, ไม่ไม่ใช่ ก็มีใช่" ทั้งนี้. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๑ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอมราวีกเขปิกวาท อาศัยแล้ว ปรรณแล้ว เมื่อถูกถามปัญหานี้ ๆ ย่อมถึงความล่าช้าแห่งวาทอันค้นได้ ไม่หาสคว.

(๑๔) ลูกอนภิกขุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางคน .... มีความคิดว่า เราไม่รู้ชัดตามที่แท้จริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล, เมื่อไม่รู้ตามที่เป็นอย่างนี้ ไปพยากรณ์เข้าว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ทั้งนี้แล้ว นั้นจะทำให้เกิดฉันทะ (ความพอใจ) บ้าง รากะบ้าง โทสะบ้าง ปฏิฆะ (ความหงุดหงิด) บ้าง; ฉันทะ รากะ โทสะ ปฏิฆะ เกิดในธรรมโค ธรรมนั้น เป็นอุปาทานแก่เรา อุปาทานนั้น เป็นความคับแค้นแก่เรา ความคับแค้น เป็นอันตรายดังนี้. สมณพราหมณ์ผู้ **กลัวต่ออุปาทาน ขยะของต่ออุปาทาน** อยู่อย่างนี้ ก็ไม่ยอมกล่าวว่า เช่นนี้ เป็นกุศล เช่นนี้ เป็นอกุศล; เมื่อถูกเขากล่าวด้วยปัญหานั้น ก็ถึงซึ่งความส่ายห่างจากอันตนได้ไม่ตายตัว เช่นนี้ว่า “อย่างนี้ ก็มีใช่, อย่างนั้น ก็มีใช่, อย่างอื่น ก็มีใช่, ไม่ใช่ ก็มีใช่, ไม่ไม่ใช่ ก็มีใช่” ดังนี้. ลูกอนภิกขุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ **๒** อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอมราวิก-เซปิกาวา อาศัยแล้ว ปราศแล้ว เมื่อถูกถามปัญหานี้ ๆ ย่อมถึงซึ่งความส่ายห่างจากอันตนได้ ไม่ตายตัว.

(๑๕) ลูกอนภิกขุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางคน ... มีความคิดว่า เราไม่รู้ชัดตามที่แท้จริงว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล, เมื่อไม่รู้ตามที่เป็นอย่างนี้ ไปพยากรณ์เข้าว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็นอกุศล ทั้งนี้แล้ว เกิดมีสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต มีปัญญาละเอียดอ่อน เชี่ยวชาญในการข่มด้วยวาตะ มีความเฉียบแหลมตวจึงถูกเส้นขนเนื้อทราย เถวัลย์มาเกี่ยวทำลายกิจวัตรของผู้อื่น ด้วยปัญญาอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น จะพึงรวมกันชักใช้ไล่เลียงเราในที่นั้น เราจะไม่สามารถตอบโต้แก่เขาได้ การที่ตอบโต้เขาไม่ได้นั้น มันเป็นความคับแค้นแก่เรา ความคับแค้นนั้นเป็นอันตราย ดังนี้. สมณพราหมณ์ผู้ **กลัวต่อการรวมล้อมขัณฑาม ขยะของต่อการรวมล้อมขัณฑาม** อยู่อย่างนี้ ก็ไม่ยอมกล่าวว่า เช่นนี้ เป็นกุศล เช่นนี้ เป็นอกุศล; เมื่อถูกเขากล่าวด้วยปัญหานั้น ก็ถึงซึ่งความส่ายห่างจากอันตนได้ไม่ตายตัว เช่นนี้ว่า “อย่างนี้ ก็มีใช่, อย่างนั้น ก็มีใช่,

อย่างอื่น ก็มีใช่, ไม่ใช่ก็มีใช่, ไม่ใช่ก็มีใช่" ทั้งนี้. ผู้ก่อนภิกษุทั้งหลาย !
นี้เป็นฐานะ ที่ ๓ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอมราวีกเขมปีกาวาท อาศัยแล้ว
ปรารภแล้ว เมื่อถูกถามปัญหาอื่น ๆ ย่อมถึงความส่ายแพ่งวาทอันล้นได้ไม่คายตัว.

(๑๖) ผู้ก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณพราหมณ์บางท่าน เป็นคนเขลา เป็นคน
งมงาย เพราะความเป็นคนเขลา เพราะความเป็นคนงมงาย เมื่อถูกถามปัญหาในที่
นั้น ๆ ก็ถึงซึ่งความส่ายแพ่งวาทอันล้นได้ไม่คายตัว โดยกล่าวว่า ถ้าท่านถามเราว่า โลก
อื่นมีอยู่หรือไม่ ถ้าเรารู้สึกว่า โลกอื่นมีอยู่ เราจะพยากรณ์เช่นนั้นแก่ท่านว่า โลกอื่นมีอยู่.
แต่ความจริงนั้น แม้การตอบว่าอย่างนี้ ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่าอย่างโน้น
ก็มิได้เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่าอย่างอื่น ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่า
ไม่ ก็มิได้เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่า ไม่ ก็หาไม่ได้ ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา....
(จะมีการตอบต่อไปสำมา ไม่ตายตัวถึง ๕ ประการ ในลักษณะอย่างนี้ ในทุก ๆ คำถาม ซึ่งได้สมมติขึ้นก่อน
ไปอีกถึง ๑๕ คำถาม. รวมกันทั้งหมดเป็น ๑๖ คำถาม ทั้งคำถามที่กล่าวแล้วข้างต้น. สำหรับอีก ๑๕ คำถาม
ต่อไปนี้ คือ ๒. โลกอื่นไม่มีหรือไม่? ๓. โลกอื่นมีและไม่มีหรือไม่? ๔. โลกอื่นมีก็หาไม่ได้
ไม่มีก็หาไม่ได้หรือไม่? ๕. สัตว์เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) มีหรือไม่? ๖. สัตว์เป็นโอปปาติกะ
ไม่มีหรือไม่? ๗. สัตว์เป็นโอปปาติกะมีและไม่มีหรือไม่? ๘. สัตว์เป็นโอปปาติกะมีก็หาไม่ได้
ไม่มีก็หาไม่ได้หรือไม่? ๙. ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีหรือไม่? ๑๐. ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี
หรือไม่? ๑๑. ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีและไม่มีหรือไม่? ๑๒. ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีก็หาไม่ได้
ไม่มีก็หาไม่ได้หรือไม่? ๑๓. ทถาคคตายแล้วมีอีกหรือไม่? ๑๔. ทถาคคตายแล้วไม่มีอีกหรือไม่? ๑๕.
๑๕. ทถาคคตายแล้วมีอีกและไม่มีอีกหรือไม่? ๑๖. ทถาคคตายแล้วมีอีกก็หาไม่ได้ไม่มีอีกก็หา
ไม่ได้หรือไม่? แล้วก็มีคำตอบทั้งห้าทุก ๆ ปัญหาว่า ถ้าเรารู้สึกว่าอย่างไร เราก็จะตอบว่า อย่างนั้น ตามตัว
ปัญหาที่ถาม แล้วก็ดับปฏิจจแล้ว แต่ความจริงนั้น แม้การตอบว่า อย่างนี้ ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้
การตอบว่าอย่างโน้น ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่าอย่างอื่น ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่า
ไม่ ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา แม้การตอบว่า ไม่ก็หาไม่ได้ ก็ไม่เป็นที่ชอใจแก่เรา.) ผู้ก่อนภิกษุทั้งหลาย !

นี้เป็นฐานะที่ ๔ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอมราวีกเขมปีกวาทาศัยแล้ว
ปรารภแล้ว เมื่อถูกถามปัญหาในข้อนี้ ข้อมติซึ่งความส่ายแห่งวาจาอันกันไว้ได้ไม่
ตายตัว.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นพวกอมราวีก-
เขมปีกวาท เมื่อถูกเขาถามปัญหาในที่นั้น ๆ ข้อมติซึ่งความส่ายแห่งวาจาอันกันไว้ได้ไม่ตายตัว ;
สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ก็อาศัยวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ หรือว่า
วัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๔ ประการเหล่านี้ วัตถุอื่นนอกจากนี้
มิได้มี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคคย่อมรู้ชัดว่า ฐานะที่ทั้งแห่งทฐิฐิเหล่านี้ เมื่อใคร
ถือเอาแล้วอย่างนี้ ลุบลำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีค้อย่างนั้น มีอภิสัมปรายภพอย่างนั้น :
ทถาคคย่อมรู้ชัดซึ่งข้อนี้ด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยังไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่ง
ที่ทถาคครู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับแค้น (นิหุทุค) ก็เป็นสิ่งที่ทถาคค
รู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเทียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความท้ออยู่
ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนา
ทั้งหลาย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคคเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแล เป็นธรรมที่ดีก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก
ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความ
ตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคคได้ทำให้งดด้วยปัญญาอัน
ยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวิเศษเครื่องนำไปสู่สรเสรีญ ของผู้ที่เมื่อจะพุด
สรเสรีญเราทถาคคให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า แม้ทฐิฐิของพวก
อมราวีกเขมปีกวาท ๔ จำพวกนี้ ก็มีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่า "เวทนา" มีข้อความอย่างเดียวกับ
ข้อความที่พระองค์ตรัสเกี่ยวกับพวกสัสสทวาท ขอให้ย้อนไปดูหมายเหตุท้ายหมวดสัสสทวาท

อีกครึ่งหนึ่ง จะเห็นว่า ถ้าไม่รู้จักเวทนา ในลักษณะอย่างนั้น ย่อมไม่พ้นไปจากข่ายแห่ง
อมรวิภวปัจจุตติ ๔ ประการนี้ให้, นี่แหละคือความสำคัญขงสิ่งทีเรียกว่า "เวทนา"
เพียงสิ่งเดียว.

(จ. อธิจสนุปันนิกทฤษฎี ๒ ประการ)

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวก **อธิจสนุปันนิก-
วาท** ย่อม **บัญญัติ**อดีตตาและโลกว่าเกิดเองลอย ๆ ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๒ ประการ :

(๑) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเทพทั้งหลายมีชื่อว่า อสัณฺณิสัตว์ (สัตว์ผู้
ไม่มีสัญญา) มีอยู่. ก็พวกเทพเหล่านั้น ย่อมเคลื่อนจากอสัณฺณิเทพนิกายนั้น เพราะการ
เกิดขึ้นแห่งสัญญา. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้เป็นฐานะทีมีได้ ก็ สัตว์ตนใดตน
หนึ่ง เคลื่อนจากอสัณฺณิเทพนิกายนั้นแล้ว มาสู่ความเป็น (มนุษย์) อย่างนี้, กรันมกสู่
ความเป็นอย่างนั้นแล้ว ออกบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือน กรันออกบวชจากเรือนแล้ว
เป็นผู้ไม่มีเรือน กรองชีวิตอยู่. ใ้อาศัยความเพียรเผากิเลส... เกิดเจโตสมาธิใน
ลักษณะทีเมื่อจิตทั้งมันแล้ว เขาย่อม **ระลึกได้**ถึงการเกิดขึ้นแห่งสัญญานั้น; ทีใดโลไป
กว่านั้น (เมื่อเป็นอสัณฺณิสัตว์) เขาระลึกไม่ไ้ เขจึงกล่าวอย่างนั้นว่า "อดีตตาและโลก
เกิดขึ้นเองลอย ๆ. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ในกาลก่อน ข้าพเจ้ามี
ใ้มีอยู่เคย แต่บัดนี้ข้าพเจ้ามี เพราะข้าพเจ้าน้อมจิตไป เพื่อความไม่มีแล้วกลับมี" ดังนี้.
ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที ๑ อัสมัตถพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอธิจ-
สนุปันนิกวาทอาศัยแล้ว ปวารณแล้ว จึง **บัญญัติ**ซึ่งอดีตตาและโลกว่าเกิดเองลอย ๆ.

(๒) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน เป็นนักทวิกนักรอง
เขา **ย่อมกล่าว**ตามทีความศรัทหาไป ความตรงถนไป ตามปฏิภาณของตนเอง

อย่างนั้นว่า “อัสสาและโลกเกิดเองลอยๆ” ดังนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เป็นฐานะที่ ๒ อันสมณพราหมณ์พวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอริจสมุปบันนิกวาทอาศัยแล้ว ประมวลแล้ว จึงบัญญัติซึ่งอัสสาและโลกว่าเกิดเองลอยๆ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นพวกอริจสมุปบันนิกวาท บัญญัติอัสสาและโลกว่าเกิดขึ้นเองลอยๆ; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ก็บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๒ ประการเหล่านี้ หรือวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๒ ประการเหล่านี้ วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตย่อมรู้จักว่า ฐานที่ตั้งแห่งทิวชี่เหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ สุกแล้วอย่างนี้ ก็จะมีค้อย่างนั้น มีอภิสมปรายภพอย่างนั้น: ตถาคตย่อมรู้จักซึ่งข้อนั้นด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ตถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับแค้น (นิพพุติ) ก็เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเดียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งสรวอย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลาย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัทวอื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัทวอื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเงิบลงบประณีต ไม่เป็นสิ่งที่หยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราตถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณคุณเครื่องนำไปสรรเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพுகสรรเสริญเราตถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

(สรุป ปุพพัตถกัปปีกัตถวิ ๑๘ ประการ)

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งเป็นพวกปุพพัตถกัปปีกวาท มีปุพพัตถกัปปีกัตถวิ ประมวลชั้นอันมีแล้วในกาลก่อน (ชั้นมีส่วนสุดในกาล

ก่อน); ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอธิมุตตมทั้งหลาย มีอย่างเป็นเนนค ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๑๘ ประการเหล่านั้นนี้เห็น หรือว่าด้วยวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๑๘ ประการเหล่านี้, วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตย่อมรู้จักว่า ฐานะที่ทั้งแห่งทฤษฎีเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลุบกล้ำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีกิจอย่างนั้น มีอภิสัมปายกพอย่างนั้น: ตถาคตย่อมรู้จักซึ่งข้อนี้ด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ตถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับแค้น (นิพพุติ) ก็เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเห็น เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่ง เวทนาทั้งหลาย. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น. ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมวิสัย ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมวิสัยสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียดรู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราตถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรรเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูดสรรเสริญเราตถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

หมายเหตุผู้รวบรวม: ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า . แม้ทฤษฎีของพวกเขา

อธิบายอุปนัยจาก ๒ จำพวกนี้ ก็มีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่า “เวทนา” มีข้อความอย่างเกี่ยวข้องกับข้อความที่พระองค์ตรัสแก่พวกภิกษุผู้สละศรัทธา ขอให้ย้อนไปดูหมายเหตุท้าย หมวด สละศรัทธา อีกครั้งหนึ่ง จะเห็นว่า ถ้าไม่รู้อรรถาธิบาย ในลักษณะอย่างนั้น ย่อมไม่พ้นไปจากข้อแห่งอธิบายอุปนัยทฤษฎี ๒ ประการนี้ได้. นี่แหละคือความสำคัญข้อหนึ่งที่เรียกว่า “เวทนา” เพียงดังเดียว.

(กรณีการตีพิมพ์ต้นฉบับนี้ทฤษฎี ๑๘ ประการ จบลงทั้งนี้แล้ว ต่อไปไม่เป็นการทวิสัณยกับนิเทศทฤษฎี ๔๔ ประการ :-)

[หมวด ๒ อปรันตกับปีกาวา ๔๔ ประการ]

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกอปรันตกับปีกาวา มีอปรันตานุทิฎฐิ [ทิฎฐิเป็นไปตามซึ่งชนธัมมเป็นอปรันตะ (ชนธัมมส่วนสุดในเบื้องหน้า)] ปรรวาทซึ่งชนธัมมที่สูงสุดในเบื้องหน้า ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอริยมุคตบัพทั้งหลาย มีอย่างเป็นอันมาก ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๔๔ ประการ. สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น อาศัยอะไร ปรรวาทอะไร จึงบัญญัติอริยมุคตบัพ ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๔๔ ประการเหล่านั้น?

(จ. อุทฺธมาตฺตนิคฺ ขนิก สัณฺญีทิฎฐิ ๑๖ ประการ)

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกอุทฺธมาตฺตนิค-
สัณฺญีวาท ย่อมบัญญัติตัดตาหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๑๖ ประการ :

(๑๑) ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคคาหมีรูป” (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคคาหาโรคมิได้ (อโรโค)^๑ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควัมสัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๑๒) ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคคาไมมีรูป” (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคคาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควัมสัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

๑. อัคคาหมีรูป คืออัคคาทมิรูปสมรสกับเป็นนิทานสัมภวะ.

๒. อโรโค หรือหาโรคมิได้ หมายถึงความที่ยังอื่น ไม่มีอะไรกระทบกระทั่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้.

๓. อัคคาไมมีรูป คืออัคคาทมิรูปสมรสกับเป็นนิทานสัมภวะ.

(๒๑) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “อัครามรูปก็ได้ไม่มรูปก็ได้ เป็นอัคราพาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคว์มสัณญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๒) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครามรูปก็มีไม่มรูปก็มี (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราพาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคว์มสัณญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๓) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครามที่สุด (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราพาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคว์มสัณญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๔) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคราไม่มีที่สุด (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราพาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคว์มสัณญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๕) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “อัครามที่สุดก็ได้ไม่มที่สุดก็ได้ เป็นอัคราพาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคว์มสัณญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๖) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครามที่สุดก็มีไม่มที่สุดก็มี (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราพาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคว์มสัณญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๗) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครมาสัญญาย่างเดียวกัน (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัครตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควมัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๘) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครมาสัญญานานาอย่าง (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัครตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควมัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๒๙) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครมาสัญญาน้อย (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัครตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควมัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๓๐) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครมาสัญญา (มาก) ไม่มีประมาณ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัครตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควมัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๓๑) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครมาสักโคตส่วนเดียว (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัครตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควมัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๓๒) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครมาสักโคตส่วนเดียว (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัครตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัคควมัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๓๓) คุณก่อนนิกรทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า
“(ต้องเป็น) อตฺตาที่มีทั้งสับและทักขี (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตาหาโรคมิได้ หลังจาก
คายแล้ว, เป็นสัคควิมลัญญา” กันนี้ (น้อย่างหนึ่ง).

(๓๔) คุณก่อนนิกรทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า
“(ต้องเป็น) อตฺตาไม่มีทั้งสับและสข (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอตฺตาหาโรคมิได้
หลังจากคายแล้ว, เป็นสัคควิมลัญญา” กันนี้ (น้อย่างหนึ่ง).

คุณก่อนนิกรทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นพวกอุทฺธมามส-
นิกลัญญาต ย่อมบัญญัติข้อกทาหลังจากคายแล้วว่ามีลัญญา; สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้นทั้งหมด ก็บัญญัติโดยอาศัยวัตรทั้งหลาย ๑๖ ประการเหล่านั้นนั้นเดียว หรือว่า
ด้วยวัตรประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตรทั้งหลาย ๑๖ ประการเหล่านั้น วัตรอื่น
นอกจากนี้ มิได้มี. คุณก่อนนิกรทั้งหลาย! ตถาคคยอมรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทัญญู
เหล่านั้น เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลุบลแล้วอย่างนี้ ก็จะมีค้อย่างนั้น มีอกสัมปรายภพ
อย่างนั้น: ตถาคคยอมรู้ชัดซึ่งข้อนี้ด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่
จับจวญไว้ซึ่งสิ่งที่ตถาคครู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับจวญอยู่ ความคับเย็น (นิพพุติ) ก็เป็น
สิ่งที่ตถาคครู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเดียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น
ซึ่งความคั่งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น
แห่งเวทนาทั้งหลาย. คุณก่อนนิกรทั้งหลาย! ตถาคคเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความ
ไม่ยึดมั่น. คุณก่อนนิกรทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแล เป็นธรรมที่ลึก ที่สทวอื่น
เห็นได้ยาก ยากที่สทวอื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลง
ง่ายแห่งความตริก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราตถาคคได้ทำให้แจ้ง

ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรรเสริญ ของผู้
ที่เมื่อจะพูดสรรเสริญเราตากลิให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

(ฉ. อุททมวณณิก ชนิด อสังขยทิฏฐิ ๘ ประการ)

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกอุททมวณณิก-
อสังขยวิาท ย่อมบัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้ว ว่าไม่มีสัญญา ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๘
ประการ :

(๓๔) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า
“(ต้องเป็น) อัตตารูป (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัตตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว,
เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (ในอย่างหนึ่ง).

(๓๕) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า
“(ต้องเป็น) อัตตานิรมรูป (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัตตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว,
เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (ในอย่างหนึ่ง).

(๓๖) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า
“(ต้องเป็น) อัตตารูปก็ได้ไม่มีรูปก็ได้ เป็นอัตตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์
ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (ในอย่างหนึ่ง).

(๓๗) ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า
“(ต้องเป็น) อัตตารูปก็มิใช่ไม่มีรูปก็มิใช่ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัตตาทาโรคมิได้
หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (ในอย่างหนึ่ง).

(๓๙) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคคามที่สุด (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัสสาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๐) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคคามิไม่มีที่สุด (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัสสาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๑) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “อัคคามที่สุดก็ได้ ในมีที่สุดก็ได้ เป็นอัสสาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๒) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคคามที่สุดก็มีไม่ในมีที่สุดก็มีไม่ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัสสาหาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นพวกอุทฺธมมัทธ-
นิกอสังญีวาท ย่อมบัญญัติข้อเท็จจริงหลังจากตายแล้วว่ามีสัญญา; สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้นทั้งหมด ก็บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๘ ประการเหล่านั้นนั่นเทียว . หรือว่าด้วย
วัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๘ ประการเหล่านั้น, วัตถุอื่นนอกจากนี้
มิได้มี. . . ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้ชัดว่า ฐานะที่คงแห่งทฐิเหล่านี้ เมื่อใคร
ถือเอาแล้วอย่างนี้ ลุ่มคล้ำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีคตอย่างนี้ มีอภิสัมปรายภพอย่างนั้น :
ทถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งขันธ์นั้นด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยังไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่ง

ที่ทถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับจ่ายอยู่ ความคับเย็น (นิพพุต) ก็เป็นสิ่งที่ทถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเดียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความทั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลาย. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคคเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเจียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคคได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรวเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูด สรวเสริญเราทถาคคให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

(ข. อุททมาตติก ปนิต เนวสัญญินาสัญญิตฺตํ ๘ ประการ)

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกอุททมาตติก-เนวสัญญินาสัญญิวาท ย่อมบัญญัติคัดค้านหลังจากตายแล้ว ว่ามีสัญญาที่ห้ามได้ ไม่มีสัญญาที่ห้ามได้ ถ้ายาวัดทั้งหลาย ๘ ประการ :

(๔๓) ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อคตามีรูป (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอคตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์มีสัญญาที่ห้ามได้ ไม่มีสัญญาที่ห้ามได้” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๔) ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อคตารูป (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอคตาทาโรคมิได้ หลังจากตายแล้ว, เป็นสัตว์มีสัญญาที่ห้ามได้ ไม่มีสัญญาที่ห้ามได้” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๕) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “อัครามรูปกัไดไม่มีรูปกัได เป็นอัคราหาโรคมิได หลังจากตายแล้ว, เป็นสัควันสัณญากัหามิได ไม่มีสัณญากัหามิได” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๖) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครามรูปกัมิใช่ไม่มีรูปกัมิใช่ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราหาโรคมิได หลังจากตายแล้ว, เป็นสัควันสัณญากัหามิไดไม่มีสัณญากัหามิได” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๗) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครามสัค (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราหาโรคมิได หลังจากตายแล้ว, เป็นสัควันสัณญากัหามิได ไม่มีสัณญากัหามิได” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๘) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัคราไม่มีสัค (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราหาโรคมิได หลังจากตายแล้ว, เป็นสัควันสัณญากัหามิไดไม่มีสัณญากัหามิได” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๔๙) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “อัครามสัคกัได ไม่มีสัคกัได เป็นอัคราหาโรคมิได หลังจากตายแล้ว, เป็นสัควันสัณญากัหามิไดไม่มีสัณญากัหามิได” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

(๕๐) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติว่า “(ต้องเป็น) อัครามสัคกัมิใช่ ไม่มีสัคกัมิใช่ (เท่านั้น จึงจะ) เป็นอัคราหาโรคมิได หลังจากตายแล้ว, เป็นสัควันสัณญากัหามิไดไม่มีสัณญากัหามิได” ดังนี้ (นัยอย่างหนึ่ง).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นพวกอุทรมมต-
 นิภาเนวสัญญินาสัญญีวาท ย่อมบัญญัติข้อเท็จจริงจากตายแล้วว่า มีสัญญาที่ห้ามไว้ ไม่มี
 สัญญาที่ห้ามไว้; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ก็บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย
 ๘ ประการเหล่านี้แหละ หรือด้วยวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย
 ๘ ประการเหล่านี้, วัตถุอื่นนอกจากนี้ไม่มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้จักว่า
 ฐานะที่ทั้งแห่งภิกษุเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ตบค้ำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีกต
 อย่างนั้น มีอภิสัมปรายภพออย่างนั้น: ทถาคตย่อมรู้จักซึ่งข้อนั้นด้วย รู้จักซึ่งธรรมอัน
 ยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ทถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่
 ความกำเียน (นิหุหุติ) ก็เป็นสิ่งที่ทถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเท่านั้น เพราะรู้แจ้งตามที่เป็น
 เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความถึงอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และ
 ซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคต
 เป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่มีกัมมัน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลาย
 เหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเงียบ
 สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงแย่งแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะ
 บัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง,
 เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรรเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูดสรรเสริญเราทถาคตให้ถูกต้องตรงตาม
 ที่เป็นจริง.

(๗. อรรถาธิบาย ๘ ประการ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวก *อุจเฉทวาท* ย่อม
 มัญญูติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความพินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ ด้วยวัตถุ
 ทั้งหมด ๘ ประการ :-

(๕๑) คุณอนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน มีวาทะอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ! อัสทานิโต ที่เป็น **อัครามรูป** ประกอบด้วยมหาภูตทั้ง ๔ มีมารคาบิดาเป็นแดนเกิด ภายหลังแก่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ส้อมขาดสูญ ส้อมวินาศ ส้อมไหม้. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัสทานิโตท่านนั้น ที่ชื่อว่าเป็น อัคราอันขาดสูญ โดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๕๒) สมณพราหมณ์ผู้อื่น กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้นั้น อย่างนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ! อัสทานิโตที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอัสทานิโตว่ามีอยู่ ข้าพเจ้าก็มีได้กล่าวว่าอัสทานิโตไม่มี; แต่ว่าอัสทานิโตที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะชื่อว่าเป็นอัสทานิโตขาดสูญโดยถูกต้อง หาได้ไม่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เพราะว่ายังมีอัคราอันที่เป็นภพ เป็น **อัครามรูป** เป็นพวกภพพรหม กิเลสทั้งปวงเป็นภพ^๔ ท่านไม่รู้ไม่เห็นซึ่งอัสทานิโต แต่ข้าพเจ้าย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งอัสทานิโต. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัสทานิโต ภายหลังแก่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ก็ย่อมขาดสูญ ส้อมวินาศ ส้อมไหม้. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัสทานิโตอย่างนี้ทั้งหก จึงจะชื่อว่าเป็นอัคราอันขาดสูญ โดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่ อย่างนี้.

๔. ผู้ศึกษาถึงเหตุให้เห็นว่า โดยทั่วไปเขาเชื่อมั่นว่าพวกภพกิเลส กิเลสทั้งปวง แต่ในที่มีพระพุทธ-
 ภาสิก กล่าวถึงลัทธิที่ว่าพวกภพกิเลสทั้งปวงก็กินอาหารค้ำข้าว. ความเชื่อเรื่องภพกิเลส ของคนทั่วไป
 ยังไม่ตรงกับข้อความในพระบาลี อย่างนี้. พึงใคร่ครวญและพึงถ้อยเอาใจความในอุกคองด้วย จะได้
 ทายมธมม. ในบาลีที่กล่าวถึงอาหารทั้งนี้ อีกกล่าวกันว่า แม้ภพทั้งปวงก็กินอาหาร ก็เป็นไปเพื่อการตั้งอยู่
 ตลอดทุกสัทธิ และเพื่ออนุเคราะห์แก่สัทธิเวรสัตว์.

(๕๓) สมณพราหมณ์ผู้อื่น กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งอย่างนี้ว่า “ดูก่อน ท่านผู้เจริญ! อคติขันธ์ที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอศตาไควว่ามีอยู่ ข้าพเจ้าก็มีได้กล่าวอศตานี้ไม่มี แต่ว่าอศตาที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอศตาที่ขาดสูญ โดยถูกต้อง หาได้ไม่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เพราะว่ายังมีอศตาอื่น อันเป็นอศตาที่มีรูป สำเร็จมาจากใจ (มโนนิส) มีอวัระใหญ่ล้อมรอบวัน มีอินทรีย์ไม่ทราม ท่านไม่รู้ไม่เห็นซึ่งอศตานี้ แต่ข้าพเจ้าย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งอศตานี้. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อศตานี้ไค ภายหลังแต่กายตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ก็ย่อมขาดสูญ ย่อมวินาศ ย่อมไม่มี. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อศตาอย่างนี้ต่างหาก จึงจะถือว่าเป็นอศตาอันขาดสูญ โดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสत्त्वที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๕๔) สมณพราหมณ์ผู้อื่น กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง อย่างนี้ว่า “ดูก่อน ท่านผู้เจริญ! อคติขันธ์ที่ท่านกล่าวนั้นมีอยู่จริง ท่านกล่าวอศตาไควว่ามีอยู่ ข้าพเจ้าก็มีได้กล่าวอศตานี้ไม่มี แต่ว่าอศตาที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอศตาที่ขาดสูญ โดยถูกต้อง หาได้ไม่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เพราะว่ายังมีอศตาอื่น อันเป็นอศตวซึ่งเข้าถึงอากาศอันญายตนะ อันมีความรู้สึกอยู่แต่เพียงว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ ดังนี้อยู่, เพราะว่าเป็นอศตาซึ่งกล่าวล่วงรูปสัญญาเสียได้โดยประการทั้งปวง เพราะดับไปแห่งปฐมสัญญา เพราะไม่กระทำสัญญาต่างๆ ไว้ในใจ. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นซึ่งอศตาไค ข้าพเจ้าย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งอศตานี้. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อศตานี้ไค ภายหลังแต่กายแล้ว เพราะการทำลายแห่งกาย ก็ย่อมขาดสูญ ย่อมวินาศ ย่อมไม่มี. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อศตาอย่างนี้ต่างหาก จึงจะถือว่าเป็นอศตาอันขาดสูญ โดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสत्त्वที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๕๕) สมณพราหมณ์ผู้อื่น กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้นั้นอย่างนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ! อรรถาสนิถที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอรรถาไควว่ามีอยู่ ข้าพเจ้าก็มิได้กล่าวว่าอรรถานั้นไม่มี แต่ว่าอรรถาที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอรรถาที่ชาคสุญ โดยถูกต้อง หาได้ไม่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เพราะว่ายังมีอรรถาอื่น อันเป็น อรรถาซึ่งเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ อันมีความรู้สึกอยู่แต่เพียงว่า ‘วิญญาณหาที่สุกมิได้’ ดังนี้อยู่ เพราะว่าเป็นอรรถาซึ่งก้าวล่วงวิญาณัญญาตนะเสียได้ โดยประการทั้งปวง. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นซึ่งอรรถาใด ข้าพเจ้าย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งอรรถานั้น. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อรรถานั้นใด ภายหลังแต่ตายแล้ว เพราะการทำลายแห่งกาย ก็ย่อมขาดสูญ ย่อมวินาศ ย่อมไม่มี. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อรรถาอย่างนี้ต่างหาก จึงจะถือว่าเป็นอรรถาอันชาคสุญโดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติซึ่งความชาคสุญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสภาวะที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๕๖) สมณพราหมณ์ผู้อื่น กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้นั้นอย่างนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ! อรรถาสนิถที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอรรถาไควว่ามีอยู่ ข้าพเจ้าก็มิได้กล่าวว่าอรรถานั้นไม่มี แต่ว่าอรรถาที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอรรถาที่ชาคสุญ โดยถูกต้อง หาได้ไม่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เพราะว่ายังมีอรรถาอื่น อันเป็น อรรถาซึ่งเข้าถึงอาภิญญัญญาตนะ อันมีความรู้สึกอยู่แต่เพียงว่า ‘ไม่มีอะไร’ ดังนี้อยู่, เพราะเป็นอรรถาซึ่งก้าวล่วงวิญาณัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นซึ่งอรรถาใด ข้าพเจ้าย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งอรรถานั้น. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อรรถานั้นใด ภายหลังแต่ตายแล้ว เพราะการทำลายแห่งกาย ก็ย่อมขาดสูญ ย่อมวินาศ ย่อมไม่มี. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อรรถาอย่างนี้ต่างหาก จึงจะถือว่าเป็นอรรถาอันชาคสุญโดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติ ซึ่งความชาคสุญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสภาวะที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๕๔) สมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง อย่างนี้ว่า “ดูก่อน ท่านผู้เจริญ! อัคราชนิกที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอัคราโกว่ามีอยู่ ข้าพเจ้ามิได้กล่าวว่าอัคราชนิกไม่มี แต่ว่าอัคราที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอัคราที่ขาดสูญ โดยถูกต้อง หาได้ไม่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! เพราะว่ายังมีอัคราอื่น อันเป็น **อัคราซึ่งเข้าถึงซึ่งเนวณฺณญาหาสนฺณายตนะ** อยู่ เพราะว่าเมื่ออัคราซึ่งก้าวล่วงอกิญฺจัญญายตนะ เสียได้โดยประการทั้งปวง. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นซึ่งอัคราใด ข้าพเจ้าย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งอัคราชนิก. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัคราใด ภายหลังนัตตาชนแล้ว **เพราะการทาสะแห่งภาย ก็ย่อมขาดสูญ** อ่อนวินาศ อ่อนไม่มี. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัคราอย่างนี้ทั้งหก จึงจะถือว่าเป็นอัคราอันขาดสูญโดยถูกต้อง” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่อย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นพวกอุจฺเจทวาท ย่อมบัญญัติซึ่งความขาดสูญ ซึ่งความวินาศ ซึ่งความไม่มี แห่งสัตว์ที่มีอยู่; สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ก็บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๗ ประการเหล่านั้นนี้ เห็น หรือว่าด้วยวัตถุประการใดประการหนึ่งในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๗ ประการเหล่านั้น วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตย่อมรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทฤษฏีเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลูบคลำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีคติอย่างนั้น นี้อภิสัมปายภพอย่างนั้น: ตถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งข้อนั้นด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ตถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความดับเย็น (นิพพุติ) ก็เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเห็นด้วย เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความถึงอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้นแห่งเวทนาทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความ

ไม่ใช่คัมภีร์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัทธิอื่นเห็นได้ยาก หากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราศกาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวิเศษเครื่องนำไปสรรเสริญของผู้ที่เมื่อจะพูดสรรเสริญเราศกาคตให้อุยกตอิงตรงตามที่เป็นจริง.

(ญ. ทิฏฐธัมมนิพพานทฎฐิ ๕ ประการ)

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นพวกทิฏฐธัมมนิพพาน-
วาท ย่อมบัญญัติซึ่งปรมทิฏฐธัมมนิพพาน (นิพพานอย่างยิ่งในทิฏฐธรรม) แก่สัตว์
ที่มีอยู่ ถ้ายกทัตทั้งหลาย ๕ ประการ :

(๔๔) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์บางท่าน มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิ
อย่างนี้ว่า “อัครานันโต อัมเภบนนฺว เพลปนรคฺมณฺว โพเชนํวเรอญฺญํ ด้วย
กามคุณทั้งหลาย ๕ ประการ. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัคราอย่างนี้เท่านั้น เป็นอัครา
ที่ถึงแล้วซึ่งปรมทิฏฐธัมมนิพพาน” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติ
ซึ่งปรมทิฏฐธัมมนิพพาน แก่สัตว์ที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๔๕) สมณพราหมณ์ผู้อื่นกล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้นั้น อย่างนี้ว่า “คุณ
ท่านผู้เจริญ! อัคราชนิดที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอัคราใดว่ามีอยู่ ข้าพเจ้าก็
มิได้กล่าวว่าอัครานั้นไม่มี แต่ว่าอัคราที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะชื่อว่าปรมทิฏฐธัมมนิพพาน หาได้ไม่. ชื่อนั้นเพราะเหตุไร? ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ชื่อนั้นเพราะ

เหตุว่า กามทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา โสกะปริเทวะ-
 ทุกขะโหม่นสอปลายสทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นเพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่น ของ
 กามทั้งหลายเหล่านั้น. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! แต่ว่าอัคราณโค เป็นอัคราที่สังกัดแล้วจาก
 กามทั้งหลาย สังกัดแล้วจากอัคราธรรมทั้งหลาย เข้าถึงซึ่งปฐมณาน อันมิวิคกจิจาร
 มีปติและสุขอันเกิดแต่เวก แล้วแลอยู่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อัคราอย่างนี้เท่านั้นแล ที่ชื่อ
 ว่าเป็นอัคราอันบรรลุแล้วซึ่งปฐมปฏิฐัมมนิพพาน” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง
 ย่อมบัญญัติปฐมปฏิฐัมมนิพพาน แก่สัตว์ที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๖๐) สมณพราหมณ์ผู้หนึ่งกล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง อย่างนี้ว่า “ดูก่อน
 ท่านผู้เจริญ! อัคราณโคที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอัคราโคว่ามิอยู่ ข้าพเจ้าก็
 มิได้กล่าวว่าอัคราณโคไม่มี แต่ว่าอัคราที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะชื่อว่าเป็นอัคราที่บรรลุ
 ปฐมปฏิฐัมมนิพพาน หาได้ไม่. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ข้อนี้
 เพราะเหตุว่า ในปฐมณานั้น องค์กณโค เป็นเพียงธรรมอันบุคคลทำการวิคกจิการ
 วิจารณ์แล้ว. เพราะเหตุแห่งองค์กณโค นั้นจึงกล่าวซึ่งปฐมณานั้น ว่าเป็นของที่ยัง
 พยายามอยู่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! แต่ว่าอัคราณโค เป็นอัคราที่ระงับวิคกจิการเสียได้
 แล้วเข้าถึงทุติยณาน อันไม่มีวิคกจิการ มีแต่ปติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อันเป็น
 เครื่องผ่องใสแห่งใจในภายใน ทำให้สมาธิเป็นธรรมอันเอกคุณมีขึ้น, แล้วแลอยู่. ท่าน
 ผู้เจริญเอ๋ย! อัคราอย่างนี้เท่านั้นแล ที่ชื่อว่าเป็นอัคราอันบรรลุแล้วซึ่งปฐมปฏิฐัม-
 มนิพพาน” ดังนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติปฐมปฏิฐัมมนิพพาน แก่สัตว์
 ที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๖๑) สมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง กล่าวกะสมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง อย่างนี้ว่า “ดูก่อน
 ท่านผู้เจริญ! อัคราณโคที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอัคราโคว่ามิอยู่ ข้าพเจ้าก็

มิได้กล่าวว่าอรรถานั้นไม่มี แต่ว่าอรรถาที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอรรถาที่บรรลุปรมทฤษฎีธรรมนิพพาน หาได้ไม่. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ข้อนี้เพราะเหตุว่า ในทศกัณฐกนั้น องค์แห่งฉนาค ถึงซึ่งปีติเป็นที่พึงพอใจ, เพราะเหตุแห่งองค์ฉนาคนั้น ท่านจึงกล่าวซึ่งทศกัณฐกนั้นว่าเป็นของที่ยังหาพบอยู่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! แต่ว่าอรรถาที่ใด เป็นอรรถาที่เข้าถึงซึ่งตติยฉนาค เพราะความจางคลายแห่งปีติด้วย เป็นผู้อยู่เบญจกัวย มีสติสัมปชัญญะด้วย เสวยสุขโดยนวมกายด้วย อันเป็นฉนาคที่พระอรหันต์ทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญผู้เข้าถึงฉนาคนี้ว่า เป็นผู้อยู่เบญจกัวย มีสติอยู่เป็นสุข ทั้งนี้, แล้วแลอยู่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อรรถาอย่างนี้ท่านนั้นแล ที่ชื่อว่า เป็นอรรถาอันบรรลุแล้วซึ่งปรมทฤษฎีธรรมนิพพาน” ทั้งนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติปรมทฤษฎีธรรมนิพพาน แก่สัตว์ที่มีอยู่ อย่างนี้.

(๖๒) สมณพราหมณ์ผู้หนึ่งกล่าวจะสมณพราหมณ์ผู้หนึ่ง อย่างนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ! อรรถาชนิดที่ท่านกล่าวนั้น มีอยู่จริง ท่านกล่าวอรรถาไคว่มีอยู่ ข้าพเจ้าก็ไม่กล่าวอรรถานั้นว่ามีได้มิ แต่ว่าอรรถาที่ท่านกล่าวเพียงเท่านั้น จะถือว่าเป็นอรรถาที่บรรลุปรมทฤษฎีธรรมนิพพาน หาได้ไม่. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ท่านผู้เจริญเอ๋ย! ข้อนี้เพราะเหตุว่า ในตติยฉนาคนั้น องค์แห่งฉนาค เป็นเพียงความยินดีแห่งจิตว่า ‘สุข’ ทั้งนี้, เพราะเหตุแห่งองค์ฉนาคนั้น ท่านจึงกล่าวซึ่งตติยฉนาคนี้เป็นของที่ยังหาพบอยู่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! แต่ว่าอรรถาที่ใด เป็นอรรถาที่เข้าถึงซึ่งจตุตถฉนาค อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เพราะเหตุที่ละสุขและทุกข์เสียได้ และเพราะความตั้งอยู่ไม่ไต่แห่งโสมนัสและโทมนัสทั้งหลายในกาลก่อน ทั้งนี้, แล้วแลอยู่. ท่านผู้เจริญเอ๋ย! อรรถาอย่างนี้ท่านนั้นแล ที่ชื่อว่า เป็นอรรถาอันบรรลุแล้วซึ่งปรมทฤษฎีธรรมนิพพาน” ทั้งนี้. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติปรมทฤษฎีธรรมนิพพาน แก่สัตว์ที่มีอยู่ อย่างนี้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นพวกทิวฐธัมม-
นิพพานาต ย่อมบัญญัติซึ่งปรมัตถฐธัมมนิพพาน แก่สัตว์ที่มีอยู่; สมณพราหมณ์ทั้ง
หลายเหล่านั้นทั้งหมด ก็บัญญัติโดยอาศัยวัตถุทั้งหลาย ๕ ประการ เหล่านั้นเห็นหรือ
ว่าด้วยวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๕ ประการเหล่านั้น, วัตถุอื่น
นอกจากนี้ มิได้มี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทิวฐีเหล่านี้
เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ สุกถาแล้วอย่างนี้ ก็จะมีกตอย่างนั้น มีอภิสิทธิ์ปรายภพ
อย่างนั้น ทถาคตย่อมรู้ชัดซึ่งข้อนี้ด้วย รู้ชัดซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับ
จวับไว้ซึ่งสิ่งที่ทถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับจวับอยู่ ความคับแค้น (นิพยุคิ) ก็เป็นสิ่งที่
ทถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเห็น เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความ
คงอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันกำทรม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่ง
เวทนาทั้งหลาย. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตเป็นมุนีพิเศษแล้ว เพราะความไม่
ยึดมั่น, คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแล เป็นธรรมที่ลึกซึ้งที่สัตว์อื่นเห็น
ได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเจียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่าย
แห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคตได้ทำให้แจ้ง
ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นเหตุลบล้างเครื่องนำไปสู่รเวตติย ของผู้ที่
เมื่อจะพหูตรรเวตติยเราทถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

(สรุป ขปรินคปิฏกทิวฐี ๔๔ ประการ)

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งเป็นพวกอปันต-
กปิฏกาท มีอปันตทิวฐี ปราภณธรรมส่วนสูงในเบื้องหน้า; สมณพราหมณ์
ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวบัญญัติซึ่งอริสมุคตนิพพานทั้งหลาย มีประการต่างๆ เป็น
อนันต ด้วยวัตถุทั้งหลาย ๔๔ ประการเหล่านั้นเห็นหรือ, หรือว่าด้วยวัตถุประการใด
ประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๔๔ ประการเหล่านั้น, วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้ซ้กว่า ฐานะที่ทั้งแห่งทฤษฎีเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลูบคลำแล้วอย่างนี้ ก็จะมีคตอย่างนั้น มีอภิสัมปรายภพอย่างนั้น : ทถาคตย่อมรู้ซ้ทั้งซ้นนั้นด้วย รู้ซ้ทั้งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ทถาคตรู้แล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับแค้น (นิพยุค) ก็เป็นสิ่งที่ทถาคตรู้แจ้งแล้วเฉพาะตนนั้นเทียว เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความท้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันคำหวม และซึ่งอุปายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งทลาย. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล เป็นธรรมที่ลึกที่สัต์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัต์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเยียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งส่งง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราทถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรรเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูดสรรเสริญเรา ทถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

(สรุปทฤษฎีหมคทั้ง ๖๒ ประการ)

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าใด ที่บัญญัติทฤษฎีปรารภปุพพันตชนันธ์บ้าง (คือพวกปุพพันตกับปีกาวท) ปรารภอปรันตชนันธ์บ้าง (คือพวกอปรันตกับปีกาวท) ปรารภทั้งปุพพันตและอปรันตชนันธ์บ้าง (คือพวกปุพพันตปรันตกับปีกาวท) ล้วนแต่เป็นผู้มีปุพพันตปรันตาทฤษฎี ปรารภชนันธ์ทั้งที่เป็นปุพพันตและอปรันตชนันธ์แล้ว กล่าวบัญญัติทฤษฎีอันเป็นอริสมุคตัท (ทางแห่งความหลุดพ้นอย่างยิ่งของสัต์ทั้งทฤษฎีแห่งตนๆ) มีอย่างต่างๆ กันเป็นอนนถ ด้วยวัตถุ (ที่ทั้งแห่งทฤษฎี) ทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านั้นนั้นเทียว หรือว่าด้วยวัตถุประการใดประการหนึ่ง ในบรรดาวัตถุทั้งหลาย ๖๒ ประการเหล่านี้, วัตถุอื่นนอกจากนี้ มิได้มี. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ทถาคตย่อมรู้ซ้กว่า ฐานะที่ทั้งแห่งทฤษฎีเหล่านี้ เมื่อใครถือเอาแล้วอย่างนี้ ลูบคลำแล้วอย่างนี้ ก็จะมี

คติอย่างนั้น มีอภิสิทธิ์ปรายภาพอย่างนั้น: ศาสดาย่อมรู้จักซึ่งข้อนี้แท้ด้วย รู้ซึ่งธรรมอันยิ่งไปกว่านั้นด้วย และไม่จับฉวยไว้ซึ่งสิ่งที่ศากยาคฤแล้วนั้นด้วย และเมื่อไม่จับฉวยอยู่ ความคับเย็น (นิพพุติ) ก็เป็นสิ่งที่ศากยาคฤแล้วเฉพาะตนนั้นแท้ด้วย เพราะรู้แจ้งตามที่เป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความท้ออยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันเลวทราม และซึ่งอุปนายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งเวทนาทั้งหลาย. 'ดูก่อนนิภิชุทั้งหลาย! ศาสดาเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว เพราะความไม่ยึดมั่น. ดูก่อนนิภิชุทั้งหลาย! ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นแล เป็นธรรมที่ลึก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมเจียบสงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตรึก เป็นของละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต-วิสัย, ซึ่งเราศากยได้ทำให้แจ้งแล้วด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวิเศษเครื่องนำไปสู่สรเสรีญ ของผู้ที่เมื่อจะพுகสู่สรเสรีญเราศากยให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง.

หมายเหตุผู้รวบรวม: ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทุกๆ ตอนที่ทรงแสดงซึ่งทิวฏฐิตะวาทหนึ่งๆ จบลงไปทั้ง ๑๐ หมวด จะมีคำสรุปท้ายให้เห็นความสำคัญข้อใดข้อหนึ่งที่เรียกว่า "เวทนา" ในลักษณะที่ว่า เป็นตัวการสำคัญ: ถ้าไม่รู้สึบท้อ ความคับ รสอร่อย โทษเลวทราม และอุปนายเป็นเครื่องออกไปพ้นแห่งเวทนาทั้งหลายแล้ว จะไม่มีความคับเย็น จะมีแต่การเกิดขึ้นแห่งทิวฏฐิตะทั้งหลาย ๖๒ ประการนี้ ด้วยความยึดมั่นถือมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง. ในทางที่ทรงกันจันท์ สัตว์ข้อเท็จจริงทั้ง ๕ ประการนี้ เกี่ยวกับเวทนาแล้ว ไม่มีทางที่จะถือเอา หรือจะลบล้าง หรือจะตั้งทับ ด้วยอุปาทาน ในสิ่งใดเลย. ข้าพเจ้าขอรับรองให้ตรวจสอบคำว่า "ผัสสะ" และ "เวทนา" มากมายหลายสิบคำที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับทิวฏฐิตะนี้ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระพุทธานุสสติที่นำมาแสดงไว้ ก่อนหน้าเรื่องทิวฏฐิตะ ๖๒ นี้ โดยหวังข้อที่ว่า "ผัสสะ คือปัจจัยแห่งทิวฏฐิตะ ๖๒", และว่า "ทิวฏฐิตะ ๖๒ เป็นเพียงความรู้สึกนึกคิดของผู้ไม่รู้ปัจจุสมุปปาท". "ผัสสะ (แห่งปัจจุสมุปปาท) คือที่มาของทิวฏฐิตะ ๖๒".

ทิวฏฐิตะ คือคัมภีร์เดิมอันจะให้เกิดทิวฏฐิตะต่างๆ ขึ้น มีอยู่ ๖๒ วัตถุ แต่เราเรียกกันว่าทิวฏฐิตะ ๖๒ เฉยๆ.

ถ้ารูปภูิจงสมุบาท ก็จะไม่เกิดทฤษฎีอย่างพวกคาบอคลำข้าง^๑

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก กรองข้าวธัญญาหารเข้าไปสู่เมืองสาวัตถี เพื่อบิณฑบาต ในเวลาเช้า. กลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ในเมืองสาวัตถีนี้ มีสมณพราหมณ์ปริพาชกผู้มี ทฤษฎีต่าง ๆ กันเป็นอันมาก อาศัยอยู่ ล้วนแต่มีทฤษฎีต่าง ๆ กัน มีความชอบใจต่าง ๆ กัน มีความพอใจต่าง ๆ กัน อาศัยทฤษฎีต่าง ๆ กัน :

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า โลกเที่ยง เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า โลกไม่เที่ยง เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า โลกมีที่สุด เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า โลกไม่มี ที่สุด เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะอย่างนี้ มีทฤษฎีอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า ชีวิตก็อันนั้น สัตว์ก็อันนั้น เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

๑. สูตรที่ ๔ รัจฉินชววรรค อ.ข. ๒๔/๑๑๒/๑๓๗, ทริธแกกิกขุทั้งหลาย ที่เรทวัน.

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีปฏิริยอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีปฏิริยอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า ทถาคค ภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีก เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีปฏิริยอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า ทถาคค ภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมไม่มีอีก เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีปฏิริยอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า ทถาคค ภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็มี ย่อมไม่มีอีกก็มี เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์บางพวก มีวาตะอย่างนี้ มีปฏิริยอย่างนี้ว่า ‘คำนี้ว่า ทถาคค ภายหลังแต่ตายแล้ว ย่อมมีอีกก็หามิได้ ย่อมไม่มีอีกก็หามิได้ เท่านั้นเป็นคำจริง คำอื่นเป็นโมฆะ’ ;

สมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น เกิดการบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงซึ่งกันและกันอยู่ด้วยหอกคือปากทั้งหลายว่า ‘ธรรมเป็นอย่างนี้ ธรรมมิใช่เป็นอย่างนี้ ; ธรรมมิใช่เป็นอย่างนี้ ธรรมเป็นอย่างนี้ อยู่ดังนี้’.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ปริพพาททั้งหลายผู้เป็นเจ้าลัทธิอื่น ๆ เหล่านั้น เป็นคน ขอดไร้อักขุ จึงไม่รู้คัตตะ ไม่รู้อนัตตะ ; จึงไม่รู้ธรรมะ ไม่รู้อธรรมะ : เพื่อไม่รู้คัตตะอนัตตะ เมื่อไม่รู้ธรรมะอธรรมะ ก็เกิดการบาดหมางกัน ทะเลาะกัน

วิวาทกัน ที่แห่งซึ่งกันและกันอยู่ด้วยหอกคือปลาทั้งหลาย ว่า “ธรรมเป็นอย่างนี้
ธรรมมิใช่เป็นอย่างนี้; ธรรมมิใช่เป็นอย่างนี้ ธรรมเป็นอย่างนี้ อยู่ดังนี้.

ก่อนภิกษุทั้งหลาย! เรื่องเคยมีมาแล้ว ในเมืองสาวัตถีนี้เอง มีพระราช
องค์หนึ่ง ตรัสถามราชบุรุษคนหนึ่งว่า มานีช บุรุษผู้เจริญ! คนตาบอดแต่กำเนิด ใน
เมืองสาวัตถีนี้ มีประมาณเท่าใด ท่านจึงให้คนทั้งหมดนั้น มาประชุมกันในที่แห่งหนึ่ง.
บุรุษนั้น ทำตามพระประสงค์แล้ว. พระราชานั้น ได้ตรัสสั่งถามบุรุษนั้นว่า บุรุษ
ภยาน! ถ้าอย่างนั้น ท่านจงแสดงซึ่งข้าง แก่คนตาบอดแต่กำเนิดเถิด. ราชบุรุษนั้น
ได้ทำตามพระประสงค์ โดยการ :-

ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งศีรษะข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งหูข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งขาข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งวงข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งกายข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งเท้าข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งหลังข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งโคนหางข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง
ให้คนตาบอดแต่กำเนิดพวกหนึ่ง คลำซึ่งพวงหางข้าง	พร้อมกับบอกว่า นี่แหละข้าง ดังนี้.

ครั้นบุรุษนั้นแสดงซึ่งข้าง แก่พวกคนตาบอดแต่กำเนิด ดังนี้แล้ว ได้เข้าไป
กราบทูลพระราชว่า “พวกคนตาบอดแต่กำเนิดเหล่านั้น ได้เห็นข้างแล้ว. ข้าแต่พระเจ้า!
ขอพระองค์จงทรงทราบซึ่งสิ่งอันพึงกระทำต่อไป ในกาลนี้เถิด พระเจ้าข้า!”. พระราชาได้

เสกข์ไปสู่ที่ประชุมแห่งคนตาบอดแต่กำเนิด แล้วทูลว่า “พ่อบอดทั้งหลาย! พ่อเห็นช้างแล้วหรือ?” ครั้นได้ทรงรับคำตอบว่า เห็นแล้ว จึงทูลว่า “ถ้าเห็นแล้ว พ่อบอดทั้งหลายจงกล่าวดูเถิดว่า ช้างนั้น เป็นอย่างไร?”

ทูลก่อนภิกษุทั้งหลาย! คนตาบอดพวกใด ได้คลำศีรษะช้าง ก็กล่าวว่า
ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนหม้อ,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำหูช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนกระดัง,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำงาช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนตาล,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำวงช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนงอนไถ,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำกายช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนพ้อม,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำเท้าช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนเสา,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำหลังช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนครก
กระเดื่อง,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำโคนหางช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนสาก
ตำข้าว,

คนตาบอดพวกใด ได้คลำพวงหางช้าง ก็กล่าวว่า ช้างแต่เทวราชเจ้า! ช้างเหมือนไม้กวาด;

คนตาบอดแต่กำเนิดทั้งหลายเหล่านั้นเลื่องกันอยู่ว่า ช้างเป็นอย่างนี้ ช้างมิใช่ออย่างนั้น; ช้างมิใช่ออย่างนี้ ช้างเป็นอย่างนี้ต่างหาก ดังนี้บ้าง; ได้ประหารซึ่งกันและกันด้วยกำหมัดทั้งหลาย. ทูลก่อนภิกษุทั้งหลาย! พระราชามีความพอพระทัยเป็นอันมาก
ด้วยเหตุนี้, ฉันทไ;

ทุกอันภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้ฉันนั้น กล่าวคือ ปฏิพพาชกทั้งหลายผู้เป็น
เจ้าลัทธิอื่น ๆ เหล่านั้น เป็นคน ขอดไร้ฉันทุ จึงไม่รู้ศตตะ ในรู้นัตตะ; จึงไม่รู้
ธรรมะ ในรู้อธรรมะ: เมื่อไม่รู้ศตตะอนัตตะ เมื่อไม่รู้ธรรมะอธรรมะ ก็เกิดการ
บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงซึ่งกันและกันอยู่ด้วยหอก คือปาก
ทั้งหลายว่า “ธรรมเป็นอย่างนี้ ธรรมมิใช่เป็นอย่างนี้; ธรรมมิใช่เป็นอย่าง
นี้ ธรรมเป็นอย่างนี้” อยู่ดังนี้.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้สึกความข้อนั้นแล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลา
นั้นว่า :-

“ได้ฉันว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกหนึ่ง ๆ ย่อมข้องอยู่
ในทฤษฎีหนึ่ง ๆ แห่งทฤษฎีทั้งหลายเหล่านั้น. ชนทั้งหลาย ผู้มี
ความเห็นแก่ตนไปสู่ที่สุดข้างหนึ่ง ๆ ถือเอาซึ่งทฤษฎีต่างกัน
แล้ว ย่อมวิวาทกัน เพราะเหตุนี้.” ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม: ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ธรรมทะเลาะวิวาทกัน
ด้วยเรื่องเรื่องเดียวกัน มีขึ้นมาได้เพราะเหตุที่พวกหนึ่ง ๆ ถือเอาเพียงส่วนหนึ่ง ๆ ของ
เรื่องนั้นมาถนุถนอม แก่ผู้อื่น จึงเกิดความต่างกันถึงกับเป็นเหตุให้วิวาทวิวาทกันเหมือนพวก
คาบอดคัลลว้าง ๔ พวกร ประหัตประหารกันเพราะกล่าวถ้อยของข้างตนละส่วนอื่น ทั้ง ๔
พวก. ธรรมทวิสัตตสุตตะในพระพุทธศาสนา เป็นเหมือนช้างที่ตัวใหญ่ยิ่งกว่าช้าง แล้ว
ยังอาจจะแบ่งได้เป็น ๔ ส่วน ตามจำนวนแห่งวงศ์สัตตสุตตะ กล่าวคือ สุตตะ เถยยะ
เวชยาคณะ คาคา อุทเท อิติวุตตะ ชาคค อัมภกธรรม เวทลลตะ รวม ๔ องค์ด้วยกัน
จนได้ดังนี้. แต่ฉันทุทุกคนเข้าใจเรื่องสำคัญเพียงเรื่องเดียว คือ อัมภัมภิจจตา หรือ
ปัจจุสมุปบาท ที่สามารถแสดงให้เห็นว่า ธรรมทั้งหลายเกี่ยวพันกันอย่างไร ทั้งในฝ่ายโลก
และฝ่ายคัมภีระทุกชั้นแล้ว ก็จะเท่ากับกล่าวถึงที่เดียวทั้งตัว ไม่มีโอกาสจะเถียงกัน แล้ว
วิวาทหรือวิวาทกันได้ แต่ประการใดเลย.

หมวดที่สิบเอ็ด จบ